

ANSİKLOPEDİK SÖZLÜK

(KAVRAMLAR ve EDEBÎ TERİMLER)

A

ABDAL

İslâm tasavvufunda, dünyanın düzenini koruduklarına inanılan veli gruplarından biridir. Sözcük anlamı, “bedel” ya da “bedel”in çoğuludur ve “bir şeyin karşılığı olan”, “bir şeyin yerini tutan” demektir. Abdalların, birbirlerinin yerine geçebildiklerine ya da aynı biçim ve görünüştteki birini “bedel” olarak bırakarak istedikleri yere gidebilme gücüne sahip olduklarına inanılır. İşte “abdal” adı da bunu içermektedir. Abdalların sayılarının 40’a yakın olduğu ve Şam’da buldukları inancı yaygındır.

Çeşitli hadislerde bildirildiğine göre, dünyanın düzeni abdallarla sağlanır. Tanrı’nın yardımını onlar sağlar, yağmur onlar yağdırır, düşmanlara karşı savaşta onlar yardım eder ve onların yardımlarıyla zafer kazanılır. Abdallar bu kata, ibadetleriyle değil, cömertlikleri, temiz kalpli oluşları, insanlara öğütlerde bulunmaları, haram yememeleri, kazaya rıza göstermeleri ve Müslümanlar’a karşı şefkatli davranmaları sonucu erişmişlerdir.

Abdallarla ilgili hadislerin gerçekliği konusunda birçok tartışma olmuş ve Süfi mezhebi dışında bunların gerçekliğini kesin biçimde benimseyen olmamıştır.

12. yüzyılda “abdal” deymi daha değişik bir anlamda kullanılmaya başlandı. Özellikle ülkemizde bu sözcük “derviş” anlamında kullanılırken, bazı yerlerde de “serseri ve dilenci derviş” olarak anlam kazandı. İran’da da Kalenderiler bu adla anılırlardı. Anadolu’da, 14. ve 15. yüzyıllarda, “abdal” adı altında Batıni inançları taşıyan bazı derviş toplulukları ortaya çıktı. Bunlara “Rum abdalları” dendi. Yine bu yüzyılda, Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Pîr Sultan Abdal gibi bazı şair dervişler kendileri için “abdal” unvanını kullandılar.

AĞİT

Sevilen bir insanın ölümünden duyulan acıları anlatmak amacıyla söylenen şiirlerdir. Halk edebiyatı şiir türlerindenidir. Dîvân şiirinde ağıta mersiye denir. Ağıtın, toplumun uğradığı büyük felâket ve kayıplar üzerine söylenen şiir, ezgi gibi; ağlama, sızlama, feryat gibi ya da toplu hâlde (gurbete gidenlere, gelin gidenlere) ağlaşma gibi anlamları da vardır.

Ağit yakmanın geçmişi, eski Türklerde ölen insanların ardından yapılan “yuğ” geleneğine kadar çıkar. İslâmiyetten önceki dönemlerde, sevilen ve tanınmış

bir insanın ölümünden sonra yapılan “yuğ” adı verilen dini yas törenlerinde, “sagu” denilen şiirler söylenirdi. Bu şiirlerde ölen insanın yaptığı iyilikler ve kahramanlıklar dile getirilirdi.

Günümüzde de Anadolu’da ölen insanın ardından yas törenleri düzenleme ve ağit yakma geleneği sürmektedir. Halk şiirinde ağit, sosyal acılarla ilgili olarak da söylenmiştir. Ağit, koşma şeklinde söylendiği gibi türkü biçiminde de dile getirilir. Bu şiirler çoğunlukla hece vezninin on birli kalıbyla, dörtlük şeklinde söylenirler.

AHİLİK

13. yüzyıldan 20. yüzyıla dek Anadolu’daki esnaf ve sanatkar birliklerine verilen bir ad olup kelimenin sözlük, terim ve örgüt olarak türlü anlamları vardır.

- Ahi kelimesi Arapçadır ve sözlük anlamı “kardeşim” demektir.
- Terim olarak ahilik, belli devrede esnaf ve sanatkar birliğine ifade eder.
- Örgüt olarak ise, 13. yüzyılın ilk yarısından başlayarak 20. yüzyılın başlarına dek Anadolu şehir, kasaba ve hatta köylerindeki esnaf ve sanatkar kuruluşlarının eleman yetiştirme, işleyiş ve denetimlerini yapan bir kurumdur diye tanımlanabilir.

Ahiliğin kökenleri üzerinde en ciddi incelemeleri yapan batılı oryantalistler, bugüne dek yaptıkları yayınlarda Ahiliğin kökenlerini, Doğu’da özellikle Araplar arasında gelişmiş olan fütüvvet örgütüne dayarlar; ama gene de onun, fütüvvetten bir hayli değişik ve Anadolu Türkleri’nin onu, bu bölgede geliştirip biçimlendirdiklerinde yani, Anadolu Türklerine özgü bir kuruluş olduğunda birleşmektedirler.

Gerçekten Ahi töre ve törenlerini, örgüte giriş kurallarını kapsayan Ahi yönetmeliği niteliğindeki eserlere son zamanlara dek “fütüvvetnâme” adı verilmiştir

ALEVİ

Peygamber’in amcasının oğlu ve damadı olan dördüncü halife Ali’yi öbür sahabelerden ve öteki üç halifeden (Ebubekir, Ömer, Osman) üstün tutan mezhebe bağlı kimselere verilen addır. Ali’ye, İmam’lığın Allah ve Peygamber tarafından verildiğine inananlara Şia-i Aleviye adı verilir. Ali’ye karşı besledikleri büyük sevgiden dolayı onda tanrısal bir kişilik görenlere de Alevî denir.

ARUZ

Hecelerin sayılarına göre değil de ses değerlerine göre düzenlenen ve genellikle İslâm uygarlığına bağlı uluslarca nazımda kullanılan ahenk ölçüsüdür.

Arapçada “yan, yön, yanak, yol, yöntem, büyük çadırların orta direği” gibi anlamlara gelir. İlkın Araplarca kullanıldı, 8. yüzyılda Basralı dil bilgini İmam Halil tarafından sistemleştirildi. İslâmiyet’ten sonra, Arap edebiyatının gelişmesi üzerine bütün dil ve edebiyat kurallarının düzenleniş sırasında Arap vezin sistemi ve aruz da düzenlendi. Bundan sonra gelişen Müslüman İran edebiyatı, Arap aruzunu, kendi özelliklerine uydurarak aldığı gibi, Türk, Hint (Urdu), Kürt ve Afgan edebiyatları da Acem vezin sistemini ve aruzunu, dillerinin ve eski edebî kültürlerinin etkisiyle bazı değişikliklerle aldılar. Arap ve Fars edebiyatlarını çok iyi bilen, iki dilde de kolaylıkla şiir söyleyebilen kentli aydınların, bir süre modaya uyarak Farsça şiirler yazdıkları, sonra da aynı ölçüyle Türkçe şiirler yazmaya giriştikleri biliniyor. Aruz vezinleri ses değerine göre düzenlenmiş olmakla birlikte, geleneksel 11’li hece vezninin de bunda etkisi vardır. Gerçekten Türklerin kullandığı Acem mesnevî vezinleri, biri dışında 11 hecedir. Bu nedenle yabancı araştırmacılar, Sultan Veled’in kimi şiirlerini, Âşık Paşa’nın “Garibnâme”sinin heceyle yazıldığı yanlışına düşmüşlerdir. Ayrıca aruzun, Arapça sözcüklerin uzun ya da kısa söylenişlerine göre düzenlendiği, Türkçe sözcüklerin ses yapısına buna uymadığı, imale (çekme) ve vaslalarla (ulama) aynı sözcüğün değişik dizelerde değişik biçimlerde bulunduğu göz önüne alınırsa bu doğaldır. 16. yüzyıl şairlerinden Fuzûlî’nin sert dil olarak nitelediği Türkçenin bu yapısal özelliği, 11. yüzyıldan başlayarak yaygın biçimde kullanılan aruzun etkisiyle Türkçede yabancı sözcüklerin artmasına yol açtı. Yabancı sözcükler arttıkça da nazım tekniğine ilişkin bozukluklar azaldı. Aruzun kullanılmaya başlamasıyla özellikle Çağatay ve Azeri alanlarında tuyug, koşuk, türkü, tarhani gibi nazım biçimlerinin ortaya çıktığı, Osmanlı şiirinde de sonradan şarkı adı verilen, murabbalların yazıldığı görülür. Hepsinde ortak nokta, bu şiirlerin belli bir besteyle okunmak için yazılmış olmalarıdır. Âşık ve zümre-tarikat edebiyatında bu, daha çok göze çarpar, iki ayrı geleneğin birbirini etkilemesi sonucu dîvân şiirinde ve İran edebiyatında görülmeyen, aruzla yazılmış nazım biçimleri geliştirilir. Dîvân, semâî, selis, kalenderî, şatranç bunlar arasındadır. Sözcüğü oluşturan hecelerin ses değerine dayanan aruzda, Arapça sözcüklerin yapısına uyularak sebep, vete-d, fasıla diye üçe ayrılan heceler efâil ü tefâil denilen sekiz kümede toplandı (feülün, fâilün, fâilâtün, müstefîlün, mefâilün, mütefâilün, müfâiletün, mef’ülât). Anlamı olmayan, yalnızca ses

değerini belirten bu sekiz sözcüğün çeşitli sıralamalarla bir araya getirilmesi sonucu bahr denen 19 dizi oluşturuldu. Bu 19 bahirden her biri de kendi içinde ayrıca çoğaltıldı, kimi kalıplar kimi belli biçimler için kullanıldı.

ARUZ KALIPLARI

Aruzda bahr denilen on dokuz temel diziyi küçük değişikliklerle çoğaltarak oluşturulan ve vezin adı verilen kalıplardır. Her vezin, hecelerin yalnızca ses değerini gösteren ve bir anlam taşımayan söz kalıplarının bir araya getirilmesiyle oluşur. Bu söz kalıpları hecelerin ses bakımından kısalık ve uzunluklarına dayanır. Kısa hecelerin nokta, uzunların da çizgi ile gösterildiği bu ses kalıplarının başlıcaları şunlardır : Fâ, Fa'(-); Feul (-), Fâilün (—), Feilün (-.), Fâilün (-.), Feülün (—), Mef'ülü (—), Feilâtün (-.), Fâilâtün (-.), Mefâilün (-.), Mefâilün (-.), Müfte'ilün (-.), Müfte'ilâtün (—), Mütefâilün (-.). Bu ses kalıpları çeşitli biçimlerde bir araya getirilerek vezinler oluşturulmuştur. Şu birkaç örnekte olduğu gibi: Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün; Mef'ülü/ Mefâ'ilü/ Feülün; Mef'ülü/ Fâilâtü/ Mefâ'ilü/ Fâilün; Feilâtün (ya da Fâilâtün)/ Mefâ'ilün/ Feilün (ya da Fa'ülün). Türkler aruzda İran şairlerini izlemişler, onların kullandıkları bahirleri ve vezinleri almışlardır. Özellikle aruzun benimsendiği ilk dönemlerde Türkçenin ses yapısına uygun vezinlerin seçildiği, İranlıların az kullandıkları vezimlerin çokça kullanıldığı ya da kimilerinin hiç kullanılmadığı görülür.

Başlıca aruz kalıpları:

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Fâ'ilün Fâ'ilün
Fâ'ilün Fâ'ilün Fâ'ilün
Fâ'ilün Fa'ülün
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fe'ilâtün
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fe'ilâtün
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fe'ilün
Fâ'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün
Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'ül
Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün
Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'ül
Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün
Mef'ülü Fâ'ilâtün
Mef'ülü Fâ'ilâtün Mef'ülü Fâ'ilâtün

Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fa'ülün
Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ül (Fe'il)
Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilün Fa' (Fâ)
Mef'ülü Mefâ'ilün
Mef'ülü Mefâ'ilün Fe'ülün
Mef'ülü Mefâ'ilün Mef'ülü Fe'ül (Fe'il)
Mef'ülü Mefâ'ilün Mef'ülü Mefâ'ilün
Mef'ülü Mefâ'ilün Mefâ'ilü Fa' (Fâ)
Mef'ülü Mefâ'ilün Mefâ'ilü Fe'ül (Fe'il)
Mef'ülü Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fa' (Fâ)
Mef'ülün Fâ'ilün Mefâ'ilün Fa' (Fâ)
Mef'ülün Fâ'ülün Mefâ'ilü Fe'ül (Fe'il)
Mef'ülün Mef'ülü Mefâ'ilü Fe'ül (Fe'il)
Mef'ülün Mef'ülü Mefâ'ilün Fa' (Fâ)
Mef'ülün Mef'ülün Mef'ülü Fe'ül (Fe'il)
Mef'ülün Mef'ülün Mef'ülün Fa' (Fâ)
Mefâ'ilâtün Mefâ'ilâtün
Mefâ'ilâtün Mefâ'ilâtün Mefâ'ilâtün
Mefâ'ilâtün
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilâtün
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün
Mefâ'ilün Fe'ülün
Mefâ'ilün Fe'ülün Mefâ'ilün Fe'ülün
Mefâ'ilün Mefâ'ilün
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün
Müfâ'iletün Müfâ'iletün Müfâ'iletün
Müfâ'iletün
Müfte'ilâtün Müfte'ilâtün
Müfte'ilün Fâ'ilâtün Müfte'ilâtün
Müfte'ilün Fâ'ilün
Müfte'ilün Fâ'ilün Müfte'ilün Fâ'ilün
Müfte'ilün Fe'ülün Müfte'ilün Fe'ülün
Müfte'ilün Mefâ'ilün Müfte'ilâtün
Müfte'ilün Mefâ'ilün Müfte'ilün Mefâ'ilün
Müfte'ilün Müfte'ilün Fâ'ilün
Müfte'ilün Müfte'ilün Müfte'ilâtün
Müfte'ilün Müfte'ilün Müfte'ilün Müfte'ilün
Müfte'ilün Müfte'ilün Müfte'ilün Müfte'ilün
Müfte'ilün Müfte'ilün Müfte'ilün Müfte'ilün
Müfte'ilün Müfte'ilün Müfte'ilün Müfte'ilün
Mütefâ'ilün Fe'ülün Mütefâ'ilün Fe'ülün
Mütefâ'ilün Mütefâ'ilün
Mütefâ'ilün Mütefâ'ilün
Mütefâ'ilün Mütefâ'ilün Mütefâ'ilün Mütefâ'ilün

ASUMAN İLE ZEYCAN

Bir halk öyküsüdür. Erzincan Beyi Kaleli Bey'in kızı Zeycan ile kâhyası Derviş Ahmet'in oğlu Asuman'ın aşkı çevresinde gelişen öykü, sözlü halk edebiyatının bütün ortak motiflerini içerir. Ana temi, birbirini seven iki gencin, ailelerinin toplumsal açıdan denk olmayışı nedeniyle ayrı düşmeleridir. Bütün zorluklara karşın sonunda iki sevgili birbirine kavuşur. Çıktığı yüzyılı bilinmeyen bu halk öyküsünün yer yer şiirlerle bezemesi, bunun bir âşık anlatısı, Asuman'ın da (erkek kahraman) bir saz şairi olduğu kanısı uyandırmaktadır. Erzincan-Erzurum bölgelerinin ürünü olan öykü, Osmanlı topraklarında adları belli kent ve yörelerde geçmektedir. Bugün de Erzincan'ın Üzümlü (Cimin) köyünde bulunan bir türbe, çeşitli anlatılarda adı Kaleli-Kale-Kule Bey olarak geçen beye bağlanmaktadır. Ayrıca Erzincan'daki bir ziyaret yeri de Asuman'ın türbesi olarak tanınmaktadır.

AŞIK

Saz eşliğinde doğaçtan (irticalen), hazırlıksız şiir söyleyen, söz şairi, halk şairi ya da halk ozanı da denilen şairlerin ortak adıdır. 16. yüzyıldan başlayarak kentlerde, köylük yerlerde, göçebe ya da yarı göçebe topluluklarda, asker ocaklarında yetişen bu sanatçı tipinin belirgin özelliği, şiir yazmayıp saz eşliğinde şiir söyleyen ve halk şiiri geleneğini sürdüren bir yaratıcı olmasıdır. Saz ve sözün bu birlikteliği, âşık adının, eski ozan unvanının yerine kullanıldığını göstermektedir. 13. ve 15. yüzyıllarda halk şiirinin çeşitli tarikatlara bağlı derviş şairlerce temsil edildiği (Yunus, Kaygusuz vb.), beylikler döneminde Anadolu'da ya da Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında ellerinde çeşitli sazlarla ilâhiler okuyarak dolaşan dervişlerin bulunduğu biliniyor. Halkın, âşığı, "hak âşığı" sayması da buna bağlanabilir. 16. yüzyıldan sonra, öğrenim görmemiş, saz çalan ve irticalen hece ölçüsüyle şiir söyleyen âşıkların sayısı artmış, Yunus, Kaygusuz, Hacı Bayram izinde yürüyenlerse geleneksel halk şiiri biçimlerini kullanmakla birlikte öz olarak ayrı bir şiir geliştirmişlerdir. Bunlar arasında âşık sayılabilecek Pîr Sultan Abdal benzeri şairler de vardır. 17. yüzyılın son yarısından başlayarak Âşık Ömer, Gevheri, Dertli, Emrah gibi, öğrenim görmüş, saz çalan, ama aruzla da şiir yazabilen ve sözü, sazdan önemli sayan şairlerle âşık kavramı daha geniş bir alanı kapsar.

AŞIK EDEBİYATI

Âşık denilen halk şairlerinin, anlatı ve şiir türlerinde verdikleri edebiyat ürünleridir. Anlatı türünde, uzun birtakım kahramanlık romanları ya da daha kısa

birtakım türkülü öyküler oluşmuştur. Şiir türünde verilen ürünler de konularına göre destanlar, güzellemeleler, taşlamalar, koçaklamalar, ağıtlar, muammalar, öğretici şiirler olarak kümelendirilebilir. Âşık edebiyatı, klasik edebiyata koştur bir kültür akımı olarak belirmiş, aşığı yukarı 15. yüzyılın sonlarından bugüne dek sürüp gelmiştir. Yalnız halk şiiri geleneğinden beslenmekle birlikte, zümre-tarikat edebiyatı, âşık edebiyatı içinde düşünülmemelidir. Her iki edebiyat da birbirini etkileyerek iki ayrı çizgiye gelişir. 16. yüzyılda ilk temsilcileri görülen âşık edebiyatı, din dışı bir gelişimi sürdürürken, zümre-tarikat edebiyatı, Yunus ve Kaygusuz'un izinde ayrı bir özü işler. Âşık edebiyatı ve musikisi, türlü kaynaklardan, çeşitli sanat öğelerinin birleşip kaynaşmasıyla oluşmuş, kendisine özgü yeni niteliklere sahip bir bileşimdir. Bu bileşimin ana öğeleri halk edebiyatından gelir. Müzikle şiirin birbirini bütünlemesi, hece vezninin kullanılması, nazım biçimleri gibi (türkü, varsağı, koşma, mâni vb.). Öte yandan zümre-tarikat edebiyatının özünü oluşturan tasavvuf, âşık edebiyatını da etkiledi. Divân şiirinin etkisi ise 16. yüzyılın sonlarında başlar. Hecenin yanı sıra aruzu da kullanan âşıklar divân, selis, kalenderî gibi aruzlu nazım biçimini geliştirdiler. Ayrıca divân şiirinin yaygın mazmunları, İslâm ve İran tarihinden alınan mitolojik motifler, sadece aruzla yazılan şiirlere girdi. Bu olumsuz gelişme ancak divân şiirinin ömrünü tamamlaması sonucu, 20. yüzyılın başlarında durdu. II. Meşrutiyet'ten, özellikle de Cumhuriyet'ten sonra kaynağına dönen âşık edebiyatı kendini yeniledi. Bu kendini yenileyiş halk edebiyatı dışındaki etkilerle gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında aydınlar arasında görülen millîleşme çabaları, heceye dönüş ve halk kaynağına yöneliş, bunu zorunlu kılmıştır. Halkevleri'nin kuruluşunu (1932) izleyen yıllarda da halk edebiyatına ilişkin çalışmaların yoğunlaşması, özellikle Ülkü dergisi çevresinde Ahmet Kutsi Tecer'in öncülüğü sonucu âşık edebiyatı canlandı.

ÂŞIK GARİP

Azerbaycan ve Anadolu'da çok yaygın olan bir halk hikâyesi ve hikâye kahramanının adıdır. Hikâyenin kahramanı şair olduğu ve hikâyede yer alan şiirleri söylediği için, bu macerayı yaşamış bir halk şairinin bulunduğu rivayet edilir. Bir tüccarın oğlu olan Resul, babası Ahmet Hoca'nın ölümünden sonra dalkavukların eline düşer ve bütün servetini tüketir. Hayatını kazanmak için başvurduğu işleri de beceremez, sonunda bir saz şairinin yanına çırak girer. Bir gece rüyasında Hızır Aleyhisselâm ona, Tif-

lis'te bulunan Şah Sanem'in aşk badesini içirir. Âşık Garip, bu rüyadan sonra ustasına rakip olur. Şah Sanem'i aramaya başlar ve bulur; fakat evlenebilmeleri için kızın babası kırk kese altın ister. Garip, eşinin dostunun yardımını geri çevirir, yollara düşer ve Halep'e kadar gider. Bu sırada Şah Sanem'i, babası, akrabasından Şah Velet'e nişanlar. Velet, Garip'in annesine, oğlunu yolda soyguncuların öldürdüğünü duyurur. Şah Sanem bu habere inanmaz, bir bezirgânı Garip'e haberci yollar. Bezirgân, Garip'i bulur. Meğer Paşa, Garip'i, kimi kimsesi olmadığından Halep'te alkoymuş. Paşadan izin alınır, yolda Hızır yardım eder, Garip, düğünden önce Tiflis'e yetişir. Düğünde saziyla kendisini tanıtır ve Şah Sanem'e kavuşur.

ÂŞK

Tasavvufta, evrenin var olmasına yol açan ilk nedenlerden olduğu kabul edilir. Kemal ve cemal sahibi olan Tanrı, kendini görmek istediği için evreni yaratmıştır. Bu yaratışta başlı başına bir varlığı olmayan adem-i mutlak (yokluk) bir ayna görevi görmüş, Tanrı'nın evren olarak tecellisine yol vermiştir. Kendisinde Tanrı'nın sıfatları tecelli eden insanın, aslına, yani Tanrı'ya dönebilmesi, nefsini yenmekle olasıdır. Nefsi yenmenin tek yolu da âşktır. Tasavvufta buna gerçek aşk (aşk-ı hakiki) denir. İnsan güzelliğine karşı duyulan aşk da geçici (mecazi) âşktır. Tasavvufi edebiyatta aşk kavramı bu anlamda geçer. Divân edebiyatında tasavvufi aşkı konu alan yapıtların en ünlüsü Şeyh Gâlib'in "Hüsn ü Aşk"ıdır. Saz şairlerine âşık denilmesinin, halkın onları Hak âşığı olarak görmesinin nedeni de budur.

AYAK

Halk şiirinde kafiye yerine kullanılan terim.

AYAKLI DİVÂN

Âşık edebiyatında, divân şiiri etkisiyle ortaya çıkan nazım ölçüsü olup divân edebiyatında kullanılan müstezat terimine karşılıktır. Aruz ölçüsünün "fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilün" kalıbına ek dize olarak "fâilâtün / fâilün" parçasının katılması ile oluşturulur. Bu ölçü ile oluşturulan şiirlere yedekli divân da denir.

AYAKLI KALENDERİ

Ayaklı divânın kalenderî ölçüsüyle yazılan bir şiirde her dizenin sonuna "Mefülü / feülün" ya da "Mefülü mefâil" gibi bir fazlalık (ziyade) katılarak oluşturulan şiir.

AYAKLI KOŞMA

Âşık edebiyatı nazım biçiminden ayaklı koşma, ilk dörtlüğün bir ve ikinci beytiy-

le her dörtlüğün sonuna, dizenin son parçasının hece sayısına bir fazlalık (ziyade) eklenerek oluşturulur. Ziyade, müstezatlardaki aruzun özel kalıbıyla yazılır.

AYAKLI MANİ

İlk dizesi 7 heceli olan kesik manidir. İlk dizesi sadece cinas sözcüğünden oluşan kesik manilerden farkı, dizenin cinas sözcüğünden önce getirilen "aman aman" tekerlemesiyle 7 heceye tamamlanmış olmasıdır.

AYAKLI SEMÂİ

Âşık edebiyatında, aruzun "Mefâilün / mefâilün / mefâilün / mefâilün" kalıbıyla söylenen semâilerin her dizesinin ardına bu dizelerle uyaklı "Mefâilün / faülün" ya da "Mefâilün / mefâilün" kalıbında birer ziyade eklenmesiyle oluşturulan şiirdir. Yedekli semâi de denir.

AZERİ EDEBİYATI

Azerbaycan Türkleri arasında gelişen ve 14. yüzyıldan başlayarak Kafkasya'dan Bağdat'a, Horasan'dan Anadolu'ya geniş bir alana yayılan edebiyattır. Azerî edebiyatı, başlangıç döneminde (14. yüzyıl-16. yüzyıl arası) İslâm kültürünün ve özellikle İran sanat ve edebiyatının büyük ölçüde etkisinde kaldı. İran kültür ve sanatından etkilenmiş bu İslâm kültürü, Azerî edebiyatı üzerinde belirleyici rol oynadı. Başlangıç dönemi bu nedenle dinî bir nitelik yansıtır. Eldeki veriler bu edebiyatın en eski temsilcisinin Hasanoğlu olduğunu gösterir. Onu izleyen ünlü şair ve yazarlar; Kadı Burhaneddin, Erzurumlu Kadı Darir, Irak'tan Seyyid İmadüddin Nesimî'dir. Özellikle Nesimî, Azerî edebiyatında Hurufîlik akımının büyük temsilcisi olarak etkilidir. Bu yüzyılda Celayirîler sarayında Türkçe, yaygın olarak kullanıldı; Sultan Ahmet bin Veys ve Hoca Abdülkadir Merâgî, Azerice şiirler yazdılar. 15. yüzyılda ise Karakoyunlu ve Akkoyunlu saraylarında Azerice ön plana çıktı. Saray ve çevresinin sanata ve sanataya olan saygısı, yakın ilgi ve koruması, Azerî edebiyatının gelişmesinde etkili oldu. Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah, Akkoyunlu Hükümdarı Sultan Yakup, Ömer Ruşenî, Hataî, Habîbî bu dönemin ürünlerindendir. Safevîler döneminde de Türkçeye ve halk şairlerine önem verildi. Şah İsmail, Hataî mahlâsıyla hem klasik, hem de halk şiiri tarzında yarattığı ürünlerle Hurufîlik ve Şiilik inançlarını yaymaya çalışır. Azerî edebiyatının klasik dönemi (16. yüzyıl-19. yüzyıl), kişiliğinin de belirmeye başladığı dönemdir. Azerî edebiyatının klasik nitelik kazanmasında Fuzûlî'nin (ö. 1556) büyük etkisi oldu. Fuzûlî, dili ve lirizmiyle yepyeni bir şiir akımı oluşturdu.

B

BABA İLYAS

13. yüzyılda yaşamıştır. Horasanlı bir derviş olup kimi kaynaklarda Babailik tarikatının kurucusu olarak gösterilir. Hakkında yeterli bilgi yoktur. Şeyh Ebülvefa'nın müridi olduğu, Moğol akımlarından kaçarak Anadolu'ya geldiği söylenir. Şamanizmin etkisini taşıyan, Yesevî tarikatının inançlarıyla yetişen Baba İlyas, Anadolu'da bu inançlarını yaymaya başladı. Tek gerçek varlığın evren olduğunu, Tanrı ile insanın dünyadaki varlıklar içinde birbirine en yakın varlıklar olduğunu savundu. Müritlerinden Baba İshak'ın önderlik ettiği ayaklanma, Selçuklular tarafından güçlükle bastırılabilmiştir.

BABA İSHAK

13. yüzyılda Selçuklular devrinde peygamberlik iddiasında bulunan Türkmen şeyhidir. Horasanlı Baba İlyas'ın müritlerindendi. Anadolu'ya göçüp Amasya'ya yerleşti. Bir Müslüman şeyhinden çok, eski bir Türk şamanı kimliğinde görüldü. Moğol istilasıyla Anadolu'ya göç edenlerin durumlarından yararlanarak onları çevresinde topladı; keramet sahibi ve peygamber olduğuna inandırarak ayaklanmaya neden oldu. II. Gıyasettin Keyhüsrev zamanında Amasya, Tokat, Sivas, Çorum, Malatya dolaylarında çalışmalarını sürdürdü. Selçuklu Devleti'nin zaafından yararlanarak nüfuzunu genişletti. Baba İshak'ın başarısında, tarikatının henüz Şamanlığın etkisinde olan Müslüman Türkmenlerce benimsenmesinin ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntının da rolü oldu. Selçuklu hükümdarının Konya'yı terk etmesinden sonra, eylemlerini daha da yoğunlaştırarak, müritlerinin sayıca çoğalmasını sağladı. Baba Resul, İshak Baba sanyıyla anılmaya başlandı. Sivas'ı ele geçirip yağmaladı. II. Gıyasettin Keyhüsrev'in kuvvetlerince Amasya'da tutsak edilip öldürüldü. Müritleri, onun ölmediğine, göğe yükseldiğine inanarak ayaklanmayı sürdürdüler ve Konya üzerine yürüdüler. Frankların desteğindeki Selçuklu ordusunca Kırşehir yakınlarında yenilerek yok edildiler (1240).

BABAİLİK

Baba İshak'ın peygamberliğine inananmış Türk mezhebidi. Bir İslâm mezhebi olarak ortaya çıkmakla birlikte, Şamanizmin güçlü izlerini taşıyıp ve İslâm ilkelerine karşıttır. Peygamberliğine inanılan Baba İshak, Horasan'dan Anadolu'ya göçen Baba İlyas'ın müritlerindendir.

Kimi kaynaklar Babailiğin asıl kurucusu olarak Baba İlyas'ı gösterir. Özellikle Baba İshak'a bağlanan güçlü Babaî ayaklanmaları, VIII. yüzyılın önemli siyasal olaylarındandır. Selçukluların bir hayli uğraştıran bu olaylar bastırıldı, önderleri asıldıysa da etkisi yüzyıllar boyu sürmüştür. Anadolu tasavvuf düşüncesinin en önemli akımı Bektaşilik, Babailik'ten türediği gibi; Şamanlığın İslâmlığa karşı direnişi temelinde oluşan Hayderilik, Kalenderilik ve Abdallık gibi diğer Türk tarikatları da aynı anlayışı sürdürmüşlerdir.

BAĞ-I İREM

Çok eskiden Yemen'de Ad kavmi hükümdarlarından Seddad'ın Tanrı'ya isyan ederek Cennet'in benzeri olarak yaptırdığı söylenen efsanevi yerin adıdır. Köşkerinin altın ve gümüşten olduğu, ırmakların kıyılarında yakuttan ağaçlar bulunduğu, sokaklarının misk ve amber koktuğu söylenir. Allah'ın gazabına uğrayan Şeddad ile birlikte kent in de kumlarla gömüldüğü rivayet olunur.

BAHARİYE

Bahar betimlemesiyle başlayan kasidelere verilen addır. Bahar betimlemeleri gerçekçi değildir. Baharın çağrışımlarından yararlanılarak aşırı abartmalara göndüğü görülür. Nefî'nin IV. Murad'ı övdüğü "Esti nesim-i nevbahar..." sözcükleriyle başlayan kasidesi buna örnektir.

BALBAL

Müslümanlıktan önce Türklere, ölen bir kimsenin mezarına dikilen heykel. Bu söze ilk kez Orhun Yazıtları'nda rastlanmıştır. Göktürkler, hükümdar ve kahramanların mezarlarına, bu kimselerin öldürdükleri düşmanların taş ya da ağaçtan heykellerini dikerler ve bunların, öteki dünyada ölüye hizmet edeceğine inanırlardı.

BATTAL GAZİ (SEYİT BATTAL GAZİ)

Emevîlerin Bizans'a karşı yaptığı seferde ünlenmiş bir kahraman olup asıl adı Abdullah'tır. Anadolu'da Battal Gazi, Seyit Battal Gazi gibi, kahraman anlamına, Battal takma adlarıyla anılır. Azatlı bir Emevî kölesi olduğu sanılır. Battal, 717-740 arasında Emevî ordularının Anadolu seferine katıldı. Bizans ordusuyla Eskişehir yakınlarında, Akronion'da yapılan savaşta şehit oldu (740). Oysa söylencelerde, Emevî komutanı Mesleme, Bizans'ı kuşattığında (717-718) Battal, İstanbul'a girer, Ayasofya'yı görüp, oradan bir haç alır, bir Bizans prensesini kaçırmış... Söylencelerden kaynaklanan bütün bu serüvenler 13. yüzyılda Battalnâme adlı kitapta toplanmıştır. 18. yüzyılda Bakâî (ö. 1785), manzum bir Battalnâme oluşturdu. Battal Gazi'nin

Eskişehir'in Seyyit Gazi ilçesindeki mezar günümüzde bir ziyaret yeridir.

BEKTAŞİLİK

Kurucusunun Hacı Bektaş-ı Veli olduğu söylenen Şii-Batını tarikatıdır. Bektaşilik iki döneme ayrılır: 1) Başlangıçtan Balım Sultan'a kadar olan dönem. 2) Balım Sultan düzenlemelerinden sonraki dönem. Bektaşiliğin 16. yüzyıldan önceki durumu üzerine bilgimiz, yok denecek kadar azdır. Bu dönemde Bektaşilik ile Kızılbaşlığın iç içe olduğu sanılmaktadır. Çünkü birçok töre ve inançları birbirinin benzeri olduğu gibi, Kızılbaşlar, kendilerini Bektaşî, Hacı Bektaş-ı Veli'yi de pîrleri sayarlar. Bektaşilik bir Türk tarikatıdır. Arnavutluk'tan başlayarak Balkanlar'ın, Trakya'nın, Anadolu'nun, Suriye ve Mısır'ın Türkçe konuşan halkları arasında yayılmış olması, yapısında Şamanlıktan ve eski Türk törelerinden birçok öğeler bulunması, bunu kanıtlar. Kurucusu Hacı Bektaş-ı Veli de 13. yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya gelen Yesevî tarikatından bir Türkmen'dir. Yeniçeriler kendilerini Bektaşî bilirlere, Bektaşî törelerinin bir kesimine bağlılık gösterirler, Hacı Bektaş-ı Veli'nin pîrleri olduğuna inanırlardı. II. Bayezid'in Dimetok'ta bir tekkenin şeyhi bulunan ve Hacı Bektaş torunlarından olan Balım Sultan'ı 1501 yılında Kırşehir tekkesinin şeyhliğine getirmesiyle tarikat iki kola ayrılmıştır. Balım Sultan, tarikatı yaptığı düzenlemeyle, mücerret denilen, dünyayla ilişkisini kesmiş bir dervişler sınıfı oluşturdu. Bu sınıfa giren dervişler evlenemezler, tekkede yatıp kalkarlar, tekke hizmetleri ve tapınmadan başka bir iş yapmazlardı. Sadece, dilenmek için tekke dışına çıkabilirlerdi. Bu çıkışlarda tanınmalarını sağlamak ve gizlice evlenmelerini önlemek için, kulları delinerek demir ya da bakırdan bir halka takılırdı. Aslında Bektaşiliği öbür tarikatlardan ayıran nitelik, amaç, ölüm sonrası mutluluğu değil, bir yaşam mutluluğu olmasıydı. Tarikat, bir toplum düzeni, bir dayanışma sistemi niteliğindedir. Kadın-erkek ilişkileri dışında, kentlerdeki Ahilik örgütüyle birçok ortak yönleri vardı. Balım Sultan'ın kurduğu düzen, tarikatın bu niteliğini ortadan kaldırdı. Ancak yeni düzen, yalnız kentler, kasabalar ve buralara yakın olan tekkelerde yürütülebildi. Böylece tarikat, birbirine karşı ve birbirini küçümseyen iki kola bölündü. Bektaşiler, Osmanlı yönetimine karşı birçok kez başkaldırdılar. Bunların en önemlisi, Kanuni dönemindeki (1528) ayaklanmadır. Kendilerini Bektaşî saydıkları için, Bektaşî ayaklanmalarına karşı savaşmada soğuk davrandıkları ya da onlardan yana oldukları için II. Mahmud, yeniçerilerle birlikte Bektaşî tekkelerini de ortadan

kaldırmak istedi. Bu tekkeleri Nakşibendî şeyhlerine verdi. Ancak Bektaşiler, Nakşibendî şeyhliğini de elde ederek, birer birer tekkelerinin başına geçtiler. Törenleriyle ayinlerinin çoğu Kızıldaşlar ve Ahilere benzer. Hoşgörülü ve alçakgönüllü olmak, en belirgin nitelikleridir.

BENT

Bir şiirin 4, 5, 6, ... dizeli bölümlerinden her biri, şiirde anlam bütünlüğünün sağlandığı dizeler toplamıdır. Düzyazı ve hukukta kendi içinde anlam bütünlüğü taşıyan parçalar da bent olarak adlandırılır. Farsça bağ anlamındadır. Dîvân şiirinde dört ya da daha fazla dize den oluşurdu. Cumhuriyet dönemi şiirinde de kullanılan bent, şiirde serbest ölçünün yaygınlaşmasına bağlı olarak kullanılmamaya başlandı.

18. yüzyılda, kıta sonundaki bölümler bentte yoktu; kıta, genellikle 10 mısrayı aşmıyordu; bent 14 mısra kadar olabilirdi. Bugünse yalnız “bent” kullanılmaktadır. Modern şairler, özellikle dört (dörtlük), beş (beşlik), altı (altılık), yedi (yedilik), on (onluk), on bir (on birlik) ve on iki mısralık bentler kullanırlar. On iki mısralık bentler genellikle eş ölçülüdürler; değişik ölçüler kullanıldığı zaman 8 veya 12 hece ile 5 ayrı kafiyeden meydana gelir. 14, 16, 18, 19 ve 20 mısralık bentler de kullanılmıştır; bunlar her zaman değişik ölçülüdürler. Ahengini algılamak güçleştiği için, şairler bunları pek az kullanırlar. Bu yüzden lirik ifadenin zararına, daha basit bentler kullanılmıştır: 4+8 veya 5+7. Dört mısradan az olan bent yoktur. Kafiyede dağılımı nedeniyle, beyit ve üçlük, gerçek bent sayılmaz.

Aruz şiirinde Bent : Dört veya daha fazla mısradan meydana gelen şiir bölümüdür. Terkib-i bent ve terci-i bentlerde terkiphane ve tercihanelerden sonra gelen beyittir. **Terci-i bent**: Kafiyeleri başka başka olan birkaç bentten meydana gelir ve her bentin sonunda hep tekrarlanan bir beyit bulunur. **Terkib-i bent**: Aynı kafiyelerde birkaç bentten meydana gelir ve her bentin sonunda aynı kafiyeden bir beyit bulunur.

BUDİZM

Gautama Buda adındaki bir Hint düşünürünün kurmuş olduğu din ve felsefe sistemine verilen addır. M.Ö. 6. yüzyılda Hindistan’da, Nepal ve Audh bölgesinde yayılmaya başlayan Budizm, Hindistan’ın bütün doğu bölgelerini içine almış, batı ve kuzeybatıya doğru yayılarak Kamboç, Tayland gibi ülke halklarının dinî inancı olmuştur. Budizmin kabul edilmesinden sonra çeşitli mezhepler doğdu ve gelenekçi Budizm olarak bilinen “Theravada veya Hinayana”ya karşılık “Mahayana” Budizmi ortaya çıktı.

Theravada Budizmi, Brahman felsefesinden geniş şekilde etkilenmiş, ilkel maddenin yok olmağına inanmıştır. Evrende ne varsa önce kurulur, gelişir, geriler ve yok olur, sonra yeniden doğar. Buda’nın ibadetle ilgili geleneklerini hatırlatmak ve sürdürülebilmek için Buda’yı temsil eden heykeller yapılmış, tapınaklar inşa edilmiştir. Buda’nın heykel ve resimlerine tapınma, süsler, çiçekler, hediyeler sunmak, ilâhiler okumak, vakıflara bağışlarda bulunmakla olur. Ayrıca, zamanla halktan gelen isteklerle tapınaklarda sihirler yapılır, cinler kovulur, muskalar, dövmeler, efsunlar yapılır. İslâmiyet öncesi dönemde Uygur Türklerinin bir kısmı Budizmi benimsemiş ve bu anlayış doğrultusunda edebî eserler vermişlerdir.

CAİZE

Eskiden şairlerin devlet büyüklerine yazdıkları methiyeler karşılığı aldıkları para ve hediyelere caize denirdi. Caizenin bir başka adı da “sile”dir.

Hz. Muhammed, huzurunda bir methiye okuyan Ka’b bin Zübeyr’in bu hareketinden memnun olmuş ve caize olarak hırkasını (bürde) vermişti. Hükümdarlar ve devlet büyükleri kendilerine methiye yazan şairlere caize denilen kıymetli hediyeler verirlerdi. Bu âdet Osmanlılar devrinde de devam etti. Neditim’in bir methiyesine karşılık Damad İbrahim Paşa’nın şairin ağzını mücevherlerle doldurması, ünlü örneklerden biridir. Bir ara caize almak için methiyeler yazan çıkarıcı şairler türemiştir. Sümbülzade Vehbi, Lütfiye adlı eserinde ve Sühan kasidesinde bu tip şairlerin düşüklükleri kötü durumu anlatır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda caizenin diğer bir şekli de, bir memuriyete tayin edilenlerin kendilerini bu makama tayin ettirenlere bir miktar para vermeleydi. Her âmir emrinde çalışanlardan caize adı verilen bir miktar para alırdı. Padişahlara verilen caizeye Tuğ-ı hümayun caizesi denirdi. Sonraları caize usulü yolsuzluklara sebep oldu. Memuriyete tayinler, ehliyetten çok verilecek caizeye göre yapıldı. Selim III zamanında bu sistem ıslah edildi. Buna göre yılda bir defa ve belli miktarda caize alınacaktı. Eski memuriyetlerinde bırakılanlar caizeyi her yıl bir çeşit vergi gibi ödeyeceklerdi. Caize sistemi Tanzimat’ta kaldırıldı.

C-Ç

CEBRAİL

Tanrı’yla peygamberler arasında elçilik görevi yaptığına inanılan Cebrail, Müslüman inanışına göre Azrail, Mikail ve İsrail’le birlikte en büyük dört melekten Allah’a en yakın olanıdır. Hz.Muhammed’e; iki kez melek, çoğunlukla da insan biçiminde görünerek Tanrı’nın buyruklarını bildirmiştir. İncil’e göre de, kıyamet borusunu çalarak ölüleri dirilteceğine inanılan melek Cebrail’dir.

CELÂLİ İSYANLARI

16. ve 17. yüzyıllarda Anadolu’da çıkan ayaklanmaların genel adıdır. 16. yüzyıl sonlarında, Osmanlı Devleti, dünya ekonomisindeki değişiklikler nedeniyle ekonomik bir bunalımın içine düştü. Mir topraklar üzerinde yaşayan köylülerden vergileri toplama işi, mukataa yöntemiyle birtakım mütezimlere verildi. Bunun sonucu olarak da pek çok tımar ve zeamet sahibi dirliğini yitirdi. İşte bu gibi kişiler 17. yüzyıl ortalarından başlayarak Anadolu’da Osmanlı merkezî yönetimiyle çatışmaya giriştiler. Bunlara, I. Selim zamanında Bozok dolaylarında ayaklanmış olan Celâl adında birinden dolayı Celâlî denildi. Yarımyüzyıl kadar süren bu savaşlarda merkezi yönetim, kapıkulu askerlerine dayandı. Bu savaşlar sonunda Anadolu; büyük ölçüde yıkıma uğradı, tarımsal ekonomi çöktü, mirî toprak düzeni bozuldu, Anadolu’da toprak ağalığının temelleri atıldı.

CELVETİYE (CELVETİLİK)

Sünnî bir tarikat olup Bayramilikten ayrılan bir koldur. Aziz Mahmud Hüdâyi tarafından kuruldu. Celvetîlerin geldiği on üç dilimli başlık; tarikatın temel aldığı Tanrı’nın yedi adıyla diğer beş adın toplamını ve sonuçta da hepsinin birliğini gösterir. Tarikata giren kişi; yedi adan birini anmakla başlar, sırasıyla diğerlerine geçerdi.

CEMAL

Tasavvuf anlayışında Tanrı’nın iyilik ve güzellik şeklinde belirmesidir. Sufilere göre Tanrı’nın cemal ve celâl diye adlandırılan iki tecellisi vardır. Tanrı’nın lütuf ve ızasına ait sıfatlara, lütuf ve merhametle tecellisine cemal denir. Yine sufilere göre, bir bakıma celâl ile cemal biridir. Çünkü Tanrı, celâliyle bütün mevhum varlıkları yok edince cemali ortaya çıkar. Tarikat mensupları, cemali, yüz için de kullanırlar. “Cemalin hakk için” diye yemin etmeleri de bundandır.

CEMŞİD Ü HURŞİD

İran ve Türk edebiyatlarında mesnevîlere konu olmuş aşk hikâyesidir. İlk defa İran şairlerinden Selman Savecî, Firdevsî'nin Şehname'si, Nizâmî'nin Husrev ü Şîrin ve Heft-Peyker'i, Zahir-i Faryabî'nin Manûhar ve Dunâlât'ı vb.nin çeşitli kıssımlarından aldığı hikâyeleri birleştirerek yaklaşık 2700 beyitten ibaret bir mesnevî olarak düzenledi (1361). Türk edebiyatında Ahmedî, Cem Sultan gibi şairler tarafından tercüme veya adapte edildi. Hikâyenin konusu kısaca şöyledir: Çin fağfurunun oğlu Cemşid rüyasında gördüğü bir kıza âşık olur. Babası, ülkenin bütün güzellerini toplatıp Cemşid'in önünden geçirir. Fakat şehzadenin sevdiği kız hiçbirini değildir. Bilgili bezirgân Mihrab, Rum diyarında gördüğü bir kızın Cemşid'in anlattıklarına uydüğünü anlar. Resmini yaparak Cemşid'e gösterir. Birlikte Rum diyarına giderler. Yolda çeşitli tehlikeler geçirirler. Cemşid kızı alarak döner, babasının tahtına çıkar.

CEMŞİD (CEM)

Fars mitolojisine göre dördüncü İran hükümdarıdır. Tanrı Ahura'dan öğüt alarak ülkeyi yönetti. İranlı ozan Firdevsî'nin Şehnâme adlı yapıtında, Efsanevî öyküleri anlatılır. Eski İran kaynaklarından Avesta, ondan iyi bir hükümdar olarak söz eder. Hümmüz'den tufan olacağını öğrenince yaptırdığı Vara adlı sığınakta; insan, hayvan, bitki ve kutsal ateşi sakladı; tufandan sonra İran'ı kalkındırarak 700 yıl görkemli bir yaşam sürdürdü. Halka demirciliği, dokumacılığı ve tanımlı öğretti. Sonunda kendisine tapılmasını isteyince kuş olup uçtu; ayaklanan halk sonradan Ejderha kral olan Dahhâk'ı tahta çıkardı. Dahhâk, kuşun peşinden Çin'e dek gitti; onu yakalayamadı ama Cemşid'i öldürdü. Cemşid'in oğlu Feridun ise Dahhâk'ı yakalayıp zincire vurdu ve hükümdar oldu. Efsaneye göre, Nevruz'un yılbaşı ve bayram olması, şarabın bulunması, Cemşid'in eseridir. Onun mezhebine göre içki içerek güneşe tapınıp eğlenmeye "Ayin-i Cem" denir. Cem'in kişiliği Nuh peygamberi ve Yunan mitolojisindeki Dionisos'u andırır. Adı ayna ile anılırsa İskender; rüzgâr, karnca, dev, yüzük, tahta ile anılırsa Süleyman Peygamber; şarap ve kadehle anılırsa efsanedeki Cemşid kastedilir. Fars ve Türk edebiyatına konu olmuş önemli efsaneler arasındadır.

CİN

Kuran'da anlatıldığına göre, gözle görülmemeyen varlıklardır. Ateşten yaratılmışlardır. Şeytan da ateşten yaratıldığına göre, cin soyundandır. İslâm inancına göre cinler, isterlerse değişik varlık

lar biçiminde insanlara ve hayvanlara görünebilirler, insanların yapamaya-çakları işleri yapabilirler. İyileri, kötülere vardır. Yaşantılarındaki eylemlere göre cennete ya da cehenneme gideceklerdir. Hz.Muhammed, cinlerin de peygamberiydi. Süleyman Peygamber, bütün doğa ile birlikte, cinlere de egemendi. Halk, büyücülerin cinlerle ilişki kurduklarına inanır. Masallarda olağanüstü işler yaptıkları görülür.

CİNAS

Anlamı ayrı, ama söylenişleri, yazılışları ya da hem söylenişleri hem de yazılışları benzer olan sözcüklerin bir arada kullanılması sanattır. Böylesi sözcükleri bir araya toplamaya da tecnis denilir. Dîvân edebiyatında önemli bir söz sanatı sayılan cinas, alabildiğine işlenerek çeşitleri çoğaltılmış, terimlerle bölümlenmeler yapılmıştır. Cinaz yapabilmek için vücuh-ı erbaa'da ittifak, yani cinaslı sözcüklerin harflerinin dört noktada birleşmesi gerekir: 1. Tür, çeşit; 2. Sayı; 3. Sıra; 4. Hey'et. Bunlardan birinde olan değişiklik cinasın da adını değiştirir. Böylece Arapça ve Farsça sözcüklerin geniş biçimde kullanılması, eski alfabenin olanaklarının değerlendirilmesi sonucu cinas sayısı artarak bir çeşit söz cambazlığına gidilmiştir. Temelde cinas, tam ve eksik olmak üzere ikiye ayrılmış, bunlar da aralarında bölünmemiştir. Belirtilen dört noktada birbirine uyan sözcüklerle yapılmış tam cinas; basit, mürekkep, mümasil, müteşabih gibi çeşitlere ayrılır. Dört noktadan birinin değişik olmasıyla yapılmış eksik cinasın ise nakıs, müterakip, muharref, müzeyyel, muzari gibi çeşitleri vardır. Bu bölümlenmeler sözcüklerin basit (ayn: göz-pınar, dem: kan-zaman-ıçki-nefes) ya da bileşik (devrândan-devr ândan, perîşânına-peri şânına) olmalarına; harflerinin artık ya da eksik (dem-âdem, âb-serâb) olmasına; seçse değişiklik (derdür, cennet-cinnet) göstermesine göre yapılmıştır.

CÖNK

Genellikle folklor ve halk edebiyatı ürünlerinin yer aldığı sırtı dar, eni geniş, uzunlamasına açılan yazma kitap türüdür. Biçimi nedeniyle halk arasında "sığır dili, dana dili cöngü" de denilir. Cönkler, Türk halk edebiyatının, folklorunun, halk müziğinin başlıca kaynaklarıdır. Kimi cönklerde dîvân şairlerinin şiirlerinin bulunduğu, kimilerinin, bir şairin dîvânını ya da bir mesnevîyi kapsadığı görülür. Günümüze kalabilen cönklerden en eskisinin 15. yüzyılda düzenlendiği sanılmaktadır.

ÇAĞATAYCA

Türk lehçelerinden biridir. Orta Asya Türk yazı dilinin gelişmesinde üçüncü

evreyi gösteren Çağatayca, Karahanlıca ve Harezmce'nin bir devamı olarak Timurlular (1405-1502) döneminde oluşmuştur. Çağatayca genel olarak dört tarihsel dönem geçirmiştir: İlk Çağatayca dönemi (15. yüzyılın başlarından 1465'e kadar), Klasik Çağatayca dönemi (1465'ten 16. yüzyılın ortalarına kadar; Ali Şir Nevai dönemi), Klasik sonrası Çağatayca dönemi (16. yüzyılın ortalarından 18. yüzyılın sonuna kadar), Son Çağatayca dönemi (18. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar). 1923'ten sonra Özbekistan'da Çağataycanın bir devamı olarak Özbekçe yaygınlaştı.

D

DECCAL

Kuran'da sözü edilmemekle birlikte, hadislerde anlatılan ve İslâm dünyasında, kıyamet gününe yakın çağlarda ortaya çıkacağına inanılan yalancı mesih olup sözlük anlamı, "yalancı"dır. Eşek üstünde dünyayı dolaşacak, aç insanlara yiyecek dağıtarak kendine bağlayıp onları kötülük yapmaya kışkırtacak, yeryüzüne kırk gün ya da kırk yıl egemen olduktan sonra mehdî ya da gerçek mesih gelecek onu öldürecekler. Deccal, kıvrıkcık kızıl saçlı, kalın enseli, iriyarı, alınının ortasında, bir ur gibi dışarı fırlamış tek gözü olan bir kişi olarak betimlenir. Yahudi bir anadan doğacağına inanılır

DEDE

Eskiden ulu ve yetkin kişiler, özellikle din uluları için kullanılan unvandır (Dede Korkut, İsmail Dede). Kimi tarikatlarda, özellikle Mevlevîlerde, tekke başkanlarına dede denir. Kızılbaşlarda ayinleri yöneten şeyhlere, Bektaşilerde yalnız Hacıbektaş tekkesi başkanına dede adı verilir. Bektaşiler, diğer tekkelere başkanlarına baba derler.

DESTAN

Eski çağların kahramanlık öykülerini, ulusların, tanımların, yiğitlerin savaşlarını, başlarından geçen olayları, toplumun ortak düş gücüyle beslenerek dile getiren büyük manzum yapıtlardır. Destanlar, eski çağ insanının inanışlarını, yaratılış, varoluş konularındaki düşüncelerini yansıttıkları gibi, toplumların geçmişlerine ilişkin bilgileri de içerirler. Destan kahramanlarının olağanüstülüğü, serüvenlerinin gerçek dışı nitelikler taşıması, onların gerçeklerden kaynaklanmadığını göstermez. Nitekim sözlü gelenekte yaşar ve anlatılırken dinleyenlerce o topluma geçmişteki tarihi olarak benimsenen destanlar, yazıya geçirildikten sonra da gerçek dışı ni-

telikler taşıdıkları bilinerek, ama toplumu geçmişiyle ilgili, geçmişini dile getiren yapıtlar olarak değerlendirilmiştir. Bugün elimizde bulunan destanların yazıya geçiriliş tarihleri M.Ö. 2000 yıllarına dek çıkarılabilmektedir. Sümer-Akad-Babil uygarlığının ürünü olan ve çivi yazısıyla pişmiş çamur tabletlere geçirilen Gılgamış Destanı, bilinenlerin en eskisidir. Destanın kahramanı Gılgamış, Uruk kentinin beyidir ve Gılgamış'ın serüvenleri, destan türünün bütün ana özelliklerini taşır. Homeros'un İlyada ve Odissia destanlarının ise Atinalı tiran Peisistratos (ölümü M.Ö. 527) döneminde yazıya geçirildiği sanılmaktadır. Yunan sitelerinin, Troya (Truva) kentini ele geçirmek için giriştikleri savaşları konu alan İlyada ile Troya'nın yıkılışından sonra yurduna dönmek üzere yola çıkan İthake kralı Odiseas'nın (Odysseus) serüvenlerini anlatan Odissia destanları ise yazılı destan türünün en iyi örnekleri arasındadır. Sözlü anlatıma dayanan destanlar, epik şiirin en yetkin örnekleri sayılmaktadır. Anlatım olarak şiirin seçilmesi, destanların kolayca ezberlenerek belleklerde kalmasını, kuşaktan kuşağa geçmesini sağlamıştır. Bu durum, başlangıçta bireysel bir yaratı olan destanların zaman içinde gelişip büyümesine, ayrıntılarla zenginleşmesine, anonim bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Ama hepsinin ortak yanı, ürünü oldukları çağın toplum düzenini yansıtmalarıdır. Destan kahramanları, toplumu yöneten kişiler ya da destana konu olan savaşlarda sivrilen kahramanlardır. Sözlü gelenekte oluşup gelişen destanların, toplumların tarihsel gelişim süreçlerinde yazının kültür aracı olarak kullanılmasıyla yazıya geçirildikleri görülmektedir. Bu destanları yazıya geçirme denemeleri, genellikle bir şair tarafından yeniden yazma ya da küçük değişikliklerle yazıya geçirme biçiminde gerçekleşmiştir. Destan sözcüğü bir edebiyat türüne ad oluşunun yanı sıra Türkçede, Farsçadaki "Efsane ve mesel ve hikâyât-ı güzeşt-gân" anlamıyla 9., 11. yüzyıllardan başlayarak yazılı edebiyatın çeşitli türlerinde kullanılmıştır. Mesnevîler, manzum ve mensur tarihler, manzum masallar, biyografik yapıtlar, kahramanlık öyküleri, destan sözüyle nitelendiği gibi, kimi yapıtlarda ara başlıklarda (Yünus Emre, Risaletü'n-Nushiyye) ya da girişte (Mericimek Ahmed, Kabusnâme) destan sözünün geçtiği görülür. Destan sözcüğü, halk şiirinde de tür adı olarak kullanılmıştır. Yapı olarak koşmaya dayanan destanlar, dörtlük sayısı, konu, anlatım ve ezgileri açısından koşmadan ayrılırlar. Elimizdeki destan örnekleri dörtlük sayısının sınırlanmadığını, destanın istenildiği kadar uzatılabileceğini

göstermektedir. Konu bakımından destanda temel öge, belirli bir olay, bir vak'adır: Savaş, deprem, salgın, yığıtlık olayları, eşkiyaların serüvenleri, güldürücü konular, toplumsal yergi ya da eleştiri, çevrede yankı uyandıran olaylar destan konuları arasındadır. Olay temel alındığı için de, destanın anlatımı öykülemeye dayanır. Bu nedenle öğreticilik, destanın ana niteliklerinden biri olur. Ayrıca öteki halk şiiri türlerinde olduğu gibi, destanların da, destan ezgisi denilebilecek özel bir ezgiyle okundukları, yapı olarak koşmaya dayanmak ve hece ölçüsünün on birli kalıplarıyla yazılmakla birlikte, mani türüne kayılarak sekizli kalıplarla söylendikleri de bilinmektedir.

DEVİR

Dönmek, dolanmak; bir şeyin kendi çevresinde dönmesi ya da yörüngesi üzerinde dolanması; zaman, çağ. Tasavvuf terimi olarak insanın yaratılış konusunda geliştirilen kuramı belirtir. Buna göre yaratılış, Tanrı'dan başlayan ve yine Tanrı'ya dönen bir çember olarak tasarlanmıştır. Bu inancı konu edinen şiirlere de "devriye" denir.

DEVİRAN

Kimi tarikatlarda, özellikle Kadiriler'de, şeyhin yönetiminde ihvan denilen tarikat üyelerinin belli bir yönetime bağlı biçimde Tanrı'nın adlarını anarak dönme leridir. Devran sırasında şeyh, dervişlerin oluşturduğu halkın ortasında durarak zikreder, bu sırada dervişler de belli makamda zikre katılırlardı; bir yandan da, genellikle ney, kudüm, zil gibi dinî müzikte kullanılan çalgılar çalmırdı. Devrana Rufailler ve Sadiler zikri kıyam; Halvetiler darb-ı esma, Nakşibendiler ise hatm-i haccân derlerdi. Devran konusu Müslümanlar arasında yüzyıllar süren çekişmelere neden olmuştur.

DEVİŞ

Halk edebiyatında türkü, koşma, nefes, destan, tekerleme gibi türlerdeki şiirlerin genel adıdır. Alevî-Bektaşî halk edebiyatında ise derin anlamı, tarikat ilkelere uygun şiirler bu adla anılmıştır.

DİDAKTİK

Öğretici anlamına gelir. Amacı bilgi vermek olan edebiyat ürünleri bu sözcükle nitelenir. Başlangıçta bu bölümleme yalnız şiir için söz konusuydu. Edebiyat türü olarak yalnız şiir vardı. Dualar, dinî amaçlı metinler, kolay akılda tutulabilmesi için şiir biçiminde yazılıyordu. Türlerin gelişimi sonucu didaktik terimi tiyatro, öykü, roman için de kullanılmıştır. Dinî şiirlerin yanı sıra Aisopos'un hayvan öyküleri (fabller) didaktik yapıtların ilk örnekleridir. Türk edebiyatında

eski Uygur metinleri, Şaman duaları didaktik bir nitelik taşır. Sonraki yüzyıllarda Müslümanlığın benimsenmesiyle yeni dinin ilkelerini açıklayıcı didaktik ürünler verilmiştir. Osmanlı dönemi Türk edebiyatında dinî ve tasavvufî amaçlarla yazılmış yapıtların hemen tümü didaktiktir. Tanzimat'tan sonra ise edebiyatın toplumu, insanları eğitmek için bir araç olduğu düşüncesi sanatçıların öğreticilik niteliğini öne çıkarmalarına yol açmıştır.

DİVÂN ve DİVÂNCE

Bir şairin şiirlerinin belli bir düzende toplandığı kitabın adı olup sınırlı ya da sayıca az şiirleri kapsayan divânlara da divânçe denilmiştir. Sözcük, Arapçada "toplanan yer" anlamındadır. Bu nedenle eskiden devlet işlerinin görüşüldüğü ve sadrazamın başkanlık ettiği toplantılara da divân denilirdi. Arap edebiyatında, önceleri, çeşitli şairlerin seçme şiirlerinin toplandığı antoloji anlamına gelen divân sözcüğü, daha sonra tek bir şairin defter-i eş'ân (şiir defteri) anlamında kullanıldı, Türk edebiyatına da bu anlamıyla girdi. Divânlar, şairler tarafından belli bir sıra gözetilerek düzenlendiğinden "mürettep divân" da şiirler genellikle şu sıraya uygun olarak sıralanırdı: Kasideler (tevhid, münâcât, na't, devrin büyüklere övgüler); tarih manzumeleri; gazeller; murabba, muhammes, terakib-i bend ve terci-i bend biçimindeki manzumeler; müstezatlar, rubailer; kit'alar; tuyuglar; lugaz ve muammalar; beyit ve mısralar. Bu düzene titizlikle uyulmakla birlikte, yukarıda sıralananlardan bir ya da birkaçının bulunmadığı divânlar da düzenlenmiştir.

DİVÂN EDEBİYATI

Türklerin, Müslümanlığı benimsemesinden sonra, Arap-Fars kültürünün etkisi altında yarattıkları, öz ve biçim olarak ortak temler, belli ilkelere çevresinde gelişen edebiyata verilen addır. Şairlerin, şiirlerini divân denilen yazma kitaplarda toplamalarından dolayı bu adı almış, yüksek zümre (havass) edebiyatı, saray edebiyatı, klasik Türk edebiyatı gibi adlarla da anılmıştır. İslâmî Türk edebiyatı, ümmet çağı Türk edebiyatı gibi kavramlar ise yalnız divân edebiyatını değil, zümre-tarikat edebiyatının halk edebiyatı içinde düşünülen ürünlerini de kapsar. Divân edebiyatı, eldeki ilk ürünlere dayanılarak 13. yüzyıldan başlatılmakta, dindışı (lâdini-profane) ve dinî-tasavvufî divân edebiyatı biçiminde ikiye ayrılacak ele alınmaktadır. Bu iki alanda verilen ürünlerden günümüze kalabilenler öz ve biçim açısından belli bir ustalığa erişilmiş olduğunu göstermekte, bu ise divân edebiyatının başlangıcını 13. yüzyıl öncesine götür-

mek gerektiğinin kanıtı sayılmaktadır. Ama divân edebiyatı kavramının Anadolu'da gelişen Türk edebiyatının bir kolu için kullanıldığı, Batı Türkçesi ile verilen ürünleri kapsadığı belirtilmelidir. Divân edebiyatı, şiir ve düzyazı olarak ikiye ayırığımız temel anlatım yollarını açısından incelendiğinde, divân şiirinin belli dönemlerden geçerek, divân nesrinin ise dönemlere bağlanmaksızın birbirine koşut üç kolda geliştiği görülür. Buna göre divân şiirini beş döneme ayırabiliriz: Kuruluş dönemi, başlangıçtan (1250), Fatih dönemine (1451) kadardır. Geçiş dönemi, Fatih ve II. Bayezit dönemlerini (1451-1512) kapsar. Bu dönemde divân şairleri halk dili geleneğini sürdürürken, divân şiirinin de saray edebiyatı olmasına çalışmışlardır. Klasik dönem, Yavuz Selim'den (1512) I. Ahmed dönemine (1603) kadar sürer. Sebki-Hindi akımı I. Ahmed, IV. Murad ve IV. Mehmed dönemi şairlerinde görülür. Hint üslubu etkisi olarak nitelenebilecek bu akım bir yüzyıl sonra III. Selim dönemi şairi Şeyh Gâlib'i de etkileyecektir. Son olarak yerleşme dönemi, Sabit ve Nabi'den başlayarak III. Ahmed dönemi (1704-1730) şairi Nedim'le yetkinleşir ve Tanzimat'a kadar sürer. Bu bölümlenmeye Tanzimat sonrası eklenebilirse de verilen örneklerin sınırlı olduğu, divân şiirine yeni bir boyut getirmediği görülür. Düzyazı ise başlangıçtan Tanzimat'a kadar birbirine koşut olarak gelişen üç kola ayrılır: Halkın konuştuğu dile dayanan sade nesir, süslü nesir ve orta nesir. Divân nesri ya da inşa terimi, süslü nesir için kullanılır. Süslü nesir, Arap ve Fars sözlüklerinden seçilmiş sözcüklerin yine o dillerin gramer kurallarına göre kullanımına, divân şiirinin söz sanatlarına ve "seci"ye dayanır. Amaç, anlatılmak istenenin iletilmesinden çok, hüner göstermektir. Ama divân sanatçılarından birçoğu, genel olarak orta yolu izlemişlerdir. Orta nesirde amaç, anlatılmak istenenin aktarılması olduğundan, söz ve anlam oyunlarından kaçınılmıştır. Yabancı sözcük ve tamlama oranı da yazardan yazara değişir. Secili cümlelerde de kısalık yaygınmıştır. Divân edebiyatının oluşumunda Arap ve Fars etkisi kaba bir genellemeyle, dil söyleyiş, biçim-tür, öz-konu açılarından ele alındığında yapılacak döküm, bu edebiyatın belirgin niteliklerini de kapsar. Divân sanatçısının kullandığı dil Türkçe, Arapça ve Farsçadan oluşmuş karma bir dildir. Kimi sanatçıların bütünüyle Arapça ve Farsça ürünler de vermişlerdir. Divân şairlerinin genellikle İran şairlerinin söyleyişini örnek aldıkları, onları aşmaya çalıştıkları görülür. Divân edebiyatında asıl etkin İran damgasını taşımasının nedeni budur. Vezin olarak aruz vezni benimsenir. Şiirde na-

zım birimi beyittir ve gazel, kaside, mesnevî, rubâi gibi Arap ya da İran edebiyatından alınma nazım biçimleri kullanılır. Özyüze din, tasavvuf, İran mitolojisi (kaynak olarak Şehnâme) belirler. Belli başlı temler, motifler, kavramlar, işlenen ortak konular da genellikle Arap-İran kaynaklıdır. Özet olarak, divân edebiyatı serüveninin sarayla atbaşı yürüdüğü, sarayla doğup sarayla büyüüp sarayla çöktüğü söylenebilir.

Divân edebiyatının özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Dil, Arapça ve Farsça kelime ve kavrallarla çok ağırlaşmıştır. Arap nazım ölçüsü olan aruz vezni kullanılmış, tam ve zengin kafiyelere yer verilmiştir.
- Divân şiirinde nazım birimi, genel olarak beyittir. Arap ve Fars edebiyatlarından alınan nazım şekilleri kullanılmıştır. Bunlar, beyitlerle, bentlerle kurulan nazım şekilleridir.
- Beyitlerle kurulan nazım şekillerinde nazım birimi beyittir. Beyit, tek başına bir bütündür. Divân şiirinde düşünceler beyit içinde tamamlanır. Her beyit bir anlam bütünlüğü taşır. Beyitler arasında konu birliği aranmaz. Şiir, beyit beyit yazılır.
- Beyitlerle kurulan nazım şekillerinden bazıları şunlardır: Gazel, kaside, mesnevî, müstezat.
- Bentlerle kurulan nazım şekillerinde nazım birimi mısradır. Bentlerle kurulan nazım şekilleri içinde nazım birimi beyit olanlar da vardır.
- Beyit, anlam bakımından birbirine bağlı iki mısradan meydana gelir. Vezinli, anlamlı bir satırlık nazım parçasına mısra denir. Mısra, en küçük nazım birimi olduğu gibi, bağımsız olduğu zaman en küçük nazım şeklidir.
- Bentlerle kurulan nazım şekillerinden bazıları şunlardır: Terki-i bent, terci-i bent, şarkı, rubâi ve tuyug.
- Divân edebiyatında sanatçılar eserlerini manzum ve mensur olarak vermişlerdir.
- Divân şiirinde nazım şekilleri ile türler ve konular iç içe girmiş, karmaşık bir görünüm sergiler. Bu karmaşıklıkta ölmek için nazım şekilleri diğerlerinden ayrılarak verilmiştir.
- Divân edebiyatında manzum olarak, münacât (Tanrı'ya yakarış), na't (Peygambere övgü), medhiye (şahıslara övgü), aşk, hicviye (yergi), mersiye (ağıt), hikmet, tasavvuf gibi tür ve konular işlenir. Bu tür ve konulardan bazıları, bu bölümde,

Divân şiirinin tarihî gelişimi içinde sunulur.

- Divân edebiyatında tarih, tezkire, seyahatnâme, münşeât gibi türlerde; ilim, din, ahlâk, felsefe, tasavvuf gibi konularda nesir eserler verilmiştir.
- Divân şiirinde düşünceler ve kavramlar her şair tarafından kullanılan kalıplaşmış mazmunlarla anlatılmıştır: boy (selvi), kaş (yay), kırıpk (ok), ağız (gonca), diş (inci), yanak (gül), âşık (bülbül), ben (nokta), göğüs (yasemin) vb.
- Divân şiirinde şairlik, belli kurallara uyarak benzetmeler yapmak, güzel, anlamlı ve sanatlı şiirler söylemektir. Divân şairleri mecazlar (teşbih, istiare, mecaz-ı mürsel, kinaye, ta'riz, teşhis ve intak vb.); anlam sanatları (tevriye, mugalata, tenasüb, tecâhül-i ârif, hüsn-i ta'ail, mübalagâ, tezaat, tekrir vb.); söz sanatları (cinas, kalb, iştikak, akis vb.) kullanmışlardır.
- Divân şairleri şairliklerini genellikle aşk, şarap, din ve ahlâk konularında yazdıkları gazel şeklindeki şiirlerde göstermişlerdir.
- Divân edebiyatında şiir, din-dışı ve din-tasavvuf konularında olmak üzere iki koldan gelişme göstermiştir.

E

EBABİL

Kuran-ı Kerim'in Fil suresinde sözü geçen mitolojik kuştur. Hz. Muhammed'in doğduğu yıl, Habeşistan kralına bağlı Yemen valisi Ebrehe, Mekke üzerine yürür (570); San'a kentinde yaptırdığı kiliseye Mekkelilerin gösterdiği saygısızlığın öcünü almak için Kâbe'yi yıkmak ister. Ordusunda çok sayıda fil bulunduğundan öyküyle anlatılan sureye Fil Suresi adı verilmiştir. Ebrehe'nin ordusu Mekke'ye yaklaşınca, gökte beliren Ebabıl kuşları, gagalarında taşıdıkları küçük taşları fillerin üzerine atar. Böylece filler kaçışır ve Ebrehe'nin ordusu dağılır.

EBCED

Arap alfabesindeki harflerin kolayca belenmesi amacıyla oluşturulan ve anlam değeri olmayan sekiz sözcükten birincisi. Bu sekiz sözcükteki harfler eski Sami alfabesindeki sırayı izlemektedir: ebc(ed), h(e)vv(ez), h(u)tt(i), k(e)l(e)m(e)n, sa'f(e)s, k(a)r(a)ş(e)t, s(e)hh(az), d(a)zığ. Bu sıraya göre her harfin karşılığı olarak bir sayı benimsenmiş, bir sözcüğü oluşturan harflerin sayı değerleri toplana-

rak ebced hesabı adı verilen bir sistem geliştirilmiştir. Bu sisteme göre ilk on harf (elif, be, cim, dal, he, vav, ze, hi, ti, ye) 1-10 arasındaki sayılarla, sonraki dokuz harf (kef, lām, mim, nun, sin, ayin, fe, sad, kaf) onar onar 20-100 arasındaki sayılarla, son dokuz harf (ri, şin, te, se, he, zal, dat, zı, gayim) ise yüzer yüzer 200-1000 arasındaki sayılarla eşlenir. Tarih düşürmeye yarayan ebced hesabı, Türk şairlerince de yaygın biçimde kullanılmıştır. Sözelimi İstanbul'un fethi için "Belde-tün tayyibetün" sözüyle tarih düşürülmüştür. Bu sözcüklerin Arap harfleriyle yazılışı, yazılmayan sesler parantez içine alınırsa şöyledir: (B(e)l(d)e)t(ün) t(a)y(yi)b(e)t(ün). Yazılan harflerin karşılığı sırasıyla 2,30,4,400,9,10,2 ve 400'dür. Bunların toplamı 857'dir. Hicri tarih olan 857'nin milâdi karşılığı ise 1453'tür.

EDEBİYAT-I CEDİDE

19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında etkin olan edebiyat akımı olup Servet-i Fünûn Edebiyatı adıyla da bilinir. 1895-1901 yılları arasında yayımlanan Servet-i Fünûn dergisi çevresinde toplanan Tevfik Fikret, Halit Ziya Uşaklıgil, Cenap Şehabettin, Hüseyin Cahit Yalçın, Mehmet Rauf gibi yazarlarca temsil edildi. Akımın doğuşunun nedenleri arasında, Tanzimat'la birlikte başlayan batıya yönelme anlayışı ve bunun sonucu, özellikle 19. yüzyıl Fransız şair ve yazarlarından etkilenme, II. Abdülhamid'in baskı yönetimi nedeniyle duyulan özgürlük özlemi, kendilerinden önceki edebiyatçıların siyasal iktidarla çatışmaları sayılabilir. Servet-i Fünûncular, şiirde yeni konular işlediler (hasta çocuklar, balıklar, dilenciler vb.). Dilde ise Yeni Arapça ve Farsça sözcük ve tamlamalar kullanılarak ağıdalı ve yapay bir dil geliştirdiler. Servet-i Fünûn romancıları ise teknik olarak belirgin bir gelişme göstermelerine karşın aynı dil anlayışının dışına çıkamadılar.

EDHEMİLİK

İbrahim bin Edhem tarafından kurulan tarikat olup kendini üstün görme, böbürlenme ve ikyüzlülük gibi kötü huyları yok etmeyi amaçlar. Dört dilimli ve her biri bir terk'i (bırakma'yı) simgeleyen başlıkları ünlüdür: terk-i dünya (dünya ile ilgilenmeme), terk-i hesti (varlıkla ilgilenmeme), terk-i ukbâ (öteki dünyayla ilgilenmeme), terk-i terk (önceki üç terk aşamasından sonra yeniden dünyayla, öteki dünyayla ve varlıklarla ilgilenme). Bektaşilerde görülen dört dilimli başlığa tac-i edhemi denir.

EHL-İ BEYT

Hz. Muhammed'in ailesi ve bu soydan gelenlere verilen, "ev halkı" anlamında bir tamlamadır. Sünnî mezheplere göre

Hz. Muhammed'in eşlerini, çocuklarını, torunlarını kapsar. Şiilere göre ise Ehl-i Beyt, yalnız Ali Aba'dır. Hz. Muhammed bir gün kızı Fatıma, damadı Ali, torunları Hasan ile Hüseyin'i kucaklayıp abasıyla örtmüş ve onlar için Tanrı'dan iyilik dilemiş. Hz. Muhammed ile birlikte bu dört kişiye Ali Aba denir. Kuran'da ve hadislerde Ehl-i Beyt için övgüler vardır.

EHL-İ KİTAP

Müslümanlardan başka, İslâmiyet'in onayladığı ve Allah tarafından bir peygamber (Resul) aracılığıyla indirilmiş kutsal kitaplara (Zebur, Tevrat, İncil) inananlardır.

EHL-İ SÜNNET

Müslümanlar arasında, Hz. Muhammed'in sözlerine ve davranışlarına uymayı ilke edinmiş klasik İslâm inanışından hiç ayrılmamış, VII. yüzyıl Arap-İslâm inanışlarını sürdürmeye çalışan kişilerdir.

EMRAH İLE SELVİ

Çift kahramanlı bir halk öyküsüdür. Erçiş kalesi beyinin kızı Selvi ile bâdeli aşık Emrah'ın aşkı çevresinde gelişir. Birbirlerini rüyalarında görüp aşık olan Emrah ile Selvi, çeşitli engellerden sonra birbirlerine kavuşurlar. Yer yer şiirlerle bezemiş öykünün kahramanı Emrah ile Erçişli Emrah'ın aynı kişi olduğu ileri sürülürse de bu konuda kesin bilgi yoktur.

ENDERUN

Osmanlı Devleti'nde Topkapı Sarayı'nın okul bölümüdür. Burada görevli olanlara Enderun Ağaları, ya da Enderunlular denilirdi. Burada görev alacak devşirmeler genellikle padişah tarafından seçilirdi. Seçilenler öğretmenlerden çeşitli dersler alırlar ve Türk-İslâm kültürüyle eğitilirlerdi. Buradaki yedi yıllık eğitimde devşirmelere çeşitli beceriler kazandırılırdı. Enderun uzun süre Osmanlı Devleti'ne bürokrat, komutan ve sanatçı yetiştiren bir okul olmuştur.

ENE'L-HAK

"Ben Tanrı'yım" anlamında Arapça bir söz olup 10. yüzyılda Hallacı Mansur adlı bir mutasavvıf tarafından söylenmiş ve bu söz, onun asırlar kadimına neden olmuştur (922). Heptanncılığa inanan mutasavvıflara göre evrende bulunan bütün varlıklar, tek varlık olan Tanrı'nın, değişik biçimlerdeki görüntülerinden başka bir şey değildir; insan ise varlıkların Tanrı'ya en yakın olanıdır. Buna göre, Tanrı'nın bir görüntüsü olan insanın, "Ben Tanrı'yım" demesinde bir sakınca olamaz. Bu söz ve Hallacı Mansur, tasavvufçular arasında ve tasavvuf edebiyatında, tasavvuf yolunda baş vermenin simgesi olmuştur. Türk edebiyatın-

da da tasavvuf düşüncesini işleyen şairlerin çoğu Ene'l-hak deyişini kullandılar. Bu eserlerde görülen ortak bir özellik de, Hallacı Mansur'un büyük bir veli kabul edilmesi ve sözünün yanlış anlaşıldığıının söylenmesidir.

ERBAİN

Eski takvimde 22 Aralık'tan 31 Ocak'a dek süren kırk günlük bir dönem olup kış mevsiminin en sert günleri olarak da adlandırılır. Tasavvuf inancında, tarikat üyelerinin nefis terbiyesi ve kalp temizliği için bir hücrede geçirdikleri kırk günlük manevî eğitim süresine de erbain denir.

ESKİ YAZI

Türklerin İslâmiyeti benimsedikten sonra 10. yüzyıldan başlayarak kullandıkları Arap alfabesine dayanan yazının adıdır. İrânlılar 28 harf olan Arap alfabesini pe, ç, je, gef harflerini ekleyerek 32 harfe çıkarmışlar, Türkler de bu alfabeyle kullanmışlardır. Eski yazıda Arap, İran imlâsına uygun olarak sessizlerin yanı sıra yalnız uzun sesliler yazılır, harfler başta, sonda, ortada olmak üzere üç ayrı biçimde geçerdi. 1 Kasım 1928'de Lâtin harflerinin benimsenmesiyle eski yazı kullanımından kalkmıştır.

EVRAÛT

Müslüman inanışında belirli zamanlarda okunması sevap sayılan dinî sözler, ayetler, dualar ve Tanrı'nın adıdır. Tarikatların her birinin, pîr ya da şeyhlerince düzenlenen ayrı ayrı evrâtları vardır. Evrât, dillerde dolaşan, söylenmesi gelenek olmuş sözler anlamında da kullanılır.

F

FAHRİYE

Dîvân şairlerinin, kendilerini övmek ve kendilerine onur payı çıkarmak amacıyla yazdıkları şiir ya da şiir bölümüdür. Tek olarak yazıldığı gibi, başkalarını övmek için yazılan şiirler (kasideler) arasında da yer alır. Bu tür şiir yazarlarının başında Nefî gelir. Nefî, Hz. Muhammed için yazdığı 49 beyitlik övgünün 30'unda kendisini över. Sümbülzade Vehbî de tanınmış fahriye şairlerinden-dir.

FENAFİLLAH

"Ölmeden önce ölmek" anlamına gelir. Tasavvuf inancına göre, evrende Tanrı'nın vücudundan başka gerçek vücut yoktur ve insan er ya da geç Tanrı'ya geri dönecektir. İşte bu dönüş Fenafillah denir.

FERHAT İLE ŞİRİN

Ferhatnâme, Husrev ü Şîrin, Şîrin ve Perviz adlarıyla da işlenen ortak bir öyküdür. Konusunu Sâsânî Hükümdarı Husrev Perviz'in serüven dolu yaşamından alır. Hüzmüz'ün oğlu Husrev'in tahta çıkmak için verdiği savaşın ve otuz sekiz yıl süren saltanatı (590-628), başta Şehnâme olmak üzere bütün tarihsel kaynaklarda geçer. İran şairi Nizâmî'nin Husrev ü Şîrin mesnevisinin konusu ana çizgileriyle şudur: Şîrin'in güzelliğini Şâpür'dan dinleyen Husrev ona âşık olur ve Şâpür'u, Şîrin'i istemek için Ermen'e yollar. Şâpür türlü oyunlarla Şîrin'e Husrev'in resmini göstererek, onu hükümdarına âşık eder. Husrev, Şîrin'le gününü gün ederken babası Hüzmüz ölür ve tahtı ele geçirmek için Behramı Çupin ile çarpışmak zorunda kalır. Savaşı kazanmak için de, kızı Meryem'i almak koşuluyla Bizans imparatorundan yardım görür. Bu arada Şîrin'den ayrı düşer. Şîrin ise halasının ölümü üzerine bir köşk yaptırıp oraya çekilmiştir. Köşkün çevresi otlak değildir, süt bulunmamaktadır. Bu nedenle Şâpür, Şîrin'i su yolları ustası Ferhat'la tanıştırdı. Bu serüveni duyan ve Şîrin'i unutamayan Husrev, Ferhat'ı çağırarak Bisütun Dağı'nı delip su yolunu açarsa Şîrin'i ona bırakacağını söyler. Ferhat, Şîrin'in aşkıyla giriştiği bu güç işi bitireceği sırada, Husrev'in bir hilesi sonucu Şîrin'in öldüğünü duyar ve kendini öldürür. Böylece Husrev, Şîrin'i elde eder. Ama oğlu Şüriye, üvey annesine âşiktir. Babasını öldürerek tahta geçer, ardından Şîrin'e evlenme önerisinde bulunur. Şîrin bu öneriyi reddeder, sonra da kendini öldürür. Öykü, yalnız divân edebiyatı çerçevesinde kalmamış, halk edebiyatına da geçmiştir. Çoğu halk öykülerinde konu ve olayın geçtiği yer bütünüyle değişmiştir.

FESAHAT

Sözün açık, duru, düzgün ve anlaşılır olması durumudur. Eski belagat kitaplarında, kelimede ve kelâmda (söz) olmak üzere fesahat, iki şekilde tanımlanır. Buna göre söyleyişi zor seslerin yan yana getirilmemesi, anlamı herkeşçe bilinmeyen sözcüğü kullanmama, gramer yanlış yapmama durumunda kelimede fesahatin gerçekleştiği kabul edilir. Sözde fesahat ise, cümle kuruluşunda yanlışlığa, yersiz tekrarlara, tamlamalar kullanılmama bağlıdır.

FETİHNÂME

Osmanlılarda kazanılan zaferleri ve alınan yerleri komşu hükümdarlara, hanlara, prenslere, şehzade ve valilere bildirmek için yazılan mektuptur. Eskiden haberleşme imkânları kısıtlı olduğu için her devlette, özellikle Doğu'da fetihnâ-

me göndermek gelenek hâline gelmişti. Osmanlılarda, elde edilen ganimetlerden derlenen hediyelerle beraber gönderilen fetihnâmeler, Türkçe, Arapça ve Farsça yazılır, baş kısmına Âyet-i Kerime, Hadis-i Şerif veya daha başka Arapça cümleler konurdu. Fetihnâmeleri daha çok, usta devlet memurları, bilim adamları ve edebiyatçılar kaleme alırdı. Örneğin, Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un Fethi'ne ait olan fetihnâmeyi Molla Gürânî'ye yazdırmıştı.

Bir şehrin veya kalenin alınışını anlatan manzum ve mensur eserlere Fethiye de denirdi. Fetihnâme, Türk edebiyatında pek çok örneği bulunan edebî bir türdür. Bazıları gazavatnâme veya zafernâme adıyla kaleme alınmıştır. Sadece bir yerin fethini anlatan fetihnâmeler bulunduğu gibi bir padişahın veya kumandanın bütün fetihlerini anlatan fetihnâmeler de vardır.

FETVA

İslâm devletlerinde, devlet işlerinin ve devlet adamlarının davranışlarının İslâm dini kurallarına uygun olup olmadığı hakkında yetkili kişiler tarafından yapılan yorumdur. Osmanlı Devleti'nde bu konuda müftüler yetkiliydi.

FIKIH

Kur'an'daki ayetlerden, Hz. Muhammed'in hadislerinden ve bunların yorumlarından oluşan İslâm hukukudur. Müslüman bir kişinin öbür bireylere, topluma ve devlete karşı tutum, davranış ve haklarını belirler. Kapsamı, dinî kaynağa dayanmayan hukuklara oranla daha geniştir. Fıkıh, bütünüyle İslâm öğretisini ifade eden "şeriat"ın, inançlar bölümü dışta kalmak üzere, uygulama bölümünün konu alır. Bu uygulamanın kapsamına tapınma da (ibadetler) girer. Tapınmaya ilişkin bölümde, dinî buyruk olan tapınmaların geçerli bir biçimde yerine getirilebilmesi için uyulması gereken kurallar incelenir. Fıkıh'ın başlıca bölümleri; münakehat (aile hukuku), muamelât (ticaret hukuku, borçlar hukuku, eşya hukuku, devletler hukukunun kimi konuları), ferâiz ve vesâyâ (miras hukuku), ukubât'dır (ceza hukuku). İslâm hukuku içinde bir kamu hukuku ve özel hukuk ayrımı yoktur. Bunun nedeni İslâm hukukunun kuramsal olarak salt bir devlet erkini kabul etmeyiştir. Çünkü sıradan bir kişinin de, devlet gücünü elinde tutanların da davranışları Allah'ın buyruklarıyla belirlenmiştir. Bununla birlikte Müslümanlığın yayılmaya başlamasından kısa bir süre sonra, İslâm'ın devlet başkanının seçilmesi ve devlet görevlerinin düzenlenmesiyle ilgili şeriat hükümleri bir tarafa bırakılarak, tarihsel ve ekonomik birtakım etkenlerle saltanat usulü benimsenmiş-

tir. Bu değişmeyi fıkıh'a uydurmaya yönelik çalışmalara ve zorlamalara karşın kamu hukuku, İslâm'da, fıkıh'ın ve fıkıh kitaplarının dışında, gelenekten kaynaklanan bir gelişme göstermiştir. Fıkıh'ın, idabetler ve insanlar arasında hukukî sonuç doğuran ilişkiler ve durumlarla ilgili uygulama denen dalı vardır. Bu bölüm çok genel anlamıyla fıkıh'ın kuramı ve genel kavramları üzerinde durur. Fıkıh'ın ana kaynakları olan Kur'an ve sünnet'ten hüküm çıkarma, bunları yorumlama, çatışır gibi görünen iki "nas"tan birini yeğleme yollarını öğretir. İnsanlar ve hukukcular arasında doğan anlayış ve yorum farkları, tarihsel ve ekonomik nedenlerin etkisiyle süreç içinde farklı mezheplerin doğuşuna yol açtı. Bugün sistemleştirilmiş ve bağimsiz bir görünüş kazanmış fıkıh'a sahip Müslüman mezhepleri şunlardır: Ehl-i Sünnet adı verilen bölümden dört mezhep (Hanefî, Maliki, Şafii, Hanbeli mezhepleri); Şii mezhepleri bölümünden İmamiye-i İsnâ Aşeriye (Caferiye) ve Zeydi mezhepleri; Haricî adı verilen bölümden İbaziye mezhebi. Bugün, Türkiye için ibadet bölümü dışında fıkıh'ın uygulamada bir önemi kalmamıştır.

G

GARP OCAKLARI

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kuzeybatı Afrika'daki Cezayir, Tunus ve Batı Trablus'a verilen addır. Buraları başlangıçta birlikte yönetilirken, sonradan her biri ayrı bir eyalet oldu. Garp Ocakları, yıllık vergi veren eyaletlerdendi ve her beylerbeylik, masrafları çıktıktan sonra devlet hazinesine 25 bin altın gönderirdi. Ayrıca 2-3 yılda bir padişaha hediyeler sunarlardı. Garp Ocakları'nın her birinin donanması vardı. Bu donanmalar Osmanlıların bütün Akdeniz seferlerinde Osmanlı donanmasıyla birlikte bulunurlardı. Bu donanmanın asker ve malzeme gereksinimi Osmanlı Devleti tarafından karşılanırdı. Osmanlı Devleti'nin gücün düşmesine paralel olarak Garp Ocakları daha başına buyruk bir duruma gelmişti.

GAZAVATNÂME

Eski Türk edebiyatında savaşları konu edinen koşuk ya da düzyazı eserlere verilen addır. Arapça, cenge gitmek ve cenk etmek anlamına gelen gaza'dan gelir. Gazavatnâmeler, Osmanlı tarihine ilişkin belgesel eserlerdir. İlk gazavatnâme örneğine 15. yüzyılda rastlanır. Bunlardan yazarı bilinmeyen Gazavat-ı Sultan Murad, II. Murad'ın kimi savaşlarını konu alır. 16. yüzyılda ise Osmanlıla-

rın yayılma politikasına koşturarak gazavatnâmeler de çoğaldı. Çoğunun konusunu I. Selim (Yavuz) ve I. Süleyman'ın (Kanunî) seferleri oluşturur. Gerileme dönemine girilip de yenilgilerin başlamasıyla birlikte bu tür eserler yazılmamıştır.

GAZEL

Genellikle 5-12 beyitten oluşmuş, ilk beytinin dizeleri birbiriyle, öteki beyitlerin ise birinci dizeleri serbest, ikinci dizeleri ilk beyitle kafiyeli bulunan bir nazım biçimidir. Arapça olan sözcük, "kadınlarla aşıkane söyleşme" anlamındadır. Başlangıçta Arap şiirinde gazel denilen bağımsız bir tür yoktur. Yalnız Arap şairleri, kasidelerde, konusu kadın, aşk, şarap, güzellik olan bölümler için tagazzül (gazel söyleme) terimini kullanmışlardır. İlk gazel örneklerinin, Emevîler döneminde, tagazzül bölümünün kasideden ayrılıp bağımsızlaşmasıyla doğduğu sanılmaktadır. Ama bağımsız bir biçim olarak asıl gelişimi İran edebiyatında gerçekleştirmiştir. Türk edebiyatına da İran edebiyatı yoluyla girmiştir. Başlangıçta konusu aşk, güzellik ve kadın olan lirik bir biçimken, sonradan öğretici, dinî ve tasavvufî konulardan da gazel yazılmıştır. Gazelde nazım birimi beyittir. Beyitler arasında konu birliği bulunması zorunlu değildir. AA, BB, CC, DD, EE biçimindeki kafiye düzenine uymak gerekmektedir. Yek-ahenk, gazelin beyitleri arasında konu birliği bulunması, anlam açısından bütünlük taşıması demektir. Her beyti aynı güzellikte olan gazellere de yek-âvâz denilir. Gazelin beyit sayısı en az 5, en çok 15'le sınırlanmıştır. Ama dört beyitlik gazeller yazıldığı gibi, on beş beyti aşan gazeller de bulunmaktadır. Genelde şairler 10-12 beyti aşmamaya özen göstermişler, 5-7 beyitlik gazelleri makbul saymışlardır. Bir gazelde ilk beyte matla (Arapça tulû: doğmak'tan), ikinciye hüsn-i matla, son beyte makta denilir. Ayrıca son beyit, şair adını belirttiği için mahlâs beyti olarak da anılır. Gazelin en güzel beytinin adı ise beytü'l-gazel'dir. Gazellerin belli bir adı, başlığı yoktur. Genellikle şairinin adıyla birlikte kafiyesi ya da redifi belirtilerek anılır. Divânların gazeliyyat bölümleri de kafiye ya da redif olan seslerinin son harfleri göz önünde tutularak Arap alfabesine göre sıralanır.

GILMAN

Kuran'da "cennet delikanlıları" anlamında kullanılan Arapça bir sözcüktür. Aslında "delikanlılar" ya da "genç köleler" anlamındadır. Kuran'da yer yer gilman yerine, hemen aynı anlamda olan "vildan" sözcüğü kullanılır. Kimi ayetlerde, cennete giden Müslümanların çevrelerinde hurilerle gilmanların dolaşacağı bildirilmektedir.

GÖKTÜRKÇE (KÖKTÜRKÇE)

Türkçenin bilinen ve yazılı metinleri ele geçen en eski dönemidir. Göktürkçe terimi genel olarak Orhon ve Yenisey Yazıtları'nın dili için kullanılmaktadır. Göktürkçe, M.S. 7. yüzyılda Moğolistan'da yaşayan Tukyuların (Göktürklerin), konuştuğu ve yazdığı bir dildir. Göktürkçe yazılı belgeler (Orhon Yazıtları: Bilge Kağan, Kültigin, Tonyukuk yazıtları) II. Göktürk İmparatorluğu döneminden kaldığı için Göktürkçe kağanlığın resmî dili durumundaydı. Göktürk alfabesinin kökeni konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Göktürkologlar bu alfabenin "Run" harflerinden ya da Likya, Hitit alfabelerinden türediği görüşünü savunmuşlardır. Kimileri de Türk damgalarından doğduğu görüşünü benimsemişlerdir. Göktürk Yazıtları'ndaki harfleri çözmeyi başaran bilgin, Danimarkalı Vilhelm Thomsen olmuştur (1893). Göktürkçede 38 harf vardır, bunlardan dördü ünlüleri, 34'ü ünsüzleri göstermektedir, 3 tane de birleşik ünsüz vardır: It (ld), nç (nc), nt (nd). Göktürkçede harfler birbiriyle bitişmez; sözcükler, aralarına üst üste iki nokta konularak birbirinden ayrılır. Sözcük başında ve içinde ünlüler yazılmaz. Buna karşılık sözcük sonundaki ünlüler her zaman belirtilir. Bugün Türk lehçelerinin hemen tümünde görülen özellikler (sözcükler, ekler, sözdizimi vb.) Göktürkçeye kadar dayanmaktadır.

GÜLBANK

Bir toplulukça, hep bir ağızdan ezgili biçimde söylenen kalıplaşmış tekbirlere, dualara verilen addır.

GÜZELLEME

Özellikle halk şiirinde sevilen bir varlığı övüp yüceltmek için yazılan koşmalar dır.

GÜLŞENİYE

Kurucusu İbrahim Gülşeni olan ve merkezi Kahire'de bulunan Sünnî tarikattır. Halvetîlik'in bir kolu olmakla birlikte, Bektaşilik ve Mevlevîlikten de etkilenmiştir. Osmanlı sultanlarının İbrahim Gülşeni'ye gösterdikleri saygı dolayısıyla, Türkiye'de özellikle İstanbul'da yayılmıştır. Halvetleri, bir odaya kapanmakla değil, uzun süre tekke hizmeti görmekle yapılır, zikirleri ve semaları Mevlevîleri andırır.

H

HADİS

Anlamı "söz" olmakla birlikte, terim olarak "Hz.Muhammed'in sözleri" anla-

mında kullanılır. Hadisler, İslâm yasa ve törelerinin, Kuran'dan sonra en önemli kaynağıdır. Bir bakıma Kuran'ı yorumlar ve tamamlar. Hadisler, Hz.Muhammed'in ölümünden iki yüz yıl kadar sonra derlenip kitap durumuna getirilmiştir. Hz.Muhammed'in söylediği, güvenilir kaynaklara dayanılarak belirlenmiş olan hadislere "sahih=sağlıklı", kanıtları sağlam olmayan hadislere de "zaif" denir. İslâm dünyasında güvenilir hadis kitaplarının sayısı altı olup hepsi de 9. yüzyılda yazılmıştır. Sırasıyla, Buharî, Müslim, Sicistanî, Kazvinî, Tirmizi ve Nesai, önemli hadis yazarlarıdır.

HADİS-İ ERBAİN (Kırk Hadis)

Hz.Muhammed'in hadislerinden kırkını seçerek açıklayan ve yorumlayan derlemelerdir. Kırk Hadis, daha çok hikmet, saygı, ahlâk, tıp, İslâmiyetin koşulları, cihad, dindarlık, yardımlaşma, bilim gibi konular arasında seçilmiştir. Bu hadislerin Kur'an hükümleriyle açık ve anlaşılır biçimde bağlantılı olmasına özellikle dikkat edilir. Hadis-i Erbaîn'de yazı türü olarak önceleri yalnızca düzyazı kullanılırdı. Edebî amaçlarla, daha çok ozanlar tarafından koşuk ve düzyazı-koşuk karışımı da kullanıldı. Koşuklar aruz ölçüsüyle yazılırdı. Arapça olarak ilk kez Abdullah Mervezi'nin Kırk Hadis topladığı kabul edilir. Zamanla Arap dilinde 250'den fazla Kırk Hadis derlemesi oluşmuştur. Farsça yazılan ilk Kırk Hadis derlemesi, Tabibül Kulûp (Gönüller Tabibi) adlı yapıttır. İranlılar Şiîliği savunmak amacıyla da hadis yazmışlardır. Fuzulî, Ali Şîr Nevaî gibi birçok ünlü Türk yazarının hazırladığı Kırk Hadis derlemeleri günümüze dek ulaşmıştır.

HAK

Tanının adlarından biri olup gerçek ve adalet anlamında da kullanılır.

HAK AŞIĞI

Pîr elinden bade içmiş, dili çözümlü şiir söylemeye başlamış gerçek aşıklara verilen addır.

HALK EDEBİYATI

Halk ozanlarının İslâmiyetten önceki göçebe kültür döneminin geleneklerini sürdürüp halkın somut yaşamından yola çıkarak oluşturdukları dilsel ürünlerin tümüdür. Halk edebiyatının gerek konuları, gerekse kapsadığı türler açısından sınırları belirlenmiş kesin bir tanım yapılamamaktadır. Buna, özellikle sözlü halk edebiyatı ürünlerinin, folklorun alanına girmesi, yazılı ürünlerin de edebî niteliği ağır basmakla birlikte folklorun kaynaklanması yol açmaktadır. Bu nedenle halk edebiyatı ürünleri, hem edebiyat hem folklor bakımından ikili değer taşıyan yapıtlar olarak görülmede, sınıflama da kamusal ve bireysel

terimleriyle yapılmakta, ürünler bu nitelikleriyle değerlendirilmektedir. Sözlü halk edebiyatının en belirgin niteliği anonim, başka bir deyişle kamusal olmasıdır. Bu ürünler, söyleyeni bilinmediği için halkın malı olarak kalmıştır ve folklorik yanı ağır basar. Söyleyeni bilinen, yani bireysel bir yaratı ürünü olan yapıtlarsa edebiyat yanı ağır basan, genelinde içinde bir kendine özgünlük taşıyan yapıtlardır. Halk edebiyatı şu türlere ayrılarak incelenebilir: 1) Destanlar ile buna yakın türler: Asil destanlar, hikâyeler vb., 2) Masallar ile buna yakın türler: a) Hayvan masalları, peri masalları, gerçekçi şakacı masallar, fıkralar, zincirleme masallar, tekerlemeli masallar, b) Efsaneler, 3) Atasözleri, 4) Bilmeceler, 5) Halk şiiri: a) türkü, b) mâniler ve benzeri türler, c) tekerlemeli şiirler, 6) Halk tiyatrosu: a) dramatik görünüşüyle meddah sanatı, b) Karagöz, c) ortaoyunu ile bunun ilkel biçimleri (köylü oyunları), ç) kukla. Halk ozanları, İslâmlık öncesi sözlü Türk edebiyatı geleneğini sürdürmüşlerdir. İslâm kültüründen, özellikle tasavvufun etkiledikleri görülür. Ama ulusal nitelikli bir edebiyat oluşturmuşlardır. Bu edebiyatın dili, halk arasında kullanılan konuşma dilidir. Şiir müzikten ayrılmamış, genellikle saz eşliğinde belli bir ezgiyle söylenmiştir. Yaratıcısı belli olan, yani söyleyeni bilinen halk edebiyatı ve âşık edebiyatı olmak üzere iki kümede toplanabilir. Tarihsel gelişim bakımından anonim sözlü halk edebiyatı kesintisiz olarak sürmüştür. Bu geleneğe bağlı tasavvufî ürünler ise İslâmîğin benimsenmesinden sonra verilmiştir. Âşık edebiyatının da 15. yüzyıl sonlarında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu tarihsel belirlemeler günümüze kalabilen örneklerle dayanılarak yapılmaktadır. Yünus Emre'nin adına bağlanan ve tarikatlar çevresinde gelişen tasavvufî halk edebiyatı, bir yanı sıra halk şiiri geleneğini sürdürürken, bir yanı sıra da Divân edebiyatına bağlanır. 13. ve 15. yüzyıllar Anadolu'sunda halk şiiri, hemen yalnızca çeşitli tarikatlara bağlı derviş şairlerce temsil edilmiştir. Beylikler döneminde ya da Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında, ellerinde çeşitli sazlarla ilâhiler okuyarak dolaşan dervişlerin bulunduğu bilinmektedir. Bu dervişler bir bakıma, eski Türk topluluklarında büyücülük, ilkel hekimlik gibi işlerin yanı sıra dinî görevler de yüklenen şair-çalgıcılar geleneğini sürdürmekteydiler. Zümre-tarikat edebiyatı, tekke şiiri gibi adlarla da anılan tasavvufî halk edebiyatının başlıca özelliği dinî bir nitelik taşımasıdır. Bu yolda yazılmış şiirlerin özünü bir din felsefesi olan tasavvuf belirler. Uyanıcı, öğretici nitelik taşıyan şiirlerde Tanrısal aşk, birlik, insan sevgisi gibi temler işlenir. Âşık adı veri-

len halk şairlerinin anlatı ve şiir türlerinde verdikleri ürünlerse âşık edebiyatı adıyla nitelenmektedir. Âşıklara halk arasında, içlerine doğanı söylediklerine inanıldığından hak âşığı da denilmiştir. Halk edebiyatı, bilinen ilk örneklerden günümüze, kendi geleneği içinde gelişerek sürmüştür. Bu süreklilik, değişik coğrafyalarda ve tarihsel koşullarda çeşitli kültürlerle beslenip zenginleşerek günümüze ulaşır. Bir kendini yenilemedir bu. En önemlisi, bu edebiyatın halkın günlük hayatından doğmuş olması, onun duygularını, özlemlerini dile getirmesidir.

HALK HİKÂYESİ

16. yüzyıldan başlayarak destanın yerini alan ve sözlü halk geleneğinde yaşamını sürdüren anlatılar bu ad altında toplanır. Anlatının tümüyle düzyazı olarak sürdürülmesi ve araya serpiştirilen tür-külerin sazla söylenmesi, toplum içi ilişkilerin ya da bireyler ve toplum katları arasında çatışmaların dile getirilmesi, olağanüstü öğeler azaltılarak kişilerin ve olayların doğal boyutlara indirilmesi gibi özellikleriyle destandan ayrılır. Halk hikâyeleri boyutları bakımından iki kümede incelenebilir: 1) Tek bir olay çevresinde gelişen, yapısı basit, kısa hikâyeler. Bunlar türküleriyle birlikte en çok bir-iki saatlik süre içinde anlatılır. Doğu Anadolu'da serküştü (sergüşt) ya da kaside (kıssa) adıyla anılan küçük hikâyeler buna örnek gösterilebilir. 2) Kişi sayısı çok olan, birbiri ardı sıra gelen beklenmedik durumların, olayların işlenmesiyle oluşan hikâyeler ise, genellikle kahramanın yaşamından uzunca bir süre ya da yine kahramanın serüveni dolu bir dönemini konu alırlar. Anlatımları gecede birkaç saatlik oturumlarla 5-7 gece sürebilir. Aşk hikâyeleri birinciye, Köroğlu kolları da ikinciye örnektir. Halk hikâyeleri, konuları bakımından da iki kümede toplanabilir. Aşk hikâyeleri, aşk konusunun temel alındığı hikâyelerdir. Seçilen kahramanları bakımından iki ayrı özellik gösterir. Bir bölümünde, yaşadıkları bilinen ya da yaşadıklarına inanılan âşıkların yaşamöyküleri, aşk serüvenleri konu edilmiştir. Hikâyede geçen şiirlerin, hikâyesi anlatılan saz şairinin şiirleri olduğu varsayılmaktadır. "Âşık Garip", "Kerem ile Aslı" ve "Emrah ile Selvi" hikâyelerinde olduğu gibi. İkinci bölümde ise kahramanları saz şairi (âşık) olmayan hikâyeler yer alır. Bunların konuları genellikle bir masaldan, hikâyeyi anlatan âşığın tanık olduğu bir olaydan ya da halk arasında yaygın bir tarih, menkıbe kitabından alınmıştır. "Elif ile Mahmut", "Arzu ile Kanber" bu tür hikâyelere örnektir. Kahramanlık konularının işlendiği hikâyelerin başında ise, Köroğlu kolları gelir. Saz şairleri,

içinde kavga dövüş bulunan, koçaklama ile bezenmiş yiğitlik anlatılarını da bu kümeye sokmaktadırlar. "Esref Bey", "Lâtif Şah", "Şah İsmail" benzeri hikâyelerde, gerçekten hikâye kişininin kahramanlığı anlatılır. Ama bu hikâyelerin temelinde yine bir aşk vardır. Kahramanlık, sevgiliyi elde etme uğruna girilen savaşlarda, çarpışmalarda gösterilir. İlk örneklerini 16. yüzyılda gördüğümüz ve destanın yerini alarak sözlü gelenekte yaşamını sürdüren halk hikâyeleri de âşık edebiyatı içinde ele alınabilir. Anlatının bütünüyle düzyazı olarak yürütüldüğü bu hikâyelerde konuya uygun olarak araya serpiştirilen türküler sazla söylenir. Anlatıcı genellikle bir âşiktir.

HALK ŞİİRİ

Halk edebiyatı kapsamına giren tüm şiirlerle verilen genel addır. Mani, türkü, koşma, destan, koçaklama, âğit, taşlama, semâi, varsağı, ilâhî gibi türleri vardır. Nazım birimi dördüktür. Temel ölçüsü ise hece ölçüsüdür. En çok 7,8 ve 11'li heceler kullanılır. Yarı sıra belirli bir de uyak düzeni vardır. Ölçü ve uyak, halk şiirinin temel biçimini oluşturur. Halk şiirinde hiçbir konu sınırlamasına gidilmeden bütün duygu ve düşünceler özgürce işlenir. En çok işlenen konular aşk, gurbet, askerlik, yiğitlik, yurt ve doğa sevgisi, din vb'dir. Halk şiiri, lirik bir anlatım taşır. Şiiri söyleyenin başlıca amacı acı, sevinç ve umut duygularını yoğun bir anlatımla dile getirerek, dinleyeni bu duygu dünyasına çekmektir. Şiirde dörtlülük arasında düşünce bağı ve konu birliği gözetilmez. Dizeler arasında bağ çoğunlukla uyak ve aliterasyonla sağlanan ses yinelenmeleriyle kurulur. Halk şiiri, sezgiden ayrı düşünülmez. Şiirin sözleriyle müzik bir bütündür.

HALLACI MANSUR

İslâm mutasavvıfı. 857 dolaylarında Şiraz yakınlarında Beyza-Tur'da doğduğu söylenir. Tam adı Ebü Müğis El-Hüseyn bin Mansur El-Beyzavî'dir. Atalarının Zerdüş'tü dine bağlı olduğu, kendisinin Vâsit, Tustar ve Basra'da öğrenim gördüğü, dünya nimetlerinden elini çekerek toplumdan uzak yaşadığı, birkaç kez Hacca gittiği, Kudüs'ü ziyaret ettiği söylenir. Görüşlerini açıklamak için değişik yerlerde dolaştıktan sonra Bağdat'a yerleşti. Geniş bir taraftar yığını topladı. Abbasî Sarayı'nda düşünceleriyle etkili oldu. 908'de başgösteren Hanbeli ayaklanması nedeniyle 913'te Sus'ta tutuklandı ve 8 yıl hapis kaldıktan sonra Bağdat'ta idam edildi (922). Hallacı Mansur, insanı temel alan bir tasavvuf anlayışı geliştirdi; Tann'nın insan'da belirlediği kanısındaydı. Öğretisinin temeli "Ene'l-Hakk", yani "Ben Tann'ım" sözüdür. Bu sözünde insanın Tann olduğu değil, Tann'nın insan olduğu ve insanın kendi

benliğini ortadan kaldırarak Tanrı kalması gerektiği dile getirilir. Bu anlayış, tasavvuf düşüncesinin temelinde yer alan Vahdet-i Vücut anlayışından farklı bir vahdaniyet anlayışıdır. Hallacı Mansur'a göre evrende tek olan karşılaşmıyor (vahdet-i vücut anlayışı buna dayanır) tersine çok olarak görünenler Tek'te birleşiyordu (vahdaniyet). Dinlere göre yaratan ile yaratılan arasında özce bir ilişki yoktur; Platonculuktan kaynaklanan tasavvuf'un Vahdet-i Vücut anlayışında ise, yaratan ile yaratılan arasında bir öz birliği vardır; yaratılanlar, Yaratan'ın özünden çıkar. Hallacı Mansur'un vahdaniyet anlayışında ise, yaratan ile yaratılan aynı şeydir, Tek'tir. Hallacı Mansur'a göre, evrendeki çeşitli görünüşler bizzat yaratandır ve onun çeşitli görünüşleridir. İnsan ayrı bir varlık değil, Tanrı'nın tâ kendisidir. Hallacı Mansur'un vahdaniyet anlayışını temel alan Hallacı Okulu doğmuştur.

HALVETİLİK (HALVETİYE)

Gerçeğe gizli "zikir"le ulaşılacağına inanan sünnî bir tarikattir. 14. yüzyıl ortalarında Seyh Ebu Abdullah Seraceddin ibn şeyh Ekmelüddin Ehci tarafından genel kuralları ortaya konan bu tarikatı şeyh Ahî Mehmet bin Nur Halvetî'nin müritlerinden Şeyh Ömer Halvetî düzene koydu. Kırk gün süren yalnız tapınımı (erbâin) kırk kez tekrarladığı için kendisine Halvetî, mezhebine ise Halvetiyye (Halvetilik) dendiği rivayet edilir. Tarikata Şeyhin onayıyla giren kişi, kendini her türlü dünya heveslerinden arındırıp yalnız Tanrı'yı düşünür. Uzun süren zikir ve tapınmadan sonra yedi makama aşabilen kişi derviş olur. Tarikat zamanla, Ruseniyye, Cemaliyye, Ahmediyye, Şemsiyye diye dört ana kola ayrıldı ve bundan da başka kollar çıktı. Kollar arasında öze ilişkin kesin ayrımlar yoktur. Kimi kollar Mevlevîliğe ve Melâmîliğe benzer.

HAMÂMÎYE

Divân edebiyatında hamamı ya da hamamdaki güzelleri betimleme amacıyla yazılan kasidelere verilen addır.

HAMSE

Divân Edebiyatı'nda beş mesneviden oluşan takıma verilen addır. Sözcük Arapça beş anlamındadır. Hamse terimi, 12. yüzyılda Genceli Nizâmî'nin beş mesnevi yazıp, kitabına Penc Genç (Beş Hazine) adını vermesinden sonra kullanılmaya başlanmıştır. Türk Edebiyatı'nda 14. yüzyıldan başlayarak Mesnevi biçiminin gelişimiyle birlikte hamse, varılabilecek en büyük sanatsal amaç olarak benimsenmiştir. Hamseleri günümüze kadar gelen sanatçıların sayısı sadece altıdır. Bunlar; Ali Şîr Nevâî, Hamdullah Hamdî, Taşlıcalı Yahya, Nergisi, Nev'îzâde Atâî ve Feyzî'dir.

HANBELİLİK

İslâmîyette dört büyük Sünnî mezhepten biridir. İmam Ahmed İbni Hanbel ta-

rafından kuruldu. Mezhebin temeli Kur'an ve Hadislere dayanır; içtihat ve kıyasa hemen hiç yer verilmez. Bu nedenle bu mezhepten olanlar dinî dogmatizmi, hoşgörüsüzlük ve bağınazlığı en üst düzeye çıkarırlar. 14. yüzyıla dek Irak, İran, Suriye ve Filistin'in birçok bölgelerinde oldukça yaygın olan Hanbelîlik, Osmanlı Devleti'nin Hanefîliği kabul etmesiyle zayıfladı. Dinde aklıcılığa karşı çıkarak şeriata ve törelere bağlılık gösteren Hanbelîlik, Suudi Arabistan'da etkindir. Sorunları Kur'an ve Hadislerle çözmeye çalışan bu mezhebin kurucusu Hanbel, kelâma, fıkhıya ve hadislere önem verdiği için Muhaddis (hadisçi) sayılır.

HANEFİLİK

İslâmîyette dört Sünnî mezhepten biridir. Sünnî Müslümanların çoğunluğu bu mezhebe bağlıdır. Kurucusu İmam-ı Azam (Büyük İmam) diye anılan fikhî bilgini Ebu-Hanife Numan İbni Sabit'dir (699-769). Yorumlarında öbür imamlar gibi Kur'an ile Hadis'leri temel aldı. Ancak bunların kanıt olma değeri konusunda titiz davranarak, kıyaslama ve beğeniye (istihsan) önem verdi. Öteki Sünnî mezheplerine göre daha hoşgörülü olan Hanefîlik, toplumun eski gelenek ve göreneklerini de değerlendirdi. Yaygınlaşmasında görüşlerini akla dayandırma çabasının da rolü vardı. Müslüman Türk halklarının hemen hemen tümü bu mezheptendir. Günümüzde, Hanefîliğin yaygın olduğu ülkeler, Türkiye, Suriye, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Arnavutluk, Pakistan, Hindistan, Yunanistan, Malaya, Endonezya'dır. Ayrıca Azeri, Gürcü ve Çerkezler ile Çin ve Mançurya'da yaşayan Müslümanların önemli bir bölümü; Bulgaristan, Yunanistan, Kıbrıs, Yugoslavya, Romanya Müslümanlarının ise tümü Hanefîdir.

HARİCİLER

İslâm'da Ali ile Muaviye'nin halifeliği konusundaki anlaşmazlığı çözümlemek için hakem atanmasına karşı çıkanlardır. Haricîlerin ortaya çıkmasına neden olan olay, Ali ile Muaviye yanlıları arasındaki Siffin Savaşı'dır (658). Haricîler, Ali'nin hakemi kabul edip Siffin Savaşı'nı sona erdirmesini protesto ederek ondan ayrıldılar. Ali'nin tüm çabalarna karşın görüşlerinden dönmедiler. Bunun üzerine Ali, Nehrevan'da toplanan Haricîlerin üzerine yürüdü. Yapılan savaş sonucu Haricîlerden çok kişi kurtuldu (17 Temmuz 658). Muaviye ve daha sonra gelen Emevî halifeleri döneminde Haricîler zaman zaman ayaklandılar ve başarılı oldular. Bazı kentler bir süre Haricîlerin eline geçti. Ancak Emevîlere karşı ayaklanan Haricîler siyasi bir grup

olmaktan çıktı. Haricîlik bir mezhep hâline dönüştü. Abbasîler devrinde Haricîler pek varlık gösteremediler. Bu devirden sonra Haricîlik sönük bir mezhep olarak kaldı. 8.-10. yüzyıllar arasında Kuzey Afrika'da oldukça yaygındı. Haricîliğin günümüzde kalan tek kolu İbaziye, Doğu Afrika'da Zengibar Sultanlığı'nın resmî mezhebîdir. Oldukça tutucu olan Haricîler, kendilerinden olmayan herkesi kâfir sayarlar. Özellikle Ali'den başka Osman (üçüncü halife), Talha, Zübeyr, Ayşe ve Abdullah bin el Abbas da, Haricîlere göre kâfir sayılırdı.

HAYDARİ

Eskiden genellikle dervişlerin giydiği kolsuz, açık yakalı aba ya da hırkaya verilen addır. Haydarî, adını halife Ali'nin savaşlarda giydiği salta biçimindeki üst elbisesinden alır. Yalnız erkekler giyer. Genellikle de dervişlerin kullandığı bir giyecektir. Mıntan üzerine giyilir. Uzun kollu olanına Mevlevî ve Bektaşilerce "destegül" denirdi. Bektaşî haydarisi dizkapaklarına kadar uzanır, diğerleri daha kısa olurdu. Dervişlerden başka bazı esnaf kolları da haydarî giyerdi. Savaşlarda cengaverlerin giydiği haydarîler üzerine ayetler yazılırdı.

HAYDARİLİK

İslâmîyette Melâmîliğin kolu olan bir tarikattir. Seyyid Kutbettin Haydarî tarafından 13. yüzyılda kuruldu. O sıralar Anadolu'da varolan Babailer, Kalenderîler, Hurufîler gibi, Haydarî müritleri de halkın içinde yetişmiş, halktan kişiler olmadıkları için, tarikat geniş bir yayılma alanı bulamadı. Tekkelerini yerleşim merkezlerinden uzakta kuran Haydarîler, ayinlerine yabancıları almazlar, birbirlerini tanımak için haydarî denen kolsuz, kısa aba, hırka giyerler, sakallarını keserler, bellerine çingirak takarlardı. Kadınlar ise açık dolaşırdı. Haydarîlik'te beş vakit namaz, oruç, hac gibi ibadetler yoktur. Ayinlerinde ilâhîler okurlar ve şarap içerler. Aşk'la kendilerinden geçmeyi ve benliklerinden sıynılıp Tanrı'da yok olmayı amaçlarlar. Haydarîlik, Anadolu'da Bektaşîliğin yayılmasıyla birlikte bu tarikatın içersine kanışıp özgünlüğünü yitirmiştir. Haydarîler de Ali'nin ve 12 imamın izleyicileriydi.

HEZEL

Divân edebiyatında alaylı bir dille kaleme alınmış, genellikle kaba şakalara, taşlamalara, sövgülere yer veren nazım türüdür. Kimi zaman ünlü bir gazel ya da kaside tutularak yazılırdı. Nevîzâde Atayî, Bahayî-i Küfri, Sümbülzade Vehbî, Kâni, Nevâyî, Sürûri, bu türün ustaları olarak tanınmışlardır.

HİRA (HİRA)

Mekke'nin kuzeydoğusunda Sabir karşısında dağ. Sabir ve Hıra genellikle birlikte anılır. Bu iki dağ iki deniz dalgasına benzetilir. Çevrenin kuraklığı sebebiyle yamaçlarında pek az dikenli çahlar vardır. Hıra, Sabir'den daha yüksek, sırtı dik ve kaygan bir kayalıktır. Hz. Muhammed, günlerinin çoğunu Hıra üzerinde bugün hâlâ yeri gösterilen mağarada geçirir, tefekkürde dalar, insanları yaratan gücü düşündü. Bir gün gene böyle düşünürken kendisine Tanrı tarafından ilk vahiy burada nazil olmuştur.

HIZIR

Ölümsüzlüğüne inanılan peygamberlerden biridir. Efsanelere göre, kardeşi İlyas ile birlikte abihayat denen ölümsüzlük suyunu içti. Kardeşi denizde, kendisi karada, başı sıkışanlara yardıma koşar. Bazı rivayete göre Kuran'da Musa ile yolculuk ettiği anlatılan kişi Hızır'dır. Adımı iki kardeşten alan "hıdrellez günü" (6 Mayıs) Hızır ile İlyas'ın her yıl buluştuğu gündür.

HİCİV

Bir kimseyi, nesneyi, yeri, bir inancı ya da düşünüş biçimini yermek, toplumun ya da düzenin aksayan, kusurlu yanlarını iğneleyici, alaycı bir dille eleştirmek amacı taşıyan manzum ürünlerin adıdır; yergi ya da satir diye de adlandırılır. Araçça "hecv"nin (yermek) bozulmuşu olan hicv sözcüğü, "medh"nin karşıtıdır. Çoğu hicviyyat olup hiciv yazarlara heccâv ya da heccâ-gü denilmiştir. Halk edebiyatında ise taşlama terimi kullanılır. İlk örneklerine Yunan ve Lâtin edebiyatlarında rastlanan yerginin Batı'da ayrı bir şiir türü olarak geliştiği görülür. Türk edebiyatında da düzyazı biçiminde hicivler yazılmakla birlikte genellikle nazım yeğlenmiştir. Divân şairlerinin çoğu hiciv sayılabilecek şiirler söylemişlerse de bu türün en başarılı örneklerini Nefî vermiştir. Türk edebiyatında salt yergi türünde ürün veren şair ise Eşref'tir.

HİKMET

Felsefe; gizli, bilinmeyen nokta, sebep; ahlâka ait kısa söz anlamlarına gelir. Kavram olarak, bilimle yan yana bilginin felsefeye dönük yönü ve bu özelliği ile sahibine kazandırdığı olgunluk ve karakter yapısı anlamında kullanılmıştır. Halk dilindeki yaygın anlamı, yalnız Tanrı'nın bildiği gizli sebeptir. Edebiyatıta ise öğretici, öğütleyici, düşündürücü bir nitelik taşıyan sözlerle hikmet, bu yolda yazılmış şiirlere de "hakimane şiir" adı verilmiştir.

HURUFİLİK

Harflere dinî anlamlar yükleyen, varlığı harflerin simgesiyle açıklayan bir İslâm

tarikatıdır. 16. yüzyıl sonlarında İrani din adamı Fazlullah tarafından kuruldu. Yunan Pythagorasçılığı, Platon'un görüşleri, Batınilik ve Yahudi Kaba-la'sından etkilenen Hurufilik, harfi, yaşamın özü sayar. Konuşan insanı ise tanı katına çıkarır (Kelâm-ullah-ı Nâlık). Adem'den bu yana dile gelmiş harflerden oluşan insanoğlu, tüm varlığın kaynağı ve özüdür (Zübde-i Âlem). Tevrat, İncil, Kur'an gibi tüm kutsal kitaplar önce insanın içinde vardı. Tanrı, belirli ve harflerden kurulu bir bütün olarak insanda ortaya çıkar. İnsan yüzünde Kur'an'ı simgeleyen yedi harf vardır. Ayın harfi ağız, lâm harfi burun, ye harfi çenedir. Bunlar bir araya gelince Ali olur. İnsan yüzündeki yedi kara hat ise iki kaş, dört kirpik, bir saçtır ki bunlara ana hatlar (hutûl-ı Ümmiyye) denir. Yetişkin erkekte çıkan sakal ve bıyık'a ise baba hatları (hutûl-ı Ebiyye) denir. Hurufilik, ortaya çıktıktan sonra İran, Türkiye, Suriye gibi ülkelerde yayıldı. Anadolu'da da bu inancı benimseyenler vardır.

HUSREV ü ŞİRİN

Sâsânî hükümdarlarından Husrev'in Şirin'le olan aşkı işleyen mesnevilerin ortak adıdır. İlk kez Firdevsi'nin Şehnâme'sinde anlatılan öykü, Senâi, Nizâmî gibi İran şairlerine yeni ayrıntılarla zenginleştirilerek yeniden yazıldı. Ferhat'ın da katılmasıyla üç kahramanlı bir aşk öyküsü olarak ölmeye başladı. Türk edebiyatına Husrev ü Şirin öyküsü Kutb'un, Nizâmî'den yaptığı çeviriyle girdi. Anadolu'da Şeyhî, Çağatay dilinde Ali Şir Nevaî sonraki örnekleri verdiler. Çeşitli halk öykülerine ve Karagöz'e dek geçen öykü yaygınlaşmasının yanında yerel renkler de kazandı.

HUTBE

İslâm dinine göre belirli zamanlarda minbere çıkılarak verilen dinî öğüttür. Genellikle cuma günleri ya da bayram namazlarında hutbe okunur. Bu geleceğin İbrâniler'den geldiği sanılır. İslâm dininde ilk hutbe Hz. Muhammed tarafından, cuma günleri ve yalnız erkeklere okundu; zamanla yeni biçim, konu ve kurallar edinip günümüze ulaştı. Müslüman toplumlarda kendi adına hutbe okutmak, bağımsızlığın göstergelerinden biri olarak kabul edildi. Hutbe okunmasında uygulanan kurallar zaman içinde ve Müslümanlığın çeşitli mezhepleri arasında farklılaştı. Başlıca ortak kurallar; cuma günleri ayakta iki hutbe okunması ve hutbenin Tanrı'ya hamd ile başlayıp, peygambere selavat ile bitirilmesi. Kuraklık ve benzeri doğal felaketleri önlemesi için Tanrı'ya yakarmak, günahlardan arınıp Tanrı'ya sığınmak vb konuları kapsayan hutbeler vardır.

HÜMA

İran ve İslâm söylencelerine konu olan mitolojik kuş. Güvercine benzer, ama zümrüt yeşili parlayan kanatları vardır. Yuvası Kaf Dağı'ndadır. İnsanlara mutluluk ve uğur getirir.

HÜSN-İ TÂİL

Bir olayı, gerçek sebebi dışında, sanatçının muhayyilesinden (hayâl gücünden) uydurduğu güzel bir sebebe bağlama sanatına hüsn-i tâil denir. Bu sanatın esasını, bir olayın gerçek sebebini söylemeyerek (gizleyerek), bu gerçek sebep yerine hayâli ve şâirâne bir sebebi geçirmek teşkil eder. Ancak hüsn-i tâil olabilmesi için şair, bu gösterdiği sebebe kendisi de inanmış olmalı ve herhangi bir şüphe izine, ifadesine rastlanmama-lıdır.

İBLİS

Kur'an'ın kimi bölümlerinde şeytana verilen addır. Tanrı'nın ateşe salarak cezalandırdığı cinlerden tek kurtulan odur. Lanetlenen İblis, Tanrı'dan özür diler ama, Adem'in yaratılmasından sonra insanoğlunu baştan çıkarmaya kalkar. Kur'an'a göre kötülüğün simgesi olan İblis, kıyamet günü cehennem ateşinde yanacaktır.

İDRİS

Kutsal Kitaplar'da adı geçen Yahudi peygamberi olup Kur'an'da Meryem ve El-Enbiya surelerinde anılır. İncil'de ise sonsuz yaşama ermiş Henoch olduğu söylenir. Henoch ya da Hano, Tevrat'ta geçen adıdır. İdris'e otuz kutsal suhuf (Tanrı Buyruğu) gönderildiğine inanılır. Mısır'daki Hermes ve Hermetizmle ilişkili olduğu, Hermestoth adlı bilim merkezini kurduğu kabul edilir. İnsanlara yazı yazmayı ve dikiş dikmeyi öğrettiği için terzi loncaları, İdris'i kendilerine pir olarak seçti. Terazinin ilk kez onun zamanında kullanıldığı da söylenir. İdris'in, halkı üç sınıfa böldüğü, büyük devlet memurlarını birinci sınıfa, bilim adamlarını ikinci sınıfa, esnaf ve çiftçileri ise üçüncü sınıfa aldığı savı, aslında onun bir devlet yöneticisi olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Müslümanlar, cenneti görmek için tanrıya yakardığını, cennete gidince ise her insan ölümü bir kez tadacaktır ayetini öne sürerek ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanırlar. Şanlıurfa kentini yaptıran da İdris olduğu söylenir

İLYAS

Tevrat'ta ve Kuran'da adı geçen Yahudi peygamberidir. Tevrat'ta Elia (Eliyyahu) olarak anılır. Musa Peygamber'in kardeşi Harun'un oğullarından olduğu söylenir. İsrailoğullarını Tanrı yoluna sokmak için birçok mucize gösterir. Üç yıl süren kuraklıktan sonra yağmur yağdırır. Yine de Yahudilerin Tanrı'ya iman etmesini sağlayamaz. Bunun üzerine bir mağarada yedi yıl yaprak yiyerek yaşamını sürdürür ve Tanrı'ya kendisini yanına alması için yakarır. Ateşten bir ata binip göğe çıkar. İnanışa göre, Hızır Peygamber ile İlyas Peygamber her yıl mayısın altıncı günü (Hidrellez) buluşarak Yaz'ı başlatırlar. Hristiyan Karmel Rahipleri ise İlyas'ı, tarikatlarının kurucusu sayar.

İMALE

Aruz ölçüsüyle yazılan bir şiirde kısa bir heceyi ölçüye uydurma zorunluğu yüzünden uzun okumadır. Türkçede uzun hece bulunmayışı, divân şairlerinin imale yapma zorunda olduklarıdır.

İMAMİYE (İMAMİLİK)

İslâm-Şii mezhebidir. Oniki imam'a inanmayı temel koşul saydığı için bu adla anılır. Ayrıca İsnî Aşeriyye (Onikiciler) ve kurucusu Cafer-Üs-Sadık'tan ötürü Caferilik adıyla da anılır. Bu mezhep kendi içinde de birçok kola ayrılmıştır. İmamların sayı ve nitelikleri üstüne devamlı tartışmalar yapan bu dini grupların başlıcaları şunlardır: Haseniyye, Nefsiyye, Bakıriyye, Hasıriyye, Navusiyye, Ammariyye, Ishakiyye, Eftahiyye, Vakıfiyye.

İMRAN

Musa Peygamber'in babasıdır. Tevrat'ta Amran adıyla anılır. Yuhabid'le evlenen İmran, 70 yaşındayken oğlu Musa doğar. İslâm kaynakları ile Tevrat'ta İmran üstüne başka başka söylenceler yer alır. Tevrat'ta İmran, Firavun'un başveziridir. Uyuyan Firavun'un başucunda beklerken bir kuş Yuhabid'i ona getirir. İmran'la sevişen Yuhabid, Musa'ya gebe kalır. Biliciler, Firavun'a kendisini öldürecek çocuğun o gece ana karnına düşüğünü söylese de İmran'dan kuşulanmak kimsenin aklına gelmez. Kuran'da ise Al-i İmran Suresi'nde adı geçer.

İSHAK

İbrani Peygamberi olup İbrahim Peygamber ile kızı Sara'nın çok yaşlı oldukları bir sırada, tannısal mucizeyle doğan oğludur. Kur'an, onu bilgin bir peygamber diye anar. Tevrat ise, İslâm kaynaklarında İbrahim'in, oğlu İsmail'i kurban etme öyküsünü İshak için anlatır.

İSKENDERNÂME

İslâm edebiyatının ortak mesnevi (hikâye) konularından biridir. İskendernâmeler Makedonya Kralı Büyük İskender'in efsanevi hayat hikâyesini ve serüvenini konu edinir. İskender'in Asya seferini, âbihayat (ölümsüzlük suyu) çeşmesini bulmak için yaptığı anlatılır. İskendernâmelerde, İskender'in gerçek tarihi kişiliği kaybolmuş, yerini doğu mistisizminin etkisinde efsanevi bir kahraman almıştır. İskender'in hayatı hakkında yararlanılan kaynaklar arasında, MS. 300 yıllarında İskenderiye'de Yunanca yazılan Pseudo Callisthenes (Düzmece Callisthenes); İslâm tarihleri ve Firdevsî'nin Şehnâme'si yer alır. İlk İskendernâme mesnevisini (1200) yazan, İran şairi Nizami'dir (1141-1204).

İSRAFİL

İslâm inançlarına göre Tanrı'ya en yakın sayılan dört melekten biridir. Çok büyük olduğuna, kıyamet gününü "sûr" adlı borusunu öttürerek bildireceğine inanılır. Ayrıca alın yazılarındaki iradeleri okuyan, bunların yerine getirilmesini, bu işle görevli meleğe bildiren melekler. Tevrat'a ve Hristiyan inanışlarına göre İsrafil, tek bir melek değildir. İsrafil'in melekler arasındaki yeri en üst kademedir.

İSTİARE

Edebiyatta benzerlik kurma yoluyla bir sözcüğün asıl anlamını akla getirmeyecek biçimde kullanılması sanatı. Arapçada sözlük anlamı "ödünç alma" demektir. İstiare hem benzetmeye hem de mecaza dayanır. Çünkü iki sözcük arasındaki ilişki, benzenie noktasına dayandığı gibi kullanılan sözcük, sözlük anlamının dışında özel ve yeni bir anlam kazanmaktadır. Bir istiarede dört öge vardır: Müstearün leh (benzetilen), müstearün minh (benzeyen), müstear (ödünç alınan söz), câmi (benzetme yönü). Benzeyenin söylenmediği istiarelere açık, kendisine benzetilenin belirtilmediği istiarelere de kapalı denir. Açık istiarelere in bilinenleri, divân ve halk edebiyatlarında ortaklaşa kullanılan manzumlardır. Boy yerine servi, göz yerine âhû, kirkip yerine ok, ağız için hoka denilmesi gibi. "Tekerlekler yollara bir şey anlatıyor" (Faruk Nafiz Çamlıbel) örneğinde ise insanın anlatma özelliği tekerlekler için kullanılmakta, ama insan söylenmemektedir. Kendisine benzetilen bulunmadığı için bu bir kapalı istiaredir. Alegori de temelde istiareye dayanmaktadır.

K

KABİL

Dini inanışa göre Âdem ile Havvâ'nın oğludur. Yahudiler'in kutsal kitabında, kardeşi Hâbil'i öldüren ilk katil diye anılır. Kâbil'in ikiz kızkardeşi Aklime, Hâbil'iniki ise Labuda'ydı. Âdem birbirlerinin ikizleriyle evlenmelerini buyurdu. Ancak, Aklime'yi seven Kâbil, kardeşi Hâbil'i öldürdü. Müslümanlar ise bu ölümü Kâbil'in kıskançlığıyla açıklar. Bu kıskançlık kadın yüzünden değil, Tanrı'nın Hâbil'in armağanını kabul edip, Kâbil'inkini kabul etmemesindedir.

KADER

Dini düşüncede dünya ve insanlığın yaşamına ilişkin her şeyin önceden ve Tanrı tarafından belirlenmesidir. Alın yazısı ya da yazgı da denir. Hemen hemen bütün dinlerde ve söylencelerde yer alan kader düşüncesi, varoluş ve insan davranışlarının önceden belirlenmiş bir sona ayarlı olduğu inancına dayanır. Evren ve insanlık, evrensel varlıkla özdeşleşen Tanrıların ya da metafizik güçlerin belirlendiği bir doğrultuda ilerler ve değişime uğrar. İlkçağ Yunan düşüncesinde kişileştirilen kader, Hristiyanlıkta kaçınılmaz sona (apokalips), İslâmiyette de kaza ve kadere inanma biçiminde kendini gösterir.

KADI

İslâm toplumunda örfi ve şer'i hukuku uygulayan mahkemenin başkanıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadılar, medreselerden yetişirdi. Yalnız yargı işleriyle değil, bulundukları bölgelerden zahire toplanması, yol yapımı ve diğer işlerde çalıştırılacak kimselerin toplanması gibi idari işlerle de kadılar yükümlüydüler. Tanzimat döneminde (1839) kadınların görevleri sadece evlenme, boşanma, nafaka ve miras davalarına bakmakla sınırlandırıldı. Kadılık kurumu, 1926 yılında kaldırıldı.

KADİRİLİK

1166'da Bağdat'ta ölen Abdülkadir Geylani'nin kurduğu Sünnî tarikatıdır. Şeriatı aykırı yönleri bulunmadığı için, İslâm dünyasının birçok ülkesine yayılmış olan bu tarikat, bölgelere göre değişen nitelikler almıştır. Halvetleri kırk gün sürer. Bu süre içinde oruç tutulur, yemekler yavaş yavaş azaltılır, son üç günde hiç yenmez. Geceleri, elden geldiğince uyumamaya çalışılır, zikir ve ibadet ile geçilir. Bu tarikatın çeşitli kolları vardır. Türkiye'de Kadiri'lik'i ve bir kolu olan Eşrefi'lik'i, Eşrefzade Abdullah Rumi (Eşrefoğlu) kurmuştur.

KAFİYE

Dize sonlarındaki ses benzerliği; uyak. Halk şiirinde, aynı anlamda ayak sözcüğü kullanılır. Genel olarak ses benzeşmesi biçiminde tanımlanan kafiyede kural, anlamca farklı sözcüklerdeki ses benzerliklerinden yararlanmadır. Yaş-baş, sandık-mantık, al-kal, çok-yok gibi. Sesçe birbirine benzeyen sözcük ya da eklerin, anlamca da bir olmaları durumunda bunlara redif denir. Kafiyeye, birbirine benzeyen seslerin azlığı ya da çokluğu bakımından çeşitlere ayrılır. Sözcük ve eklerin son hecelerinde biri sesli, biri sessiz en az iki harf aynı ise buna tam kafiye denir: duvar-çınar, badem-kösem gibi. Son heceleri a ve u sesleriyle biten sözcükler, bu harflerin yanında aynı cins birer sessiz harf olmasa bile tam kafiyeli sayılır. Sözcük ve eklerin son hecelerinde yalnız sessiz harfler arasındaki benzeşmeye dayanan kafiyelere yarım kafiye denir: git-tut, deniz-yalnız gibi. Ayrıca çıkakları yakın olan c-ç, ç-ş, s-ş, l-r, ğ-y, d-t, z-s gibi sessiz harflerle de yarım kafiye yapılabilir: iç-düş, kuş-küş gibi. Eğer kafiye, sözcük ya da eklerin son hecelerinde ikiden çok harf benzerliğine dayanıyorsa, buna zengin kafiye denir: yar-diyar, kara-Ankara gibi. Anlamları aynı, söyleniş ve yazılışları aynı olan cınaslar, dize sonlarında kullanılmışlarsa, bunlara cınaslı kafiye adı verilir. Arap nazım anlayışında kafiyenin temeli, yazılış benzerliğidir. Kafiyeli sözcüklerin yinelenen harfine de reviyi denilir. Buna göre reviyi mutlak, isim hâlindeki sözcüklerin; reviyi müfit de sıfat ve fiil hâlindeki sözcüklerin oluşmasıdır. Ayrıca reviyiden önce gelen dört harfe redif, tesdîs, dahil, kayd; sonra gelen dört harfe de vasl, huruç, mezid, naire adları verilmiş hepsine birden hurufi kafiye (kafiye harfleri) denilmiştir. Sözcüklerin yazılış özelliklerine, giderek türlerine göre çeşitlenen kafiyeler için de kafiyeli müreddefe, kafiyeli müessese, kafiyeli mütevatir gibi terimler kullanılmıştır. Divân edebiyatında Arap alfabetine dayanan bu kafiye sistemi benimsenmiş, kafiye bilgisi ilmi kavafi belagatin başlıca konularından sayılmıştır. Günümüze gelebilen örnekler göre, Eski Yunan, Lâtin ve Japon edebiyatlarında kafiye kullanılmamış; Arap, Fars, Fransız edebiyatlarında ise, kafiyeye çok önem verilmiştir. İslâmlık öncesi Türk edebiyatında kafiyenin yaygın olduğu, özellikle halk edebiyatında yarım kafiyenin kullanıldığı görülmektedir. İslâmlık etkisine girildikten sonra, Arap kafiye sistemine uygun olarak, kafiyenin göz için olduğu kabul edilmiştir. Buna göre, iki sözcüğün kafiyeli sayılabilmesi için, onların seslerinin değil, Arap alfabetiyle yazılışlarının birbirine benzemesi gerekli görülmüştür. Tanzimat

edebiyatı döneminde Recaizade Ekrem, kafiyenin göz için değil, kulak için olduğunu savunmuş; bu görüş, eski edebiyattan yana olanlar ile yenilikçiler arasında tartışmaya yol açmıştır. Dönemin genç edebiyatçıları olan Tefik Fikret, Cenap Şahabettin gibi sanatçıların Recaizade'yi izlemeleri sonucu Edebiyat-ı Cedide topluluğunun oluşması da bu tartışmanın ürünüdür. Harf devriminden sonra ise, eski kafiye anlayışı bütünü bırakılmıştır. Günümüz Türk edebiyatında serbest şiire geçişten sonra, kafiye önemini yitirmiştir. Ama sözlü geleneği sürdüren halk şiirinde, eski önemini korumaktadır.

KAKNUS

Efsanevi bir kuştur. Diğer adı musikâr olup Hint Denizi'ndeki adalarda yaşadığı ve yel vurduka gagasındaki üç yüz altmış delikten çok tatlı sesler çıkardığı söylenir. Efsaneye göre, müziğin kökeni sayılan bu kuş, çok iri ve tektir; çıkardığı güzel sesleri dinlemek üzere çevresinde toplanan kuşları yakalayıp yiyerek beslenir; öleceği zaman topladığı çalı çırpıyı, çırpıtığı kanatlarından çıkan kıvılcımlarla tutuşturup yanan kül olur; küllerden bir yumurta oluşur, bu yumurtadan kendi gibi kuş çıkar.

KALENDERİ

Aşıklarca yazılıp okunan halk şiiri türlerinden biridir. "Mef'ûlü mefâilü mefâilü fe'ûlün" kalıbıyla yazılır ve kendine özgü bir ezgiyle okunur. Ezgisi bakımından düz kalenderî, acem ve emrah kalenderisi gibi çeşitleri vardır.

KALENDERİYYE (KALENDERİLİK)

Melâmilikle ilişkisi olan bir İslâm tarikâtıdır. Kim tarafından ve nasıl ortaya atıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, bu tarikati geliştiren düzene koyan şeyh Cemaleddin-i Sâvî'dir (12. yüzyıl). Kendisine bağlı dervişler aracılığıyla, Hindistan, Mısır, Irak, İran, Suriye, Orta Asya ve Selçuklu Anadolu'su'nda görüşlerini yaydı. Giyim kuşama ve dünya malına önem vermeyip "kalenderce" yaşayan dervişler, saç, sakal, bıyık ve hatta kaşlarını tıraş ederek dolaşırlardı. Böylece insan yüzündeki geçici sıfatlardan arınıp, yüzdeki tannısal zâta kavuşulacağına inanılırdı. Tannı'nın güzelliği, insana yansıdığı için erkek ya da kadın olsun insana sevdalanmak gerekir. Çünkü güneze tapan gerçekte Tannı'ya tapar. Tasavvuf felsefesiyle yakınlığı olan Kalenderiye tarikati, birçok özellikleriyle Alevisiğidir.

KALUBELÂ

İnsanların yaratıldıkları gün Tannı'nın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusuna verdikleri "evet" cevabıdır. İslâm inançlarına göre, insan ruhanı, beden-

den önce yaratılmış, tannısal nitelikler taşıyan varlıklardır. Tannı, ruhanı kendi "zâtı"na yarışı öde yarattıktan sonra "elest" adı verilen yüce toplantı yerinde, onlara ben sizin rabbiniz değil miyim anlamında "elestü birabbiküm" dedi. Buna karşılık, bütün ruhlar, evet "belâ" dediler. Bu "belâ" sözü, Tannı'nın birliğini, yüceliğini, kabul anlamında kullanıldı. Bu deyim, İslâm dinine göre, insanın Tannı'ya iman ettiği (inandığı) zamanın başlangıcı olarak yorumlanır. Bu yüzden, İslâm olarak yaratılan bütün insan ruhanı "belâ" sözüyle imanlarını "ikrar" etmişlerdir. Ruh, bedene girdikten sonra, bu "ikrar"dan dönenler "kâfir" sayılmışlardır.

KANDİL

Müslüman örf ve törelerine göre, dince kutsal sayılan olayların yıldönümlerine rastlayan günlere verilen addır. Böylece kutsal günlerin gecelerinde eskiden kentlerde cami, mescit ve benzeri yerler genellikle kandillerle donatıldığından, kutsal günlere bu ad verilmiştir. Kandil günlerinin kutlanmasının Abbasi Hilafeti ile başladığı tahmin edilmektedir. Dini gün ve gecelerin kutlanmasının başlangıçta bir bayram hevesi ve anlayışı içinde olduğu, fakat zamanla ve dini baskı ile bu gün ve gecelerin mistik bir hüviyet kazandığı bilinmektedir. Anadolu Türklerinde kandil günlerinin kutlanması hakkındaki bilgilerimiz, Mevlid ile ilgili bulunmaktadır. Kandil gecelerinde camilerin, özellikle minarelerin donatılması, İll. Murad devrine rastlamaktadır. Mevlit törenleri ise Sultanahmet Camii'nin tarihi ile beraberlik göstermektedir. Bu dini günlerde, küçüklerin büyüklere ziyaretleri, kandilini kutlama âdetleri sürmektedir. Bu gibi gecelerde Kuran ile birlikte, genellikle Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i ve ilâhiler okunur. Müslümanların kutsal saydığı kandil geceleri şunlardır: Mevlid Kandili (12 Rebiülevvel), Regaip Kandili (Recep ayının ilk Cuma gecesi, Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan gece), Miraç Kandili (27 Recep), Beraat Kandili (15 Şaban) ve Kadîr Gecesi (27 Ramazan).

KARAHANLI (HAKANIYE) TÜRKÇESİ

Türk lehçelerinden biri, Orta Asya Türk yazı dilinin başlangıcı. Orta Asya Türk yazı dili, Karahanlı (ya da Hakaniye) Türkçesi, Harizm-Altnordu Türkçesi ve Çağatayca olmak üzere üç döneme ayrılır. İlk İslâmî edebiyat dili olan Karahanlı 11-12. yüzyıllar arasında Kaşgar ile Doğu ve Batı Türkistan'dan gelişmiştir. Karahanlı Türkçesi aynı zamanda Karahanlı Devleti'nin resmî dili olmuştur. Doğu Türkistan ile Maveraünnehir arasındaki bölgede kurulan Karahanlı Devleti'nin içinde çeşitli Türk boyları bulun-

maktaydı. Ancak Karahanlı Devleti'ni oluşturan asıl boylar Karluklar ile Uyğurlardı. Karahanlı devleti 10. yüzyılda İslâm dinini benimsedi ve çevredeki İslâm devletleriyle yakın ilişkiler kurdu. Bu ilişker zamanla çeşitli toplum kurumlarında, bu arada özellikle dil üzerinde birtakım etkiler yaptı. Karahanlı Türkçesinde Arapça ve Farsça kimi dil ögeleri (sözcükler, ekler vb.) yerleşmeye ve halk dili dışında bir zümre dili oluşmaya başladı. Orta Asya'da İslâm dil ve kültürünün Abbasiler dönemindeki (9.-10. yüzyıl) akınlarla yayılması sonucu, çeşitli kültür merkezlerinde yankılar uyandırdı. Karahanlı Türkçesinin özelliklerini gösteren yapıtlar arasında Kaşgarlı Mahmud'un "Dîvân-ı Lügat-it-Türk"ü (Türk Lehçeleri Sözlüğü), Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig"i (Saadetli Olma Bilgisi), Edip Ahmed'in "Atabet-ül Hakayık"ı (Hakikatlerin Eşiği) ve "Ashab-ül-Kehf" (Yedi Uyurlar) özellikle anılabılır. Karahanlılar dönemi kültür ve sanat yaşamında İslâm gelenek ve göreneklerinin büyük etkisi görülür. Zaten bu dönem, Türk dünyasında İslâm kültür ve uygarlığına geçiş simgelemektedir. Bu etkiler dilde de kendini göstermektedir. Adı geçen yapıtlarda görülen "aceb, adavet, âdet, beyt, cahil, ceza, dost, dünya, ecel, edeb, emir, fazilet, gazab, hayır, kerem, resul, tekebbür, zikir" gibi Arapça ve Farsça sözcükler bunun en güzel kanıtıdır.

KARMATİLİK

Adını, kurucusu Hamdan Karmat'tan alan, toplumsal ekonomik temele dayalı Batını bir tarikattır. Karmatilik, 9. yüzyıl sonlarında Küfe dolaylarında iç karışıklıklar sonucu, kısa sürede büyük bir alana egemen oldu ve İslâm ülkelerinin birçok yörelerinde bölgesel egemenliğini 300 yıl kadar sürdürdü. Karmatiler, Kuran'ı ve hadisleri, kurdukları düzene göre yorumlayıp Müslümanlığın gönül arılığından başka bir şey olmadığı, cennet ve cehennem dünyada bulunduğu görüşünü savunuyorlardı. Bu da, dini yükümlülükleri ve yasakları büyük ölçüde azaltıyordu. Ekonomide mülkiyet ortaklığını uygulayan Karmatiler, akşam yemeklerini kadınlı-erkekli toplanılarda ortak kazandan yiyorlardı.

KASİDE

Genellikle birini övmek ya da yermek amacıyla yazılan ve bütün beyitlerin ikinci dizeleri birinci beyitle uyaklı olan manzumdur. Beyit sayısı en az onbeş, en çok doksan dokuzla sınırlanmış olmakla birlikte yüzü aşkın beyitten oluşan kasideler de vardır. Kaside sözü Arapça "kasd" kökündendir ve bir amaç güderek söylenmiş manzuma anlamına gelir. Bu amaç genellikle devrin ihsan beklenen bir büyüğünü övmek biçimin-

de görülür ya da şair, kızdığı, gözden düşürmek istediği kişiyi yerer. Bir kaside şu bölümlerden oluşur: Nesib (teşbib), şairin asıl amacına girmeden önce ustalığını gösterdiği giriş bölümüdür. Genellikle bahar, hazan gibi mevsimleri ya da bağı, bahçeyi, bir yalıyı ya da bir avı konu alan tasvirlerin yapıldığı bu bölümden sonra, bir sırasını getirip girizgâh beytiyle asıl amaca geçilir, böylece "medih" bölümü başlar. Kasidenin son bölümü olan "fahriye"de ise şair kendisini över, çoğu kez bir duayla manzumesini bağlar. Bir de şairin aşkane duygularını dile getirdiği "tegazzül" bölümü vardır ki, nesib bölümünde ya da kasidenin ortasında söylenen gazellere bu ad verilmiştir. Ayrıca kasidelerde ele alınan konularla adlandırılmış kasideler vardır. Bu tür kasidelerde şair, bir konuda yoğunlaşır, övgüye geçmeden bütün ustalığını gösterir. Böyle kasidelere bahardan söz ediliyorsa "bahariyye", kiş anlatılıyorsa "şitaiyye", bayram konu almışsa "iydiyye" ya da "bayramiyye" gibi adlar verilir.

KERBELÂ OLAYI

Irak'ta Kerbelâ denilen yerde Dördüncü Halife Ali'nin küçük oğlu Hüseyin ve yanındakilerin, Yezid'in askerleri tarafından öldürülmesi olayıdır. Yezid halife olunca, Medine Emiri Velid'e mektup yazarak, kendisine biat etmemiş bulunanların hemen biat etmeleri konusunda emir verdi. Velid, ilk olarak Hüseyin ile İbn'ül Zübeyr'i çağırarak, Yezid'e biat etmelerini önerdi. Hüseyin, böyle bir biati kabul etmedi ve kararını ancak halkın önünde açıklayabileceğini bildirip ailesini yanına alarak Mekke'ye gitti (680). Küfeliler bu durumu öğrenince, kendisine, biat edeceklerini bildirdiler. Hüseyin, durumu öğrenmek üzere amcasının oğlu Müslim'i Küfe'ye gönderdi. Anlaşıldığına göre Küfelilerden 12.000 (ya da 18.000) kişi, Hüseyin'e biat edeceklerdi. Yezit, durumu haber alınca, Müslim'i öldürttü. Bu arada Hüseyin, kendisine yapılan tüm uyarıları dinlemeyerek, ailesiyle birlikte Küfe'ye hareket etti. Yolda Müslim'in öldürüldüğü haberini aldı. Halkın da eski düşüncesinden vazgeçtiğini öğrendi. Bunun üzerine dönmeye karar verdi. Ancak, yanında bulunan, Müslim'in oç almak ve çarpışmak düşüncesinde olan kardeşleri dönmek istemediler. Bu durum karşısında Hüseyin, yanında bulunanları hareketlerinde serbest bıraktı. Büyük çoğunluk, Hüseyin'den ayrıldı. Yanında, ailesi ve pek az kişi kaldı. Hüseyin, yanındaki bir avuç insanla yoluna devam etti. Bir süre sonra Kerbelâ denilen yerde, Küfeli kuvvetlerle karşılaştı. Küfeliler, hem Kerbelâ ve hem de dönüş yolunu kesmişlerdi. Hüseyin, kuzeye doğru bir yol izlemek zorunda kaldı. Yezit, Kü-

fe Valisi Ubeydullah'a, Hüseyin ve yanındakilerin öldürülmesi emrini vermişti. Hüseyin, Küfe kuvvetleriyle karşılaşınca, barışçı yollarla sorunu çözümlenmediği gibi, su ile ilişkilerinin kesilmesi sağlanarak susuz bırakıldılar. Ubeydullah, Hüseyin'in teslim olmasını, teslim olmadığını takdirde çarpışılacağını bildirdi. Hüseyin, Ubeydullah'ın isteklerini kabul etmedi. Savaşta başka yapılacak bir şey kalmadığını gören Hüseyin, ertesi gün (10 Ekim 680 = 10 Muharrem 61) hazırlıklara başladı. Kuvveti, 23 atlı ve 40 yayadan oluşuyordu. Çarpışmalar, ilk önce teke tek yapıldı. Bu durum, Küfe ordusunun işine gelmedi ve Küfe ordusu, teke tek vuruşmadan vazgeçerek genel saldırıya geçti. Bu da Hüseyin'in aleyhine oldu. Sonunda Hüseyin'in yanında ancak birkaç kişi kaldı. Küfeliler, son bir saldırıyla Hüseyin'i yere düşürdüler ve kargıyla yaraladıktan sonra başını kestiler. Hüseyin'in üstündekileri, malları ve kadınları yağma ettiler. Hüseyin'in kesik başı Şam'a gönderildi. Hüseyin'in öldürüldüğü gün Şiilerce matem günü olarak kabul edilir ve İslâm edebiyatında Kerbelâ, susuzluğun simgesidir.

KEREM İLE ASLI

Orta Asya'dan Balkanlara dek geniş bir alanda söylenen yaygın bir halk hikâyesidir. 16. yüzyılda yaşayan Âşık Kerem'in yaşamı çevresinde oluşan öykü, Türk folklorunun en lirik ve seçkin örneklerindedir. Tasavvufi ve fantastik öğelerle zenginleştirilmiş hikâyede insanın yazgısını değiştiremeyeceği görüşü ve sevgiliye bu dünyada ulaşılamayacağı inancı egemendir. Kerem ile Aslı, İsfahan şahlarından birinin oğlu Ahmet Mirza ile hazine nazırlığı yapan Ermeni keşişin kızı Kara Sultan'ın başından geçenlerin öyküsüdür. Babaları büyüdükleri zaman ikisini evlendirmek isterler. Ancak Ermeni keşiş daha sonra kararından vazgeçerek, Şah'ın hizmetinden çekilir. On beş yaşına gelen Şah'ın oğlu Ahmet Mirza bir gün keşişin kızını görür ve ona tutulur. Yemedeni içmeden kesilir. Düşünen aşk yarasını içip hak aşığı olur. Uyanınca şiirler söylemeye başlar. Sevgilisine Aslı, kendisine de Kerem adını verir. Kerem'in sırrını öğrenen babası, Aslı'ın babasından ister. Din ayrılığı nedeniyle keşiş kızını vermez ve Aslı'yı kaçıtır. Kerem de arkadaşı Sofu'yla birlikte elinde sazı kent kent, köy köy Aslı'yı arar. Başlarından geçen çeşitli serüvenlerden sonra onu bulur. Aslı, Müslüman olur. Halep paşasının isteği üzerine keşiş evlenmelerini kabul eder. Ancak kızına gerdek gecesi sihirli bir elbise giydirir. Kerem, düğmeleri çözüldükçe yeniden iliklenen giysiyi bir türlü sevgilisinin üzerinden çıkaramaz. Tan

ağanrken Kerem, yürekten bir ah çeker ve bu ah ile ağzından çıkan alevle yapır küll olur. Aşlı, Kerem'in küllerinin başında kırk gün bekler. Kırkıncı gün Kerem'in dağılan küllerini saçını süpürge yaparak toplarken, o da yanar. Külleri Kerem'in küllerine kaşır. Kerem ile Aşlı üstüne eski kaynaklarda bilgilere rastlanmakla birlikte ilk yayınlar 19. yüzyılda başladı. Türkiye'de en eskisi 1886'da İstanbul'da basılmıştır. Hikâye üzerinde Türkiye'de ve yurtdışında yapılan çalışmalarda Kerem'in yaşadığı, hikâyenin de onun yaşamı ve şiirlerinin halk hikâyesine dönüştüğü sonucuna varıldı. Günümüzde de yarışmaları sürdüren Kerem ile Aşlı hikâyesi tiyatro, opera, sinema ve resimlere konu oldu. Bugün Anadolu'da türküler içinde Kerem havaları önemli bir yer tutmaktadır.

KEVSER

Kuran'da adı geçen bir pınar, bir havuz ya da bütün cennet ırmaklarının anası olduğu ileri sürülen ırmaktır. Bu ırmığın suyuna da Âb-ı Kevser adı verilir. Soğuk, duru, baldan tatlı vb. niteliklerle övülen bu sudan bir kez içenin bir daha susamayacağına inanılır. Kuran'da (Kevser suresi) kevsenin, Hz. Muhammed'e verildiği belirtilir. Şiilere göre, kevsir suyunu cennet halkına Ali sunacaktır. Bu nedenle Ali'nin bir adı da "Sakı-i Kevser"dir (Kevser Sakisi).

KIRKLAR

Kimi tarikatların, yeryüzünde her zaman var olduklarına inandıkları kırk ermiş. Doğayı ve insanları yönettiklerine inanılan Tanrı'nın bu seçkin kullanımın adları bilinmez, Tanrı katındaki değerlerini kendileri bile bilemez. Kırklar konusunda rivayet edilen bir Kızılbaş öyküsüne göre, Hz. Muhammed, bir akşam kızı Fatıma'nın evine gider, kapıyı vurur. İçerden kim olduğu sorulunca: "Tanrı elçisi Muhammed", yanıtını verir. Kapıyı açmazlar. Üzülerek dönerken ünlü ermiş Veysel Karanî ile karşılaşır. Durumu anlatır. Veys'in öğüdü üzerine geri dönüp kapıyı vurur. Kim olduğu sorulunca "Hiç" der. Kapı açılır. İçeri giren Hz. Muhammed, kızı Fatıma'yı bir erkek kalabalığı içinde görünce üzülür. Durumu anlatan damadı Ali, bir bıçakla elini kanatır, orada bulunan otuz dokuz kişinin de eli kanar ve tavandan birkaç damla kan düşer. Bu kan, damda gözcülük yapmakta olan Selman-ı Fârisî'nin elinden damlamıştır. Kızılbaşlar, ayinlerini gizli yaparlar ve yabancıları kollamak için dışarıda gözcü bulundurrurlar. Öykü, kırkların hepsinin tek bir varlık olduğunu, kadın-erkek arasında ayrılık gayrılık bulunmadığını belirtir.

KISAS-I ENBİYA

Peygamberlere ilişkin öykülerin yer aldığı yapıtların genel adıdır. Arapça "kıssa" ve "nebi" sözcüklerinin çoğul biçimleriyle oluşturulan tamlaması, "peygamberlerin öyküleri" anlamındadır. İslâm'ın ilk yüzyıllarından başlayarak, Kuran'daki peygamber öyküleri, tefsirler temel alınıp genişletilmiş, böylece zamanla ayrı bir edebî tür ortaya çıkmıştır. Türk edebiyatında kısas-ı enbiyaların başlıca iki kaynağı, Arap yazarlarından Kısâ'ile Sa'lebi'nin Kısasü'l-Enbiyâ adlı yapıtlarıdır. Kısası enbiyalar, Âdem'den başlayarak, bütün peygamberlerin yaşamöykülerini kapsamaları bakımından bir tür dinî nitelikli tarih kitabıdır. Halifelerin yaşamöykülerini anlatan kitaplara ise tevarih-i hulefa (halifeler tarihi) denir. Bu konuda Ahmet Cevdet Paşa'nın "Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa" adlı yapıtı yetkin örnekler arasındadır.

KITA

İki ya da daha çok beyitten oluşan bir Divân edebiyatı nazım biçimidir. Dört dizeden oluştuğundan dörtlük de denir. Edebiyatımızda iki beyitli kıtalar çok kullanıldı. Kitalarda felsefi ve toplumsal düşünce, yergi ve övgüler dile getirilir. Kitaların uyak düzeni, **abcb** ya da **abab** biçimindedir. İlk beyti birbiriyle uyaklı olan kitalara nazım; beyit sayısı ikiyi aşan kitalara kıta-yı kebire (büyük kıta) denir. Bunlar özellikle övgü, hiciv ve tarih düşürmede kullanılır. Askerlikte, bir kumandanın emrindeki birliğe de kıta adı verilir.

KIYAMET

"Ayağa kalkmak" anlamına gelen ve dinî yorumlamada "ölümden sonra dirilme" olarak kullanılan bir kavramdır. Kur'an ve hadislerle göre Allah, kıyamet gününde kâfirleri azaba uğratacak, onları günahlarından arıtmayacaktır. Kıyamet'in belirtileri de şöyle ortaya konmaktadır: Deccal ile Yecüc ve Mecüc ortaya çıkarak insanları kötü yola saptıracaklar, arkasından da İsa gökten inerek kötülere ve kötülükleri ortadan kaldıracaktır. Şiilere göre İsa'nın görevini, yeneden ortaya çıkacak olan Mehdi yapacaktır. Daha sonra da İsrail, borusunu üfleyecek, tüm canlılar ölecek; gökyüzü parçalayıp yere yağacak, yeryüzü dümdüz olacak ve Tanrı'dan başka hiçbir şey kalmayacaktır. Uzun bir süre sonra İsrail, dirilip borusunu yine üfleyecek; tüm insanlar dirilip ayağa kalkacaklardır. Arasat'ta toplanacak insanlar, Tanrı katında, dünyada yaptıkları işlerin hesabını verecekler; günahları ağır basanlar, cennet yolu üzerindeki sırat köprüsünden geçerken cehenneme düşecekler, günahsızlar ise cennete varacaktır.

KOÇAKLAMA

Türk halk edebiyatında epik şiir olup konusu savaş, kahramanlık vb. olaylar üstüne kurulur. Söyleyiş, korkusuz ve coşkundur. Dörtlükler hâlinde yazılır ve en az iki kıta olur. Biçim olarak genellikle koçakaya benzer; kafiyeleri **abcd / dddb / eeeb** düzenindedir. Türk edebiyatında koçaklama türünün en başarılı iki şairi, Köroğlu ve Dadaloğlu'dur.

KOŞMA

Halk şiirinin temel biçimlerinden biri olup onbirli hece vezni ve özel bir uyak düzeniyle yazılan, dörtlüklerden oluşan, âşık edebiyatımızın en çok kullanılan nazım biçimidir. Klasik bir koşmanın ilk dörtlüğünde birinci ile üçüncü dizeler ya bağsız, ya da uyaklıdır. İkinci ile dördüncü dizeler ise her zaman uyaklıdır. Öbür dörtlüklerde ilk üç dize kendi aralarında, dördüncü dize ilk dörtlüğün dördüncü dizesine uyaklıdır (axax / bbbx / cccx). Bazen ilk dörtlükte uyak düzeni değişerek aabx ya da xxxb biçiminde olur. Âşık edebiyatında koşmaların dörtlük sayısı genellikle üç ya da beştir; dörtlük sayısı altıdan fazla olan koşmalar da vardır. 11 heceli kalıptan başka kalıplarla söylenmiş şiirler de, koşma ezgisine söylendiği zaman, koşma adı verilir. Koşma diye tanınan başlıca ezgiler şunlardır: Acem koşması, Kerem, Kesik Kerem, Gevherî, Ankara koşması, Elpük koşması, Yelpük koşması, Bayındır koşması, Sivrihisar koşması, Sümmani, Cem koşması, Bülbül koşması, Topal koşma. Koşma türü, yapılarına göre gruplandırılır: 1) Düz koşma, 11 hecelidir. Uyaklanışı, axax / bbba / ccca biçimindedir. Âşık edebiyatında en çok kullanılan koşma biçimidir. 2) Yedekli koşma. Bu tür koşmanın birinci biçimi koşmamânîdir. Bu tür yedekli koşmada koşma beyitlerinin arasına, aynı uyakta, bir bayatı kıtası ya da uyak şeması mânîye uymayan, yedi heceli kıtalar girer. Yedekli koşmanın ikinci çeşidi yedekli beşli koşma'dır. Hecenin 8'li kalıbıyla söylenir. İlk kıta beş, ikinci ve yedek sayılan kıta dört dizelidir. Birinci kıtının ilk üç dizesi kendi arasında, dördüncü ve beşinci dizeler ayrı uyaklanır. Bu tip koşmanın uyak şemasının biçimi şöyledir: aaabb / cncn / çççdd / cncn / eeeff / cncn. 3) Musammat koşma, iç uyaklı koşmalara bu ad verilir. Her dizenin birinci ve ikinci kısımları birbirleriyle uyaklıdır. 4) Ayaklı koşma. Beş heceli ziyadelerin (Müstezatlarda, bentleri sonuna getirilen manzum parçalar) eklenmesiyle yapılır. 5) Zincirleme. Her dörtlüğün son dizesindeki uyak bir sonraki dörtlüğün ilk sözcüğü olarak kullanılır. 6) Koşma-Şarkı. Dördüncü dizeleri her dörtlüğün sonuna kavuşta (nakarat) olarak yinelenen koşmalardır.

KOŞUK

İslamiyetten önceki Türk şiirinde aşk, doğa, yiğitlik gibi konularda yazılan hece ölçülü şiirlerin genel adıdır. Kaç mısra olursa olsun, kendi başlarına bir bütün olan bu manzum parçalar, sığır denilen dini sürgün avlarında, Oğuzların ulusal totemi sayılan kutsal öküzün avlanmasından sonraki törenlerde, şölen ve toy adı verilen ziyafetlerde, zaferle biten savaş sonlarında okunurdu.

L

LA-EDRİ

Kimin tarafından söylendiği ya da yazıldığı bilinmeyen şiirlerin altına "bilmiyorum" anlamında yazılan sözcüktür.

LEBDEĞMEZ

İçinde dudak ünsüzlerinin (b, p, f, m, v) bulunmadığı şiire verilen addır.

LEFF Ü NEŞR

Bir beyit içinde iki ya da daha çok şeyi andıktan sonra onlarla ilgili şeyleri sıralama sanatıdır.

LEHÇE

Bir dilin tarihsel, toplumsal, kültürel nedenlerle dilbilgisi ve sözlük açılarından ayrılmış biçimi.

LİRİK ŞİİR

İçten gelen heyecanlı coşkulu bir dille anlatılan duygusal şiir türüdür. Divân edebiyatında özellikle gazeller, murabalar, şarkılar; halk edebiyatında koşmalar, semâiler bu türe örnektir. Yeni Türk edebiyatında ise türlü nazım şekillerinde yazılmıştır.

LUĞAZ

Herhangi bir varlık ya da nesnenin özelliklerini anlatarak şiir biçiminde oluşturulan bilmece.

M

MAHLÂS

Kimi ozan ve yazarların yapıtlarında kullandıkları değişik ad.

Mahlâs Beyti: Şairin mahlâs olarak seçtiği adın geçtiği beyte denir.

MANİ

Genellikle dört dizeden oluşan ve hecenin yedili ölçüsüyle söylenen bir halk edebiyatı nazım biçimidir. Mani sözcüğünün Arapça Ma'ni (mana; anlam) sözcüğünden geldiği varsılır. Anado-

lu'da bayatı, maâni, hoyrat gibi adlarla da anılır. Türk dilinin yayıldığı geniş alanda, mâni hemen hemen her yerde söylendi. Maninin yaratıcısı belli değildir. Genellikle kadınlar söyler. Mani söyleyene manici, mani söylemeye mani yakmak, mani düzmek ya da mani atmak denir. Mânilerde birinci, ikinci ve dördüncü dizeler birbirleriyle uyaklıdır. Üçüncü dize bağımsızdır. Uyak düzeni değişebilen ve dize sayısı dörtten fazla olan maniler de vardır. Mânilerde asıl anlam, üçüncü ve dördüncü dizelerdedir. Sonuna, anlam tamamlayan ya da pekiştiren iki dize daha eklenmiş altı dize manilere yedekli mani denir. İlk dizesi düşerek, yerini, yedi heceden az, anlamlı ya da anlamsız bir sözcük ya da sözcük öbeğinin aldığı manilere de kesik mani denir. Manilerde asıl konu sevgidir. Bunun dışında toplum yaşamına ilişkin her şey, maniye konu olabilir.

MANİCİLİK

Mani'nin kurduğu din, Maniheizm. İran'da III. yüzyıl ortalarında, Mani tarafından ortaya atılan düşünceler, sonradan bir din niteliğini kazanarak Manicilik adını aldı. Ana ilkesi iyilik (hayr) olan mani dini, Zerdüşti inançlarıyla eski Mezopotamya dinlerinin karışımından doğdu.

MANZUM

Nazımla yazılmış veya nazım biçimine konmuş, nesirden ayrı özellikler içeren eserlere verilen ortak addır.

MANZUME

Nazım biçiminde yazılan, imge ve sanat değeri taşımayan dil ürünlerine denir.

MAZMUN

Belli bir kavramı anlatan, onu düşündürüp çağrıştıran kalıplaşmış söz anlamına gelir.

MECAZ

Bir sözcüğün gerçek anlamından başka bir anlamda kullanılmasıdır. Sözcüklerin ya da sözcük kümelerinin gerçek anlamlarından başka anlamlarda kullanıldıkları anlatıma da mecazî ya da mecazlı anlatım denir. Bu tür anlatımda amaç, sözcüklere yeni anlamlar yükleyerek dilin kullanım olanaklarını zenginleştirmektir. Bir söz sanatı olan edebiyatta mecazdan büyük ölçüde yararlanılır. Benzetme (teşbih), istiare, mecaz-ı mürsel, tariz, teşhis ve intak gibi söz ve anlam oyunları mecaza dayanır.

MECAZ-I MÜRSEL

Benzetme amacı güdülmeden ya da benzetme ilgisi bulunmaksızın bir sözün başka bir söz yerine kullanılması sanatıdır. Türkçede ad değişimi, düz değişme, ad aktarması gibi karşılıklar da

kullanılır. Mecaz-ı mürsel, konuşma dilinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin, "sobayı yaktım" cümlesinde soba sözcüğünün, sobanın içindeki odun, kömür vb. yerine kullanılması bir mecaz-ı mürseldir.

MECUSİ

Zerdüşti dine bağlı olanların, Müslümanlar arasında yaygın öteki adıdır.

MEDDAH

Seyirlik halk oyunlarının yansılama benzeri kimi ortak öğelerini kullanarak öykü anlatan kişi olarak tanımlandığı gibi, halk hikâyeleri sınıflamasında da konuları ve kişileri bakımından gerçekçi olarak nitelenen anlatılar, meddah hikâyeleri adı altında toplanır. Eskiden kahvehanelerde dinleyicilerden daha yüksekçe bir yere konulmuş iskemlesine oturup öykü anlatan meddahın anlatımda yararlandığı araçlar, elindeki bastonla omuzundaki büyükçe mendildir. Mendil, ses ve şive taklitleri yaparken, baston da çeşitli gürültüler çıkarmak için kullanılır. Meddah hikâyeleri olağanüstü öğelerden arındırılmıştır. Bu hikâyelerde devlere, perilere, insanüstü güçleri olan kahramanlara rastlanmaz. Meddahın anlatımı doğrudan konuşma diline dayanır. Taklitlerle de gerçek hayattaki tiplerin benzerleri canlandırılmaya çalışılır. Meddahlar konularını hikâye kitaplarından, sözlü halk masallarındaki çeşitli olaylardan almışlardır. Bu hikâyelerin kahramanları toplum içinde her gün rastlanabilecek insanlardır. Meddah, anlatımın merkezindeki eylemi, eğlendirici öğelerle, çoğu kez ana eylemle ilgisiz, ikinci derecede kişiler, olaylar, fıkralarla genişletir, çeşitli taklitlerle zenginleştirir. Hikâyesine, kimse alınmaması için "İsim isme, kış kışbe, semt semte benzer. Geçmiş zaman söylenir, yalan gerçek dinlenir, vakit geçer" biçiminde bir kalıp sözle başlayıp, "Bu kıssadır, bir mecaz kenarında kaydolmuş, biz de gördük, söyledik. Her ne kadar sürç-i lisan ettikse affola" biçimindeki bir kalıp sözle de anlatısını bağlar. Meddah hikâyeleri kentlerde oluşmuş ve gelişmiştir. Birçok hikâyenin konusu İstanbul'un günlük yaşamından alınmıştır. Osmanlı döneminde yetişmiş meddahlar üzerine kesin olarak bilinenlerin en eskisi Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar uzanmaktadır. Kıssahan, şehnamehan da denilen ve Türk hikâye geleneğinde bir çeşit kıssalar, hikâyeler anlatan ya da okuyan bu sanatçılar konusunda 16. yüzyıldan başlayarak daha çok bilgi verilmektedir. Evliya Çelebi de "Sevâhatname"sinde İstanbul, Erzurum, Malatya ve Bursa'da hikâye anlatan birçok meddahın adını saymaktadır. III. Murad'ın "Eğlence" ad-

lı meddahıyla IV. Murad döneminde yeti-
şen Tıflı Çelebi, 19. yüzyılda Aşkı ve Su-
runü, adları bilinen meddahların en ün-
lüleridir.

MEHDİ

“Kendisine kılavuzluk edilen” anlamın-
da Arapça bir sözcük olup Müslümanlan-
nın, kıyamete yakın çağlarda geleceğine
inandıkları, kılavuzu Tanrı olan büyük
kurtarıcıya verdikleri addır. Aradığı
mutluluğu hiçbir zaman tam anlamıyla
bulamayan insanoglu, hep daha mutlu
günler bekleyedurur. Bu umut, birçok
toplumlarda somutlaşarak, büyük bir
kurtarıcının geleceği beklentisine dö-
nüşmüş ve dinî inançlara girmiştir. İslâm
inancına göre, dünyanın sonuna doğru
Deccal ve Yecüc Mecüc çıkarak
yeryüzüne kötülüğü, düzensizliği yaya-
caktır. Sonra Mehdi gelecek, Deccal'ı ve
Yecüc Mecücleri öldürecek, yeniden dü-
zeni sağlayacak, insanları Tanrı yoluna
sokacaktır. Kur'an'da ve hadislerde
Mehdi adı geçmez. Ancak İsa'nın gökten
inerek Müslümanlığı kurtaracağı bildiri-
lir. Şii İsnâaşerelere (12 imama inananlar)
göre ise Mehdi, 874 yılında Samar-
ra'da ölen 11. İmam Hasan Zeki'nin oğlu
12. İmam Muhammed'dir. Muhammed'in,
birdenbire ortadan kaybolup sır
olduğuna inanan İsnâaşereler, onun öl-
mediğini, bir gün yeniden ortaya çıkarak
insanlığı kurtaracağını savunurlar. Bu
inanç, Sünnî halklar arasında da yayılmış
ve beklenen kurtarıcının adı Mehdi
olmuştur. Sünniler, İsa'nın ineciğini
de yadsızmazlar. Tarih boyunca Mehdi
olduğunu ileri sürerek çevrelerine
yığımları toplayanlar, güçlerini bu
inançtan almışlardır.

MEHDİVİLİK

Adını, kurucusu Seyyid Muhammed
Mehdi'den alan bir Şii tarikatıdır. Mehdi-
viyye, Şii'likteki 12 İmam ve Mehdi in-
anışıyla ilgilidir. Tarikatın kurucusu ve
sonradan başına geçenler Mehdi sayılır.
Paganist özellikler gösterir. Dogmatik
görüşleri, kendileri dışında kalan herke-
si sapkın saymaları ve şiddete başvur-
maları nedeniyle birçok ülkede çalışma-
larını gizlice sürdürmek durumuna
düşmüşlerdir. Hindistan'da ortaya çık-
masına karşın (15. yüzyıl) başka ülkelere
de yayıldı.

MELÂMİLİK

Bir tarikat olmaktan çok, gizemci bir tutum,
bir yaşama biçimidir. Bu yönüyle
Kalenderilik'e benzer. Dergâhları, tekke-
leri, zaviyeleri, özel bir kılıkkan yoktu.
Halk içinde herhangi bir insandan ayrı-
lı görünmezler; aşk ile sema yaparak
cezbeye girmek amacıyla düzenledikleri
ve sohbet adını verdikleri toplantılarını
kahvelerde, mescitlerde ya da herhangi
bir alanda, herkese açık olarak yaparlar-

di. Halife Ebubekir'i pirleri sayan Melâmiler,
her türlü gösterişten ve şeriat dışına
çıkılmaktan titizlikle kaçınırlardı.
Melâmilere göre gönül, Tanrı evidir,
Tanrı ışığıyla aydınlanır. Her şey orada
doğar ve gelişir. Gösteriş olmasın diye,
tapınmalarını gizli yaptıkları için, Tanrı
buyruklarını yerine getirmedikleri kanısı
uyandırmışlardır. Kimi araştırmacılar
Melâmileri Kiniklere benzetmişlerse de
bu benzetmenin gerçekle ilgisi yoktur.
Kurucusu 884 yılında ölen Nişaburlu
Hamdun Kassar olduğu için, tarikatın
pek kullanılmayan bir adı da Kassari-
lik'tir.

MELİK

Hükümdar ya da sultan anlamına kulla-
nılan sözcük olup Kur'an'da "Tanrı" kar-
şılığı olarak da geçer. Bu nedenle İslâmi-
yetten önce "emir" sıfatını kullanan
Arap devlet başkanları, deyimini
Kur'an'da Tanrı karşılığı olarak geçtiğini
görünce, "emir"i bir unvan olarak alma-
dılar. "Melik" unvanını ilk kullanan Mu-
aviye olmuştur. Samanoğulları, Büvey-
hoğulları ve Türkler "melik" unvanını
hükümdar sözcüğüyle birlikte kulla-
nmışlardır. Memlük ve Selçuk sultanlan-
ından bazılarının da "melik" unvanını
kullandıkları görülmektedir.

MENAKİPNÂME

Kahramanların, din büyüklerinin, er-
mişlerin, şeyhlerin, tarikat ulularının
olağanüstü işlerini, kerametlerini konu
edinen eserlerin genel adıdır. Menakıp-
nâme, özellikle tasavvuf edebiyatında
yaygın olan bir türdür. 10. yüzyıldan
sonra gelişmeğe başladı. Tarikat ulula-
rının, ermişlerin, şeyhlerin olağanüstü
işlerini, başarılarını konu edinen eserler
yazıldı. Menakıpnâmelerde, işlenen
olaylar, tarih ve bilim bakımından güve-
nilir nitelikte kesinlik taşımaz; fakat
içinde yazıldıkları toplumun inançları-
nı, gelenek ve göreneklerini yansıtır.
Türk, İran ve Arap ülkelerinde yaygın
olan menakıpnâme yazımı, zamanla di-
ni bir nitelik kazandı. 16. yüzyıldan son-
ra İran'da Şii inançlarını, Ali ve evladı
sevgisini konu edinen menakıpnâmeler
yazıldı. Menakıpnâmeler, tarikatlar ara-
sındaki görüş ve inanç ayrılıklarını gös-
terdiğinden, tasavvuf tarihi bakımın-
dan önemlidir. Bugün menakıpnâmeler,
daha çok toplumların gelenekleri, göre-
nekleri ve inanç düzenleri üstünde çalış-
an araştırmacıların başvurdukları kay-
naklardır.

MENKİBE

Kahramanların, din ulularının olağan-
üstü işlerini, kerametlerini anlatan hikâ-
yedir. Menkibe, bir toplumun kahra-
man bildiği bir kişiye ilişkin, dilden dile
anlatılan ve olağanüstü nitelik taşıyan
hikâye anlamına gelir. Bu hikâyeler, ger-

çekte hiç geçmemiştir ya da geçmiş bir
olayın biçim değiştirmiş, abartılmış hali
olabilir. Halk, menkibeleri çoğunlukla
olmuş ve olabilir kabul eder. Bir kişi hak-
kında söylenegelen menkibeler zaman-
la birikir, çoğalır; bunların derlenip ya-
yımlandığı kitaba menkıbnâme denir.
Konuları bakımından menkibeler ikiye
ayrılır: 1. kahramanlık menkibeleri; 2.
din büyüleriyle ilgili menkibeler. Men-
kibe kahramanları anlatılan davranışla-
rıyla topluma adalet, cesaret, başka in-
sanlar için yaşama, sevgi, fedakârlık ör-
nekleri verdikleri gibi, bir anda birkaç
yerde bulunma, ateşte yanmama, haya-
ta ve ölüme hükmetme, hayvanlara söz
geçirme, tabiat olaylarını yaratma (iste-
diği zaman yağmur, kar vb. yağdırma,
fırtına çıkarma, yağmur, kar vb.), suları
durdurma, ölüyü konuşturma, hastayı
iyi etme, fena huyları iyiye çevirme gibi
doğüstü olaylar yaratarak insanüstü
güçlerini ispat ederler. Bu olaylara kera-
met adı verilir. Menkibelere konu olan
kerametler ancak iman gücü ve Tanrı
sevgisi sayesinde gerçekleşir ve halka,
bu uluların yaptıklarının taklit edileme-
yeceği, ancak seyredilip onlardan ibret
alınacağı telkin edilir.

MENSUR ŞİİR

Ölçü ve uyak koşuluna bağlı kalmı-
dan, düzyazıyla şiirsel söyleyişin amaç-
landığı yazı olup mensure de denilmiş-
tir. Şiirselliği sağlamak için cümlede iç
uyum gözetilmiş, imgeden, şairane
benzetmelerden yararlanılmıştır. Fran-
sız edebiyatında Baudelaire'in yaygın-
laştırdığı (Küçük Mensur Şiirler, 1860)
mensur şiirin Türk edebiyatındaki ilk ör-
neklerini Halit Ziya Uşaklıgil vermiştir:
"Mensur şiirler" (1889). Edebiyatı Cedi-
de, Fecri Ati ve Milli Edebiyat döneminde
yaygın biçimde kullanıldı. Mensure
adı da ilk örneklerden sonra 20. yüzyılda
verildi.

MERSİYE

Ölen birinin erdemlerini ve iyi yanlarını
anarak duyulan acıyı, üzüntüyü dile ge-
tiren manzumelerdir. Sözcük Arapçada,
Türkçe ağıt sözcüğünün tam karşılığı-
dır. Türk edebiyatında sayısız mersiyeler
örneklerine rastlanır. Divân şairleri,
devrin büyüklerinin ya da yakınlamının
ölümü üzerine, kaside, gazel, mesnevi,
terkib ve terci-i bend gibi çeşitli nazım
biçimlerinde mersiyeler yazmışlardır.
Baki'nin, Kanunî'nin ölümü; Taşlıcalı
Yahya'nın, Şehzade Mustafa'nın boğdu-
rulması üzerine yazdığı mersiyeler bu
alanda tanınmış örnekler yazmışlardır.
Mersiyeler denilince akla genellikle Ali'nin
torunu Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürül-
mesi olayıyla ilgili şiirler gelir. Şii-Batınî
inanca sahip şairlerin hemen hepsi bu
konuda mersiyeler söylediği gibi, Sünnî şa-
irlerin de konuya ilgi duydukları görü-
lür.

MESİH

İsa Peygamber'e verilen adlardan biri. Daha çok Yahudiler arasında kullanılır. Yaygın bir inanişaya göre Mesih, bir gün mutlaka gökten inecek ve yok olan Yahudi devletini yeniden kuracak, ezilen Yahudi halkını bağımsızlığa kavuşturacaktır. Bu inanişaya göre Mesih, Tanrı'nın yeryüzündeki ve âlemdaki temsilcisidir, kendisinde Tanrı gücü taşır; ölmemiştir, gökyüzünde Yahudilere vaat edilen kurtuluş gününü beklemektedir. Bu görüş Hristiyanlarca biraz değiştirilerek benimsenmiş, ama zamanla birçok din ve mezhep savaşına yol açmıştır.

MESNEVÎ

Her beyti kendi arasında uyaklı olan ve aruzla yazılmış nazım biçimidir. Mevlânâ'nın altı ciltlik tasavvufî yapıtı da bu adı taşır. Her beyti kendi arasında kafiyeli olan bu tür yapıtlara önceleri "kaside-tetül müz device, el-şîir el müzdevic" gibi adlar verilmiş, daha sonra "müzdevic" (evlenen, bir sözcüğe kafiye olan) sıfatı bu tür yazılmış manzumelerin adı olmuştur. Mesnevî biçiminin İran-Pehlevî edebiyatında kullanıldığı bilinmektedir. Tek bir kafiyeyle bağlı kalmanın zorunlu olmadığı mesnevî biçimi, geniş bir konuyu işlemek isteyen şair için elverişli bir alan olmuş, 11. yüzyıldan başlayarak, dinî, tasavvufî ve ahlâkî öğretici yapıtlar, hikâyeler, sözlükler, tarih niteliğinde kitaplar, çeşitli konuları işleyen manzumeler mesnevî biçiminde yazılmış, yüzlerce ürünün oluşturduğu ayrı bir mesnevî edebiyatı geliştirmiştir. Mesnevîlerde konuya doğrudan doğruya girilmez. Başta "tevhid, münacaat" ve "naat"tan sonra devrin padişahı övülür. "Sebeb-i Telif" bölümünde yapıtın hangi amaçla yazıldığı anlatılır, ardından "Ağâz-ı Dâstân" başlığıyla konuya girilir ve hikâye yer yer başlıklarla sürdürülür. Anonim konularda hikâyenin bölümleri hemen hemen aynıdır. Sonra tamamlanış tarihi belirtilerek yapıt bitirilir. Arada değişik vezinlerde gazel söylendiği de olur. Mesnevîlerde genellikle aruzun kısa kalıpları kullanılmıştır. Bunlar arasında, "mefâilün, mefâilün, fa'ülün; mef'ülü, mefâilün, fa'ülün; fâilâtün, fâilâtün, fâilün; feilâtün, mefâilün, feilün ve feülün, feülün, feülün, feül" sayılabilir. Türk şairleri İran edebiyatından aldıkları mesnevî biçimini geliştirmişler, benzerine rastlanmayan konularda kullanılmaktan çekinmemişler, başarılı ürünler ortaya koymuşlardır: "Mevlid"ler, "hilye"ler, "miraciyye"ler gibi dinî; "gazavatnâme"ler gibi tarihî yapıtlar hep mesnevî biçiminde yazılmıştır. Bu açıdan mesnevî biçimi Batı edebiyatındaki roman ve hikâyenin yerini tutmuş, bir bakıma şiirin, nesrin alanını daraltmasına, halk hikâyesinin yanı sıra

başka nitelikte bir divân hikâyesinin gelişmesine yol açmıştır.

MEVLEVİLİK

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî adına, oğlu Sultan Veled tarafından kurulan tarikatın adıdır. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (1207-1274), dostlarının katıldığı özel toplantılar düzenler, tasavvufî ve dinî sohbetler yapar, şiir söyler, zikrederek sema ederdi. Zamanla bir tören niteliği kazanan bu toplantılar belli kurallara, belli görüş ve düşünce ilkelerine bağlandı. Toplantılarda ney, kudüm ve benzeri çalgıların çalındığı zikirler, törenler daha derli toplu ve ölçülü yapılmaya başlandı. Kısa bir süre içinde geniş bir alana yayılan, halk ve özellikle çağın aydınları arasında büyük bir ilgi uyandıran bu toplantılara katılanların sayısı arttı. İran, Arabistan ve Anadolu'nun birçok yerinden gelerek toplantılara katılanlar, katılmak isteyenler, Mevlânâ'ya karşı derin bir sevgi ve saygı duyanlar oldu. Zamanla bu özel toplantılar sınırlandırıldı: belli kurallara, düzenli törenlere bağlandı. Mevlânâ'nın ölümünden sonra oğlu Sultan Veled, aynı yoldan giderek, babasının düzenlediği toplantılara ve bunlarda yapılan sema, zikir ve benzeri törenlere, bir tarikat niteliği kazandı. Törenlere katılmak, toplantılarda bulunmak, sema meclisine ve zikre girmek için birtakım değişmez ve Mevlevîler arasında yaygın olan kurallar koydu. Mevlânâ'nın oturduğu yeri (sonradan tekke adını aldı) genişletti. Bu toplantılar, önceleri yalnız Konya'da yapılıyordu. Mevlânâ'nın görüşlerini, düşüncelerini benimseyenlerin sayısı çoğalınca, merkez olan Konya tekkesinin izniyle başka illerde de tekkeler, Mevlevîhaneler açılması için izin çıktı. Zamanla Anadolu'da olduğu gibi, komşu İslâm ülkelerinin birçok ilinde Mevlevîhaneler, tekkeler açıldı. Mevlevîlik, Sünnî tarikatlar arasında en yaygınlarından biri oldu. Mevlânâ ve oğullarının sağlığında dostluğunu kazanan bazı yakınlarının gömüldüğü Konya Mevlevîhanesi, Kubbeli Hadro (Yeşilkubbe) diye anılan türbe, tarikatın merkezi ve kutsal makamı olarak benimsendi, saygı ve sevgi gördü.

MEVLİD

Hz. Muhammed'in doğuşunu anlatmak ve bu olayı kutlamak amacıyla yazılan manzum yapıtların ortak adıdır. Arapça "doğmak" anlamındaki vilâdet sözcüğünden türetilmiştir, "doğum yeri ve zamanı" anlamına gelir. Süleyman Çelebi'nin mesnevî biçimindeki Vesiletü'n-Necat adlı yapıtı, Türk edebiyatındaki mevlidlerin en ünlüsüdür. Türkiye'de dinî amaçlarla okunan mevlid de budur.

MEY ve MEYHANE

Şarap ve şarap içilen yer anlamına gelir. Divân edebiyatının ana konularından ve çok kullanılan mazmunlarından. Sarhoş edici niteliğiyle genellikle sevgilinin dudagina benzetilen mey, mutasavvıflarca da Tanrısal aşka ulaşma aracı olarak görülmüştür. Meyhane ise derdin, tasanın unutulduğu yerdir. Yine mutasavvıflar meyhaneyi mecazî anlamda, Tanrı aşkıyla kendinden geçilen yer olarak yorumlamışlardır.

MEZHEP

Bir dini farklı yorumlayanların oluşturduğu dinî gruplar ve inanç sistemleri olup Arapça geçecek yol, meslek anlamındadır. Dinî öğretilerdeki çelişki, belirsizlik ve boşlukta doğan yorumlama elverişli yanlar birbirinden değişik biçimde açıklanırca mezhepler ortaya çıkar. Mezhepler yalnızca dinî yorum farklılığından değil, toplumsal, siyasal ve kültürel ayrılıklardan da kaynaklanarak gelişirler. İslâm dinî, içtihadı kabul etmekle mezheplere olanak tanır. Günümüzde başlıca İslâm mezhepleri Hanefî, Maliki, Şafii ve Hanbeli'dir. Bunlardan hareketle birçok tarikat da kurulmuştur. Hristiyanlık'taki en önemli mezhepler ise Katoliklik, Ortodokslik ve Protestanlık'tır. Budizm, mezhep ayrılığını önleme çabasına karşın, Mahayana ve Hinayana kollarına ayrılır. Yalnızca Yahudilik'te mezhep yoktur.

MISRA

Şiiri oluşturan satırlardan her biri; dize. Aruz ya da heceyle yazılmış şiirlerde belli bir vezin kalıbına uygun olarak söylenen tek satır, mısra olarak tanımlanır. Divân edebiyatı nazım birimi beyit olduğu için mısra, tek başına değil, ikili olarak düşünülür. Eski şiirde dizenin oluşumu vezinle sağlanırken, günümüzde bu yapıyı şairin sanat anlayışı belirlemektedir.

MİRAC

Merdiven, yükselme anlamlarında Arapça bir sözcük olup Hz. Muhammed'in, göğe çıkıp Allah ile konuşmasının adı. Kur'an ve hadislerde miraçla ilgili açık bir bilgi bulunmamasına birlikte, konuya değinmeler vardır. İslâm din bilgileri, bu değinmeleri yorumlayarak, Hz. Muhammed'in göğe çıktığı kanısına varmışlardır. Ancak bu yolculuğun zamanı ve biçimi üzerinde bir anlaşmaya varılamamıştır. Hz. Muhammed'in maddî varlığıyla, yalnız ruhuyla ya da düste göğe çıkıp Tanrı katına vardığı; maddî varlığıyla çıkmışsa bu çıkışın merdivenle mi, Cebrail'in kanadı üzerinde mi, Burak denilen, katıra benzer ve çok kanatlı bir kuşa binerek mi gerçekleştiği tartışmalıdır. Değişik biçimlerde anlatılan miraç olayının en yaygın

olanı şöyledir: Hz.Muhammed, bir gece Cebrail'in kılavuzluğu ile Mekke'den Kudüs'e gider. Kudüs'te Mescid-i Akşa'nın bulunduğu yerden göğe yükselir. Yükseldiği yerde bulunan, kendinin ya da Burak'ın ayak izi bugün bile durmakta ve ziyaretçilere gösterilmektedir. Hz.Muhammed'i, göğün her katında geçmiş çağların peygamberleri karşılar. Yedinci kat gökte Sidretü'l-Münteha (sınır ağacı) yanında Cebrail, daha ileri gidemeyeceğini bildirerek ondan ayrılır. Hz.Muhammed, Tanrı katına varıp onunla konuşur. Tanrı'yı görüp görmediği tartışmalıdır. Müslümanların beş vakit namazı miraçta farz olunmuştur. Tanrı ilkin, Müslümanların günde elli vakit namaz kılmalarını buyurur. Ancak Hz.Muhammed'in ricası üzerine beş vakte indirir. Tasavvufçulara göre miraç, yetkinleşerek Tanrısal gizlere ermedir. Kimi Şii mezhep inanışlarına göre ise Hz.Muhammed, miraçta Tanrı olarak Ali'yi görmüş ve Ali'nin Tanrı olduğunu anlamıştır. İslâm dünyasında miraç gecesi (miraç kandili), recep ayının 26-27. günleri arasındaki gece olarak kutlanır. İslâm edebiyatında miraç olayını anlatan ve Miraciye adı verilen yapıtlar yazılmıştır.

MUAMMA

Divân Edebiyatı'nda belli kurallara göre düzenlenip çözülebilen ve yanıtı, Tanrı'nın sıfatlarından biri, ya da bir insan adı olan manzum bilimcedir. Divân Edebiyatı'nda başka bir manzum bilimce türü olan lugaz, her türlü somut ve soyut kavram için düzenlenirken, muammaların konusu sınırlı kalmıştır. Örneğin Nâbi'nin kendi mahlası için yazdığı "Bende yok sabr ü sükün, sende vefadan zerre/ iki yoktan ne çıkar fikr edelim bir kerre" muamması, Farsça'da "yokluk" ve "olumsuzluk" bildiren "nâ" ve "bî" öneklerinin bir araya getirilmesiyle çözülmüştür.

Osmanlı Divân Edebiyatı'na Edebiyatı'ndan geçen muamma, genellikle beyit, kıta gibi küçük nazım biçimleriyle, bazen de mesnevî parçalarıyla yazılırdı. Bu türde ürün veren şairler muammalarını divânlarının sonunda muammiyât başlığı altında toplamışlardır. İlk Türkçe muamma örnekleri 15. yüzyıldan kalmadır. Ali Şir Nevâî, Fuzûlî, Nâbi, Kınalızade Ali Efendi, Sümbülzade Vehbi, Fitnat Hanım, çok sayıda muamma yazmışlardır. Edirneli Emrî Çelebi ise 600'den fazla muamma yazarak, bu alanın en ünlüleri arasına girmiştir. Aşıklar arasında muamma adıyla anılan, ama divân şiiirinde olduğundan farklı bir şiiir türü daha vardır. Aşıkların devam ettiği semâî kahvelerinde bir kâğıda yazılı olarak muamma asılır ve bunu çözen âşiğa belli bir ödül verilir. Muamma asma denen bu gelenek, halk

edebiyatımızda 20. yüzyıl başlarına dek sürmüştür.

MUAŞŞER

Divân şiiirinde on dizelik bentlerden oluşan nazım biçimidir.

MUHAMMES

Divân şiiirinde her bendi beş dizeden oluşan nazım biçimine verilen addır.

MUHARREM

Hicret yılının birinci ayının adı olup Müslümanlarca kutsal sayılmaz. Ancak bu ayın onuncu günü oruç tutmak sünnettir. Çünkü Nuh'un gemisi, tufan suyu çekilerek 10. Muharrem günü Cudi Dağı'na oturmuş, gemiden çıkanlar o gün oruç tutmuşlar ve gemide artan erzakı toplayarak aşure pişirmişler. O gün aşure pişirmek geleneğinin buradan kaynaklandığına inanılır. Hüseyin'in, Muharrem'in 10. günü Kerbelâ'da şehit edilmesi nedeniyle, bu ayın Şiiilerce özel bir değeri vardır. 10. Muharrem'de, Hüseyin'in şehit edilmesi temsil edilir. Birçok Şii dövünerek canlarını yakar, dövünerek ölenler bile olur. Ayın ilk dokuz günü oruç tutarlar.

MURABBA

Divân şiiirinde dört dizelik bendlerle kurulan nazım biçimidir. Arapça "rub"dan (dörtte bir) türetilen sözcük, "dörde çıkarılmış, dörtlü" anlamındadır. Birinci bendin son dizesinin öteki bentlerde yinelenmesiyle oluşturulan biçimine murabba-i mütekerriir denir. Bendlerin uyak düzeni AAAA- BBBA-CCCA... biçiminde olanı da murabba-i müzdevic adını alır. Ayrıca bir gazelin her beytinin üstüne aynı ölçüde ikişer dize ekleyerek murabba biçimine getirmeye de terbi denilir. Eklenen dizeler, eklendiği beytin birinci dizesiyle uyaklıdır.

MUSAMMAT

Divân şiiirinde en az dört, en çok on iki bentten kurulmuş nazım biçimlerinin genel adıdır. Buna göre murabba, muhammes, müseddes, müsebbâ, müsemmen, muaşşer, terkib-i bend, terci-i bend biçimleri, musammat adı altında toplanır. Musammat terimi, gazel, kaside gibi nazım biçimlerinin bir iç uyak düzeni bulunanları için de kullanılmıştır. Mefâ'ilün ya da müstef'ilün gibi aruz cüzlerinin tekrarıyla oluşmuş, bir beyti dört eşit parçaya bölünebilecek (mefâ'ilun-mefâ'ilün/mefâ'ilün-mefâ'ilün) kalıplarıyla söylenen şiiirlerde iç uyak kullanılmış olup bunlara musammat gazel, musammat kaside denilmiştir.

MUTASAVVIF

Tasavvuf inançlarını benimseyerek kendini Tanrı'ya adayan, dünyadan el-etek çeken kimse anlamına gelen mutasavvif sözü, İslâm dininin doğuşundan sonra,

ilk olarak 8. yüzyıl başlarında kullanılmaya başlandı. İslâm ülkelerinde tasavvuf'un gelişmesinden sonra mutasavvıflar ikiye ayrıldı. Birinciler Kur'an, hadis ve fıkıha dayanan sünni mutasavvıflar; ikinciler ise doğrudan doğruya Şia inançlarına bağlanan ve Halife Ali'yi "Kutb-ül Ârifan" olarak tanıyan Şii mutasavvıflardı. Irak, Suriye, Mısır, Mekke, ve Medine'de Sünni inançlarını benimseyen ve daha çok şeriat kurallarına uyan mutasavvıflar çıktı. Bunlar, bütün davranış ve eylemlerinde Hz. Muhammed'i, onun sözlerini, Kur'an hükümlerini örnek aldılar. Şia inançlarının hızla yayıldığı İran'da yetişen mutasavvıflar ise Sünni inançlarından ayrı bir görüşü savundular. İran mutasavvıfları, düşüncelerini daha çok şiirle dile getirdiler. 10. yüzyılda yetişen mutasavvıflar arasında adı en yaygın olanı Hallacı Mansur'dur (öl. 922).

MÜDERRİS

Medreselerde ders veren kimselere verilen addır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'tan sonra açılan Darülfünun'da (Üniversite) ders verenlere müderris denirdi. Bu unvan, Cumhuriyet'in ilanı sonrası medreselerin kapatılması ve 1933 yılında Darülfünun'un üniversiteye dönüştürülmesine dek kullanılmıştır.

MÜHR-İ SÜLEYMAN

Süleyman Peygamber'e ait olduğu söylenen sihirli yüzük olup taşı, üst üste yerleştirilen iki eşkenar üçgen biçimindedir. Süleyman Peygamber'in, bu yüzükle tüm yaratıklara hükmettiği, Yahudilere göreyse, altı köşeli bir yıldızı andıran yüzüğün köşelerinde Musa, Harun, Yakub, Davud, İshak ve İbrahim peygamberlerin adının kazılı olduğu rivayet edilir. Efsaneye göre, Süleyman Peygamber, bir gün yıkanırken, yüzüğü bir dev çalar ve 40 yıl egemenlik sürüp sonunda yüzüğü denize düşürür. Yüzüğü yutan balığın karnını yaran Süleyman Peygamber, tahtına yeniden kavuşur.

MÜLEMMÂ

Her biri başka dilde yazılmış mısralardan oluşan şiiirdir. Sözcük Arapçada "alaca, renk renk" anlamındadır. Divân şiiirinde bu yolda yazılan şiiirler Türkçe, Farsça, Arapça mısralarla kurulmuştur.

MÜNÂCÂT

Tanrı'yı öven, yüceliklerini anlatan şiiir türüdür. Divân edebiyatında özel bir şiiir türü olan münâcât, genellikle kaside, terkib-i bend, terci-i bend düzeninde yazılırdı. Mesnevî türünde olanına tazarruat ya da tazarruâme denir. Münâcât, İslâm dininin doğuşundan sonra ortaya çıktı. Arap şiiirlerine özenen İran şiiirleri 10. ve 11. yüzyıldan sonra münâ-

cât yazmaya başladılar. Münâcât türü, edebiyatımıza İran edebiyatından geçmiş, 12. ve 13. yüzyıldan sonra gelişmeye başlamıştır. Dîvân şairlerinin, dîvânlarının başına münâcât koymaları bir gelecekti.

MÜNŞEAT

Çeşitli konularda mensur yazıların ya da mektupların toplandığı yapıtların genel adıdır. Sanatlı düzyazıya inşâ, böyle yazanlara münşî denilmiş, yazdıklarını topladıkları kitaplar da münşeât adını almıştır. Eski münşeât mecmuaları, kapsamları açısından şöyle kümelelenebilir: Resmî yazılar, şairin ya da yazarın kendi mektupları ya da başkalarının mektupları. Tanınmış şairlerden birçoğunun dîvânları dışında münşeâtları da vardır. Münşeâtlar gerek siyasî tarih, gerekse edebiyat tarihi bakımından kaynak yapıtlar arasındadır.

MÜRİT

Tasavvuf yoluna, bir tarikata girip bir şeyhe uyan kişi olup Arapçada anlamı, “dileyen, isteyen”dir.

MÜRŞİT

Doğru yolu gösteren, kılavuz. Müritlerine yol gösterdiği için “tarikati piri, şeyhi” anlamında kullanılmıştır. Mutasavvıflara göre gerçek mürşit Hz.Muhammed’dir. Bu nedenle tarikatlarda şeyhin mürşitliği vekilliktir. Hakk’a ulaşmak, Tanrı’da yok olmak için dünya ve ahiret sevgisinden geçip mürşidin kılavuzluğunda Tanrı’ya yönelmek gerekir.

MÜSEBBA

Dîvân edebiyatında her bendi yedi dizeden oluşan nazım biçimidir.

MÜSEDDES

Dîvân şiirinde altı dizelik bentlerle kurulan nazım biçimidir. Arapçada “altılı, altıya çıkarılmış” anlamındadır. Bir gazelin her beytinin üstüne dörder mısra ekleyerek müseddes biçimine getirmeye de tesdis (altılama) denilir. Bentlerin kafiye düzeni AAAAAA-BBBBAA-CCCCAA biçiminde olanına müseddes-i müzdevic adı verilir. Birinci bendin son beyti öteki bentlerde yinelenirse müseddis-i mütekerrir adını alır.

MÜSEMME

Dîvân şiirinde sekiz dizelik bentlerden oluşan nazım biçimi.

MÜSTEZAT

Sözcük anlamı “artmış, çoğalmış” demektir. Edebiyat terimi olarak gazelin her dizesine, kullanılan aruz ölçüsüne uymak koşuluyla bir kısa dize ekleyerek oluşturulan nazım biçimi anlamında kullanılmaktadır.

MÜVERİRİH

Tarih yazar, tarihçi. Çoğulu müverrihin’dir. Ebeced hesabıyla tarih düşürenler de bu adla anılmıştır.

N

NAAT

Peygamber ve Dört Halife için yazılan kasidelerin adıdır. Hz.Muhammed için yazılanlara naat-ı şerif, Dört Halife için yazılanlara naat-ı ciharyâr, Ali için yazılanlara da naat-ı Ali adı verilmiştir. Naat sözcüğünün Arapçadaki anlamı “bir şeyi överek anlatma, vasıflandırma”dır. Oniki İmam ya da tarikat şeyhleri için de naat yazılmıştır. Ama herhangi bir belirtme yapılmamışsa naatın amacı, Hz. Muhammed’i övmektir. Naat okuyanlara naathan denilmiştir.

NÂME

Sevgiye ve sevgiliye ilişkin mektup anlamına gelen “nâme”, yazılmış kitap anlamıyla bileşik sözcük olan çeşitli kitap adlarında yer alır; Selimnâme, Kanunnâme, Kıyafetnâme vb.

NAKŞİBENDİLİK

Sünnî mezhebe bağlı bir İslâm tarikatı olup Nakşendiyye adıyla da bilinir. 14. yüzyılda Buharalı Muhammed Bahaüddin Nakşibend tarafından kuruldu. Tanrı ve peygamber sözlerinin açık anlamlarına bütünüyle uyan bir tarikatdır. Sürekli tapınma ve gizli zikirle (Tanrı adını sessizce anarak) Tanrı gerçeklerine ulaşacağına inanılır; öyle ki, her soluk alıp verişte “Allah” derler. Hâlidilik, Müceddilik, Camiilik, Kasanilik, Mazharilik gibi kolları vardır.

NAZIM

Belli ölçüye ve uyak düzenine bağlı anlatım yolu olup Arapça nazım sözcüğü “dizme, sıralama, düzene koyma” anlamındadır. Eskiden nazım yazanlara nâzım, nazım biçimindeki yazılara manzum, küçük nazım parçalarına da manzume denilmiştir. Nazımda amaç, ahenkli, etkili anlatımdır. Bu nedenle nazım cümlesi biçiminde nitelenebilecek mısralarda, nesirde olduğu gibi sözdizimi kurallarına uymak zorunlu değildir. Nazımın üç temel ögesi vardır: Vezin (ölçü), kafiye (uyak) ve nazım biçimi. Ses değeri ya da hece sayısı eşitliğine dayanan vezinle, ses benzerliğine dayanan kafiyeden, ahengi sağlamada yararlanır. Mısraların kümelenişi ve kafiyelerin sıralanış düzeni ise nazım biçimlerini oluşturur. Bütün ulusların yazı öncesi dönemlerinde, ölçülü, uyaklı olduğu için kolayca bellenen, ezberlenen nazım,

nesirden önce doğup geliştiği bilinmektedir. Yazımın kullanılmaya başlanmasından sonra da, baskı tekniğinin ikelliği, yazılan yapıtların çoğaltılmasının zorluğu, nazımın kullanım alanının daha geniş olmasına yol açmıştır. Nesirde bile secili anlatıma gidilmesi, nazımın özelliklerinden yararlanılması, giderek nazım biçiminde sözlükler düzenlenmesi de bunun sonucudur. Felsefenin ve bilimlerin gelişmesi, matbaanın kullanımı, nazımın bu yaygınlığını sınırlamıştır. Denilebilir ki uygarlığın anlamı yolu nesirdir. Türk edebiyatında da, nazımın, Tanzimat’tan başlayarak anılan yaygınlığını yitirdiği görülür. Nazımın üç ana ögesi olan ölçü, uyak ve nazım biçimi, Türk edebiyatının gelişim sürecinde, gerek belli dönemlerde gerekse dîvân ve halk edebiyatında farklı özellikler gösterir. Bu öğelerden, belli bir ölçüye bağlı dizelerin kümelenişi; uyak düzeni, uzunluk-kısalık, bölümlenmiş gibi biçimsel kuralların belirlediği nazım biçiminin edebiyat tarihimizde önemli bir yer tuttuğu görülür. Eski Türk edebiyatında, kuramcılar birbirinden ayırsalar da nazım ile şiir bir tutulmuştur. Buna şiirde ölçü, uyak, nazım biçimi öğelerinin temel alınması neden olmuştur. Oysa manzum bir parçanın şiir sayılabilemesi için sanat değeri taşıması gerekir. Her şiir nazımdır, ama her nazım şiir değildir. Çünkü şiirin, manzum olması, yani nazım biçiminde yazılması ya da söylenmesi yetmez. Nazım, salt bir anlatım yoludur. Bu anlatım yolunun sanatsal değer taşıyacak biçimde kullanılmasıyla şiire ulaşılabilir.

NAZİRE

Bir şairin, başka bir şairin şiirini konu ve biçim yönünden yansılayıp aynı ölçü, aynı uyak, aynı redifle yazdığı benzer şiir.

NEBİ

Tanrı’nın, insanlara doğru yolu göstermekle görevlendirdiği kimse; peygamber. Sözcük, İbranice kökenlidir. Tevrat, İncil ve Kur’an’da aynı anlamda kullanılır. Hz. Muhammed’e, Medine’ye göçtükten sonra nebî denmiştir. Elçi anlamında olan resul ile nebî, birbirinin yerine kullanılabilirse de resul, kendisine Tanrı katından kitap gönderilmiş ve yeni bir din kurmuş peygamberdir (Hz.Musa, Hz.İsa, Hz.Muhammed). Nebî ise kendinden önce gelen resulün kurduğu dini yürütmekle görevlidir. İkisi de buyruğu, vahiy yoluyla ya da Cebrail aracılığıyla Tanrı’dan alır ve halka iletir.

NEFES

Bektâşî Tarikatı’na bağlı tekke şairlerinin söyledikleri tasavvufî şiirdir. Nefeslerde genellikle tasavvuf felsefesinin “Vahdet-i Vücut” kuramı anlatılır. Nefesler, Tanrı’ya duyulan sevgiyi büyük

bir coşkuyla dile getiren lirik şiirler olarak da tanımlanır. Bu şiirlerin kutsal bir ilhamla söylenildiğine inanılır.

NEY

Doğu Müziği'nde, özellikle tekke müziğinde yer alan, kamıştan yapılmış nefesli çalgıdır. Farsça kamış anlamına gelen nay adıyla da tanınır. Dokuz boğumlu, farklı boya düzgün kamıştan yapılan neyin boğumları, çatlamaması için madeni telle sarılır. Altısı aynı tarafta, biri arkada olmak üzere yedi deliği vardır. Boyu uzadıkça çıkardığı ses de kalınlaşır ve buna göre bolahenk, mansur, müstahsen gibi adlar alır. Her ney çeşidinin bir sekizli (1/8) tiz ses verenine Nisfiye denir. Ney çalan kişiye nâyî ya da neyzen adı verilir. Ney, çok eski çağlardan beri kullanılan bir çalgıdır. İslâm ef-sanelerinde ney, tanrısal sırları anlatan bir çalgı olarak ortaya çıkar. Mevlâna'nın Mesnevisi'nde çok sık sözü geçen ney, Mevlevilerce benimsenerek simge durumuna gelmiştir.

O-Ö

OĞUZCA

Türk dil öbekleri içindeki en eski ve en gelişmiş ana lehçelerden birisidir. Bulunan en eski Türkçe yazılı örnekler (Orhun Yazıtları, 8. yüzyıl) Oğuzcaya bağlıdır. 10. yüzyılda ortaya çıkan Oğuz Destanı, Dede Korkut Kitabı vb. halk edebiyatı örnekleri de Oğuzcadır. 11. yüzyıldaki ilk Türk dil kitabı Divânü Lügati't Türk, Oğuzca üstüne bilgiler verir. Oğuzca diğer Türk dili öbeklerinden daha dinamik bir gelişme göstermiştir. Orta Asya'dan çıkarak, İran, Kafkasya, Kıbrıs, Anadolu ve Rumeli'ye yayıldı. Buradaki diğer Türk lehçelerinden etkilenecek kendi içinde kollara ayrıldı. Günümüzde Oğuzca üç ana bölüme ayrılır: 1) Çağdaş Türkçe, Türkiye Türkçesi de denir; Anadolu'da, Trakya'da, Balkan ülkelerinde ve Kıbrıs'daki Türkler tarafından konuşulur. 2) Azerice, Azerbaycan'ın resmi dilidir; Kuzey Kafkasya dolaylarında konuşulur. 3) Türkmence, Türkmenistan'da, Orta Asya'nın batısındaki çeşitli bölgelerde ve İran, Irak gibi ülkelerdeki Türkmenlerce konuşulur. Kıpçakça, Peçenekçe, Bulgaristan Türkçesi ve Osmanlıcadan izler taşıyan Oğuz dil öbeğinin üç dile ayrılışı 17. yüzyıla rastlar. Özellikle Azerice ile çağdaş Türkçe 19. yüzyıla dek büyük yakınlık içindeydi. Günümüzde de bu üç Türk lehçesi birbirine yakındır. Gelişmiş Türkçeye sahip olduğundan Oğuzca, diğer Türk dillerini de etkilemiştir.

OĞUZNÂME (OĞUZ DESTANI)

Türklerin en yaygın destanıdır. Sözlü edebiyatın en eski verilerinden Oğuznâme'nin Uygur yazısıyla yazılmış bir kopyası Paris Millî Kütüphanesi'dedir. Yazıya geçirilmeden 1500 yıl önce sözlü olarak anlatıldığı sanılmaktadır. Berlin'de, Profesör Reşit Rahmeti Arat, Fraulain von Gabain ve Bank, ortaklaşa bir çalışma sonunda yazılı metinleri okumuşlardır (1936). Efsaneye göre Mete (Oğuz), Ay Kağan'ın oğludur. Kırk günde büyümüş, yiğit olmuştur. Halkın yaşadığı yerdeki ormanlara dadanan canavarı öldürür. Bir gün Tanrı'ya yalvarırken, gökten bir mavi ışık düşer, ortasında bir kız vardır. Bununla evlenir, 3 oğlu olur. Adlarını Gün, Ay, Yıldız koyar. Bir gün dolaşırken, ağaç kovuğunda bir kız belirir. Onunla da evlenir. Ondan da üç oğlu olur. Adlarını Gök, Dağ, Deniz koyar. Bir kurt ona yol gösterir ve Urum kağanını yener. Hindistan'dan Mısır'a kadar tüm ülkelere egemen olur. Ölümünden önce ülkesini, oğulları arasında paylaştırdı. Bozoklar ve Üçoklar diye ikiye ayırır.

OSMANLICA

Batı Türkçesinin Osmanlı Devleti'nde konuşulan bir evresidir. Osmanlıca'nın tarihi gelişimi şöyledir: a) Eski Osmanlıca (14.-15. yüzyıl), b) Orta Osmanlıca (1450-1839), c) Yeni Osmanlıca (1839-1923). Eski ve Orta Osmanlıca bütün divân edebiyatı şiir ve düzyazı ürünlerinin ortaya konulduğu dönemi kapsar. Arap ve Fars alfabesinden yararlanılarak oluşturulan Osmanlı alfabesinin kullanıldığı Osmanlıca evresinde, bir yandan Eski Oğuz Türkçesi kalıntılarına, öte yandan Arapça ve Farsça sözcük ve dil kurallarına rastlanır. Hele kimi şiir ya da düzyazı (Veysi ve Nergisi'nin yapıtları) ürünlerinde birleştiren ve yüklemeler dışında hiçbir Türkçe sözcük yer almaz. Tanzimat, Edebiyat-ı Cedide ve Fecr-i Ati dönemlerine de Yeni Osmanlıca adı verilmektedir. Bu dönemlerde dilin özleşmesi yolunda birtakım girişimler olmuş, fakat eski kültürle yetişen aydınların bu girişimleri pek de olumlu sonuç vermemiştir. Hele Edebiyat-ı Cedide döneminde yeni imgeleri anlatabilmek için Arapça ve Farsça sözcüklerden yeni sözcükler alınmış, Arapça dil kurallarına göre yeni sözcükler türetmişlerdir. Türkçülük akımının dilde özleşmeyi amaçlaması ve Genç Kalemler dergisi çevresindeki genç yazarların olumlu girişimleri ve Ziya Gökalp'in "Dilde Türkçülük" başlığı altında ilkeleştirdiği görüşler sonucu Türkçe, Osmanlıca evresinden Türkiye Türkçesi evresine geçmiştir.

OZAN

Oğuz Türklerinin şair-çalgıcılara verdikleri ad olup günümüzde şair karşılığı

kullanılmaktadır. Kökü ve türeyişi kesin olarak açıklanamayan ozan sözcüğünün, çeşitli Oğuz boyları arasında "kopuzla türkü söyleyen", "kopuzlarıyla oğuz destanları okuyan" halk şair-çalgıcıları için kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca anlam genişlemesiyle ozanların çaldıkları kopuzla ozan denilmiş, bir de ozancı sözcüğü türemiştir. Ozan sözcüğünün Azeri ve Anadolu'da 15. yüzyıldan sonra yerini aşık sözcüğüne bıraktığı, anlam kaymasına uğrayarak "çenesi düşük, geveze, saçmasapan söz söyleyen" kişiler için kullanıldığı görülür. Bu anlamla bağlı olarak "ozanlama" (masallımsı), "ozanlamak" (gevezelik etmek), "ozanlılık" (çok konuşmak) gibi sözcük ve deyimler de türetilmiştir. Günümüzde ozansı, ozanlılık sözcükleri de şairane ve şairanelik karşılığı kullanılmaktadır.

ÖLÇÜ

Nazımda ahenk sağlamak amacıyla kullanılan söz ölçüsüdür. Ölçü sistemleri, dillerin yapısına göre değişmektedir. Dillerdeki hece sayısının eşitliğine dayanan ölçülere kantitatif ya da syllabique; hecelerinin uzunluk-kısalık gibi ses değerlerinin temel alındığı ölçülere ise kalitatif ya da rythmique ölçüler denir. Sözeğlimi, uzun sesin bulunmadığı Türkçenin doğal söz ölçüsü, hece sayısını eşitliğine dayanır. Hecelerin seslerinin uzun ya da kısa olabildiği Arap ve Fars dillerindeyse ses değerlerine dayanan bir ölçü sistemi benimsenmiştir. Türk edebiyatının gelişim sürecinde iki tür ölçü sistemi kullanılmıştır. Hece ölçüsü, Türkçenin doğal ölçüsüdür. İslâm kültürü benimsendikten sonra da aruz ölçüsü, Türk dilinin yapısına uydurulmaya çalışılmıştır. Ama bu zorlama, dilin yapısına aykırı olduğu için başlangıçta Türkçe sözcüklerin ses değerlerinin bozulmasına, ölçü düşüklüklerine yol açmış, ancak Osmanlıca denilen karma dilin oluşumuyla çözümlenebilmiştir. Divân şiirinde aruzun egemenliğine karşılık, halk şiirinde sadece hece ölçüsü kullanılmış; dini-tasavvufi halk şiirindeyse, hece ölçüsüne yaklaşan aruzlu biçimler yeğlenmiştir.

P

PERİ

Doğaüstü güçleri olduğu varsayılan cinlerin, güzel ve alımlı olarak tasarlanan dişilerine verilen adı. Periler çoktanrı dinlerde sevimli, güler yüzlü, şarkıcı ve neşeli sayılırlar; tüm doğa olaylarının, çiçeklerin, pınarların, ağaçların birer perisi olduğuna ve onlar tarafından ko-

runduğuna inanılırdı. Ancak tektarınlı dinlerde bu inanışlar biçim değiştirerek perilerin sakınılması gereken gizli kuvvetler olduğu düşünöldü. İnsanlardaki bazı sinir hastalıklarının bunlar tarafından yapıldığına inanılırdı. Türk folklorunda peri masalları hayli kabarıktır.

PİR

Farsça "yaşlı" anlamındadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde bir zanaatın, bir mesleğin kurucusu, söz konusu işi ilk yapan kişi için kullanılmıştır. Bir işin ustasına, o işi en iyi yapana ya da bir zanaatla uğraşanların reisine de pîr denilmiştir. Günümüzde de, özellikle el sanatlarında, bu anlamda geçer. Edebiyatta ise tarikat kurucusu, bir tarikatın ulu kişisi anlamında kullanılır. Örneğin, Bektaşiliğın pîri Hacı Bektaş-ı Veli; Mevleviliğın pîri Mevlânâ'dır. Anadolu'da yaygın olan Alevî tarikatlarında Tanrı'dan, Hz.Muhammed'den ve Ali'den sonra gelen en üst aşama sayılır. Pîr-i Tarikat diye de bilinir. Pîr-i Sani ise tarikata bağlı kolun kurucusu olan kimseye verilen addır ve İkinci Pîr demektir.

POSTNİŞİN

Tasavvuftaki şeyhlik makamı; post nedeniyle, şeyhe verilen ad; Post üzerinde oturan kişi, yani tarikatın önde geleni demektir. Daha çok Mevlevî şeyhleri için ve Mevlevî tekkelerinde kullanılır.

R

RAB

İslâm terminolojisinde Tanrı. Arapça rabb, "kölenin efendisi" anlamındadır. Arapların kölecî toplım düzeninde köle sahibi efendilere ve tapıkları putlara verdikleri bu ad, sonradan Allah (İslâmiyetteki tek Tanrı) için kullanıldı. Rab'in köleleri sayılan ve ona bağlananlara da kul denir.

RAMAZANİYE

Giriş bölümünde ramazanı konu alan kasidede verilen addır.

REBAP

İslâm ölkelerinde kullanılan bazı mızraplı ya da yaylı çalgılara verilen ad. Türkiye, Kuzey Afrika ve Güneydoğu Asya'da rebap, kabak kemaneye benzer, yaylı bir çalgıdır. Yarım küre ya da armut biçimindeki teknesi ağaçtan oyularak sukabağından ya da hindistancevizinden yapılır. Göğsüne deri gerilir. İki diz arasında ya da sol diz üzerinde tutularak çalınır. Tel sayısı bir, iki ya da üç olabilir. Türkler mızrapla ya da yayla çalınan telli bazı çalgılara "rebap" derler.

di. Bunlar arasında "ıklığ" adlı kemençe ile kopuz da yer alırdı.

REDİF

Şiirde dize sonlarında kafiyeden sonra yinelenen aynı ses ve anlamdaki ekler ya da sözcüklerdir. Arapçada sözlük anlamı, "hayvanda birinin arkasına binen; arkadan gelen, birinin ardından giden; terhis edilerek ihtiyata geçirilen kura askerlerine verilen ad"dır. Halk şiirinde redifin karşılığı olarak dönerayak sözcüğü kullanılır. "Üstümüzden gelen boran kış gibi/Şahin pençesinde yavru kuş gibi/Seher sabahında rüya düş gibi/Çağırta bağırta aldı dert beni" dörtlüğünde kış-düş-kuş kafiyelerinden sonra gelen "gibi" sözcükleri rediftir.

RESUL

Müslömanların Tanrı buyruğıyla yeni bir şeriat, kitap getirdiğine inandıkları peygamberlere verilen ad olup Arapça elçi anlamındadır. Resul sayılan Musa, İsa ve Muhammed gibi peygamberler, eski şeriati sürdüren ve nebi diye adlandırılan diğer peygamberlerden ayrılırlar.

RİFAİLİK (RUFÂİLİK)

Sünnî tarikatlardandır. Peygamber soyundan geldiği ileri sürölen A'liyyü'r-Rifaî tarafından Basra dolaylarında kurulmuştur. Törelereinin birçoğünü Ahilerden almışlardır; tarikata giriş törenleri de Ahilere benzer. Rifaîlik, sonraları Bektaşilik ile karışmış, şeyhlerinin birçoğu Bektaşî tarikatına geçmiştir. Rifaî dervişleri, akkor durumuna gelmiş demiri yalar, kızgın pirinç tacı başlarına giyebilirlerdi. Ateşe girdikleri de söylenir.

RUBÂİ

Aruz ölçüsünün belli kalıplarıyla yazılan dört dizelik şiir biçimidir. Arapça olan rubâî sözcüğü dörtle ilgili, dörde ilişkin anlamındadır. Uyak düzeni genellikle aaxa biçimindedir. Tüm dizeleri birbirleriyle uyaklı (aaaa) olan rubâiye ise rubâî-i musarra denir. Rubâî vezinleri de denilen aruz kalıplarının sayısı 24'tür. Genellikle felsefi konuları işlemede kullanılan rubâî biçimi Arap ve Türk Edebiyatı'na İran edebiyatından geçmiştir. Rubâî biçimini en üst düzeye ulaştıran Ömer Hayyam (11-12. yüzyıl) olmuştur. Rubâî biçimi Türk edebiyatında 12. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlandı. Dîvân şiirinde rubâileriyle tanınan Azmîzâde ve Halefî'dir. Yahya Kemal, Nâzım Hikmet, Ümit Yaşar Oğuzcan, rubâî yazan çağdaş Türk şairlerinden başlıcalarıdır.

RUŞENİLİK

Halvetî tarikatının kollarından biri olup kurucusu Ruşenî Ömer Dede'dir. Ruşenî'ye göre, ibadetin özü zikirdir. Zikir, in-

san gönlünü, içinde yaşanan evrene bağlı tüm geçici isteklerden, tutkularından arındırarak tanrısal ışıkla doldurup gerçeğe kavuşturur. Kişinin gerçeğe ulaşmak için sadece Tanrı'ya konu edinen bilgiyi kazanmaya çalışması gerekir.

RÜSTEM

İran söylencelerinde anılan mitolojik kahraman Zaloğlu Rüstem (Rüstem-i Zal) diye de bilinir. Firdevsî'nin Şehnâme'sinde serüvenleri anlatılır. Gilgamiş'i (Mezopotamya), Herakles'i (Yunan) ve Samson'u (Yahudi) anımsatır. İrânlıların Turanlılarla (Türkler) yaptığı savaşlarda Farsların kahramanlık simgesi olmasına karşın Türk kaynaklarında adı geçer. Osmanlı edebiyatında Pehlivanların Pîr'i olarak adlandırılır.

S

SADABÂD

18. yüzyılda İstanbul'da Kâğıthane dere-si kıyısında bir mesire yeridir. III. Ahmed (1703-1730) ve Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa (1717-1730) döneminde İstanbul'da Kâğıthane bölgesinde yapılan kasım çevresinde düzenlenen eğlenceler, Sadabâd eğlenceleri adıyla anılır. Eğlenceler; Hidirellez'in birinci günü (6 Mayıs) başlar, özellikle mehtaplı gecelerde sabahlara dek sürerdi. Dönemin şairleri, yazdıkları şiirlerde padişahı ve sadrazamı överek, onları bu eğlencelere çağırırlardı. Lâle Devri (1718-1730) boyunca süregelen bu eğlenceler Patrona Halil Ayaklanması sonucu Damat İbrahim Paşa'nın öldürölmesi ve III. Ahmed'in tahttan indirilmesiyle son buldu. Bu dönemde başta sadabâd kasını olmak üzere, bölgede yapılan çeşitli köşkler, bahçeler, hamamlar yıkılıp yıkıldı.

SAGU

Eskiden Orta Asya'da düzenlenen cenaze törenlerinde söylenen ağır.

SÂKİNÂME

Konusu şarapla ilgili olan kasidelere verilen ad.

SÂKİ

Su veren, su dağıtan kişi. Dîvân edebiyatında içki meclisinde şarap sunan kimse anlamında kullanılmıştır.

SAHABE

İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in dostları anlamında kullanılan bir terimdir. Kimilerine göre, dostu olmasa da, onu görenlere sahabe demek gerekir. Çünkü onlar da peygamberin sözlerini

işitmişler ya da davranışlarını görmüşlerdir. Sünnî mezheplere göre sahabeler, din kurallarının saptanmasında Kur'an'dan sonra en önemli kaynaklardır. Sahabelerin en önde gelenleri, Hz. Muhammed'e en yakın olan dört halifedir. Hz. Muhammed ile birlikte Medine'ye hicret edenler (muhacirun), Medine'de onu karşılayanlar (ensar), Bedir Savaşı'na katılanlar da değerli sahabelerden sayılır. Sahabeye sövmek büyük günahdır, cezası dayaktır. Sahabenin çoğulu olan ashap sözcüğü de aynı anlamda kullanılır.

SANCAK-I ŞERİF

İslâm dininin kurucusu Hz. Muhammed'e ait olduğuna inanılan ve Topkapı Sarayı'nda Kutsal Emanetler Bölümü'nde saklanan sancak. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sırasında Osmanlıların eline geçti. İstanbul'a getirildi. Seferlere ordu ile birlikte götürülürdü. İstanbul'da çıkan olaylar sırasında, Topkapı Sarayı'nın önüne dikilir; halk, asilere karşı Sancak-ı Şerif altına davet edilir.

SEFARETİNÂME

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kimi elçilerin, gittikleri yabancı ülkeleri tanıtmak amacıyla o ülkelerde gördüklerini anlattıkları yapıtlara verilen addır.

SEHL-İ MÜNTENİ

Çok kolay yaratılmış gibi görünen, ancak benzeri yapılmaya kalkıldığında güçlüğü anlaşılan üstün nitelikli manzum sözdür.

SEMA

Güzel sesle okunan ya da bir müzik aracıyla çalınıp söylenen besteyle çouşup yapılan ritmik hareketler. Arapçada sözlük anlamı "işitmek, duymak"tır. Tarikatların çoğunda rastlanan sema genellikle bir Mevlvî ayını olarak bilinir. Semada "zaman, mekân, ihvan (dostlar)"ın dikate alınması (yemek ve namaz vakti, düşmanca bir davranış, sıkıntı duyulduğu zamanlarda sema yapılmaması) gibi kurallar konmuşsa da buna çoğu kez önem verilmediği de görülmüştür. Örneğin Mevlâna'da zamandan çok vecd esastır ve hemen her yerde (medreseler, evler, bağlar, sokaklar) sema yapılmış, katılan ve seyredenlerin özellikleri dikate alınmamıştır. Mevlvî semasına egemen olan dönme hareketi içinde da değişik ritmik hareketler içeren semaların varlığı kesindir. Semanın özellikle Mevlvî tekelerinde dört başı mamer bir ayın hâline ne zaman geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bugünkü biçiminin, Sultan Veled'in torunu Pîr Adil Çelebi (ölümü 1460) tarafından oluşturulduğu sanılmaktadır.

SEMÂİ

Halk şiirinde hecenin sekizli ölçüsüyle koşma biçiminde söylenen şiirdir. Genellikle en az üç, en çok da 5-6 dörtlük olduğu gibi, altı dörtlütken fazla semâiler de vardır. Koşmadan, ölçüsü ve ezgisiyle ayrılır. Özel bir ezgiyle söylenen semâide sevgi, doğa, ayrılık temaları işlenir. Aruzlu semâiler gazel, murabba, muhammes, müseddes biçiminde olabilirler. Burada ayrıncı özelliklerdir. Aynı kalıpta olup bir dizesi ikiye bölünebilen semâilere "musammat semâi" denir. Aynı kalıba mefâilün-fâilün ya da mefâilün parçalarının ikinci dize olarak eklenmesiyle oluşan semâiler ise "ayaklı (yedekli) semâi" adını alır.

SERBEST MÜSTEZAT

19. yüzyıl sonlarında özellikle Edebiyat-ı Cedidelerinin geliştirdikleri bir nazım biçimidir. Divân şiirindeki müstezattan şu özellikleriyle ayrılır: a) Serbest müstezat, hem aruz hem de hecenin çeşitli kalıplarıyla yazılabilir; b) Temel olarak alınan kalıbın çeşitli parçaları çeşitli düzenlerle bir arada kullanılabilir; c) Aynı nazım içinde yalnız bir kalıp değil, başka başka kalıplar ve bunların parçaları kullanılabilir; ç) uzun ve kısa dizeler kimi zaman belli bir düzen içinde sıralanır, kimi zaman da herhangi bir düzene bağh kalınmaz; d) Uyak örgüsünün düzenlenişi de kurala değil, şairin isteğine bağlıdır. Klasik nazım biçimlerinden ve tek ölçeğin birönekliğinden kurtulup yeni biçimler ve ahenkler yaratmak düşüncesiyle oluşturulan bu biçim, serbest şiire geçişte bir aşama olmuştur.

SERBEST NAZIM

Ölçü, uyak, nazım biçimi gibi bağlardan ayrılmış şiirdir. Nazımın belli kurallara bağh olduğu düşünülürse serbest şiir kavramını yeğlemek gerekmektedir. İlk serbest şiir örneklerinin verildiği 1930'larda eski alışkanlıklara bağh kalınarak serbest nazım terimi kullanılmışsa da yeni şiir anlayışının yerleşmesiyle nazım terimi bile kullanılmaz olmuştur. Serbest nazım, vezinsiz nazımdır. Dizelerdeki hecelerin ne sayılır, ne de uzunluk ve kısalıkları belli bir düzene ya da belli bir kalıba göre sıralanmaz. Bu nedenle dizelerin uzunlukları şaire bağlıdır. Şair eğer isterse uyak (kafiye) kullanılabilir isterse kullanmaz. Ayrıca şiirini birtakım bentlere ayırmak ya da ayırmamak da şairin isteğine bağlıdır. Serbest nazımın ayrıncı özelliği vezinsizliktir. Nitekim vezinli ama uyaksız ve bentlere ayrılmamış nazım olabilirse de vezinli serbest nazım yazılamaz. Bu nedenle serbest nazımda vezinden ve kafiyeden gelen dış ahenk yerine sözcüklerin bir araya getirilmesiyle sağlanan iç ahenkten yararlanılır. Serbest nazım 19.

yüzyılın sonlarında romantiklerle başlamış, 20. yüzyılda yaygınlık kazanmıştır.

SERVET-İ FÜNUN EDEBİYATI

1895 yılında Recazade Mahmud Ekrem'in öncülüğünde Servet-i Fünun dergisinde toplanan ve tümüyle batıya yönelen edebiyatçıların oluşturduğu edebiyat ve bu edebiyatı oluşturan sanatçılar topluluğu.

SERVET-İ FÜNUN

İstanbul'da yayımlanan dergi. Ahmet İhsan (Tokgöz) tarafından 1891'de yayımlanmaya başlandı. Edebiyat-ı Cedit veya derginin adıyla anılan edebî akımın yayın organı oldu. Abdülhak Hamid (Tarhan), Tefvik Fikret, Halit Ziya (Uşaklıgil), Hüseyin Cahit (Yalçın), Cenab Şahabeddin, derginin başlıca yazarlarıydı. 1910'da, Fecr-i Âti adlı yeni edebî akımın yayın organı hâline geldi. 1928'de Servet-i Fünun-Uyanış adını aldı. Kurucusu Ahmet İhsan Tokgöz'ün ölümünden iki yıl sonra kapandı (1944).

SİYER

Hz. Muhammed'in yaşamını konu alan yapıtların genel adıdır. Arapça, "gidiş, ahlâk, tutum" anlamlarındaki "siret" in çoğuludur. Ünlü kişilerin yaşamlarını anlatan kitaplara da siyer denildiği için peygamberlerle ilgili olanlara Siretün-Nebi ya da Siyer-i Nebi adı verilmiştir.

SUFİ

Tasavvuf ehli, tasavvuf yolunu benimsemiş kimse. Sözcüğün kökü konusunda değişik görüşler öne sürülmekle birlikte, genelde "yün" anlamındaki suf kökünden türettiği ve yün elbise giyen ilk mutasavvıflara ad olduğu düşüncesinde birleşilmektedir. Tarihte (8. yüzyıl) sufi unvanıyla anılan ilk kişiler Küfeli Cabir ibn Hayyan ile Ebu Haşim'dir. Kısa sürede yaygınlaşan sözcük, tasavvuf düşüncesini benimseyen, yayan ve bu düşünceye uygun olarak yaşayan kişiler için kullanılmıştır. Türkçede halk arasında kullanılan "sofu" sözcüğü, sufi'den bozmadır. Aşırı dindar kimseler bu sözle nitelenir. Dindar görünüp her türlü kötülüğü yapan kişiler için de kullanılmıştır.

SONE

Başta iki dörtlü ve sonra iki üçluden oluşan ondört dizeli bir batı şiiri türüdür. İtalyan edebiyatında görülen sone biçimi, sonra Türk Avrupa edebiyatına yayıldı. Sone'yi tüm edebiyatında ilk kez Edebiyat-ı Cedide şairleri kullandılar.

SÖZLÜ EDEBİYAT

Yazının kullanılmadığı dönemlerde oluşup ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa geçerek yaşarlığını sürdürmüş edebiyat ürünlerinin tümüdür. Kavram olarak

yazının bulunuşundan sonra gelişimini sürdüren ve halk edebiyatı alanına giren ürünleri de kapsar. Genellikle türkü, mani, masal, atasözü, bilmece gibi anonim nitelik taşıyan türler, sözlü edebiyat kavramı içinde düşünülür. Bunlar folklor değeri de taşırlar. Ama gerek halk şiirinin, gerekse halk öyküsünün, söyleyeni bilirse de, sözlü geleneğe dayandığı unutulmamalıdır. Yazı öncesinin sözlü edebiyat ürünleri ise destanlardır.

SURE

Kur'an'ı oluşturan bölümlerden her birine verilen addır. Kur'an, birincisi Fatıha olan 114 sureden oluşur. Surelerin uzunlukları değişiktir. En uzun sure olan Bakara 286 ayettir. Üç ayet olan sureler de vardır. Kimi sureler bütün olarak inmiş, kimileri de ayet ayet inip sonradan bir araya getirilerek sureler oluşturulmuştur. Hicret'ten önce Mekke'de inen ayetlere "Mekki", Hicret'ten sonra Medine'de inen ayetlere de "Medeni" denir.

SURNÂME

Osmanlılar döneminde şehzadelerin sünnet düğünleriyle, kadın sultanların evlenme törenlerini betimlemek amacıyla yazılmış manzum ya da mensur yapıtlardır. Kaside biçiminde olanlarına suriyye de denilmiştir. Surnâmelerde, gece ve gündüz süren eğlencelerde gösterilen hünerler, açılan yarışmalar, kazananlara dağıtılan ödülleri, halk için hazırlanan sofralarla büyüklere verilen şölenler, vezirlerden her birinin sunduğu armağanlar, padişahın vezirlere giydirdiği kürkleri, verdiği armağanlar anlatılır.

SÜLEYMANNÂME

I. Süleyman'ın (Kanuni) Kefe valiliği zamanından başlayarak padişahlığını, yaptığı savaş ve fetihleri konu edinen eserlere verilen addır. Kanuni döneminde yaşayan ve onunla birlikte seferlere katılan birçok yazar tarafından çok sayıda Süleymannâme kaleme alınmıştır. Kanuni'ye övgüyle ilgili şiir ya da düzyazı bölümlerin dışında, sağlam tarih ve edebî eserler olan Süleymannâmeler, yazıldığı dönemin olaylarına ışık tuttuklarından önemli bir kaynak niteliği taşır.

SÜNNİ

İslâm dinine bağlı bir mezhep olup Sünnet'e titizlikle uyanlar anlamındadır. Sünnilik de denir. Ana ilkeleri şunlardır: 1-Kur'an'a, hadis'e ve yanı sıra Hz.Muhammed'in bütün sözlerine, davranışlarına, tutumlarına inanma ve onu izleme; 2-İslâmiyetin baştan beri varolan bütün kurallarına, inanç düzenine tam anlamıyla bağlılık; 3-İmanını hem diliy-

le, hem gönlüyle açığa vurmak; 4-inançlarını ve tapımını hiçbir çıkar bekleme-sizin, Tanrı buyruğu olarak yerine getirmek; 5-Şeriatı tam bağlılık; 6-İslâmiyetin her dedigine, Allah'a, Peygamberler'e, Meleklerle, Kıyamete, Ahirete, Tevrat'a, Zebur'a, İncil'e ve Kur'an'a inanmak; ancak Kur'an dışındaki Kutsal Kitaplar'ın, asılları değiştirildiği için, yalnızca özünü benimsemek; 7-Hz.Muhammed'in, tüm peygamberlerin en üstünü ve sonuncusu olduğunu kabul etmek. Hz.Muhammed'in ölümünden sonra Sünnilik dört büyük kola ayrıldı: Hanefilik, Şafilik, Malikilik, Hanbelilik. Türklerin çoğu, Sünniliğin Hanefilik koluna bağlıdır.

Ş

ŞAFİLİK

Dört Sünni mezhepten biri olup 8. yüzyılda İmam Muhammed Şafii tarafından kuruldu. Şafilik, kurulduktan kısa bir süre sonra bütün Orta Doğu'ya yayılmışsa da Osmanlı Devleti'nin Hanefiliği kabul etmesi ve İran'da da Şiiliğin yayılması yüzünden azınlığa düştü. Günümüzde Kuzeydoğu Afrika'da ve Güney Arabistan'da oldukça yaygındır. Başka İslâm ülkelerinde, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da Şafii mezhebinden olanlar vardır. Bu mezhebe göre halifenin Kureys boyundan olması gerekir. İman ile eylem, birbirine sımsıkı bağlıdır; eylem bozulur ya da zavıflarsa iman da bozulup zavıflar. Şafilik, dinde felsefeye karşıdır.

ŞAH

Özellikle İran ve Afgan hükümdarlarına verilen unvandır. İlk kez İran'ın Akamanış adlı hükümdar ailesi tarafından kullanıldı. 10. yüzyıldan sonra bütün İran hükümdarları bu sını aldı. İslâm inancında, Şii mezhebine bağlananlarca halife Ali ve ondan sonraki gelen tarikat ulularına da şah unvanı verilmiştir. İran'da hükümdar, hem siyasi, hem de dini yetkileri elinde bulundurduğu için şah sözcüğü iki anlamda kullanılmıştır.

ŞATHİYAT

Tekke edebiyatına özgü bir şiir biçimi olup Tanrı'yla senli benli, onunla söyleşmesine yazılan deyişlere verilen addır.

ŞATHİYYE

Bir duyguyu ya da düşüncüyü iğneleyici, alaycı bir biçimde dile getiren şiirdir. Şatıh kavramına giren sözler ya da şiirler genellikle iki kümede toplanmıştır: a) Bilinçsiz olarak, ruhsal bir bunalım sırasında ya da kişinin kendinden geçmesi

durumunda söylenen sözler. Bu sözlerin, bilinçaltı duygular ve istekleri dile getirdiği kabul edilir. En bilinen örneği Hallacı Mansur'un "Ene'l-Hak" sözüdür. Böylesi şatıhların tevili güçtür. b) Mutasavvıf şairlerce söylenmiş ya da yazılmış, tasavvufi inançların dile getirildiği, anlaşılması yorumlanmasına bağlı şiirler. Anlamca saçma görünen, gerçeküstü imgelerle kurulmuş bu şiirlerde, genellikle Sünniliğe aykırı inançlar üstü kapalı, anlaşılmaz biçimde dile getirilmişlerdir. "Şathiyat-ı sufiyane" denilen böylesi şiirler ancak şerh edilirse anlaşılabilirler. Yunus Emre'nin, "Çıktım erik dalına anda yedim üzümü" dizesiyle başlayan şiiri buna örnektir. Kaygusuz Abdal da bu tür şathiyenin en iyi örneklerini vermiştir. Özellikle Alevi-Bektaşî ozanlarınca söylenen şathiyeler, zamanla daha genel bir nitelik kazanmışlar; ciddi bir düşünce ya da duyguyu alaylı, iğneleyici bir dille işleyen şiirlerin tümüne şathiyeye denilmiştir.

ŞATRANÇ

19. yüzyıl saz şairlerinin seyrek kullandıkları bir şiir biçimidir.

ŞEHNÂME

Osmanlı padişahlığının hayatını, savaşlarını konu alan manzum ya da mensur tarih. Devlet tarafından tarihî olayları yazmakla görevlendirilen kimselere de şehnameci denilmiştir. Şehnamecilik II. Mehmed döneminde başlamış, 17. yüzyıldan sonra vak'anüvis sözü yerleşmiştir. İranlı şair Firdevsî'nin destansı yapıtı da "Şehnâme" adını taşır.

ŞEHRENGİZ

Bir kentin güzellerini betimlemek amacıyla yazılmış yapıtların genel addır. Sözcük "şehir karıştıran" anlamına gelir. Şehrengizde şair, kısa bir münacaatla esere başlar. Namazı niyazi ve bütün dinî görevleri unuttuğunu, güzellere tutulduğunu, bu yüzden suç işlediğini söyleyerek Tanrı'ya yalvarır. Sonra bulunduğu şehri betimleyerek maksada girer. Şehrin güzellerini, adlarına ya da sanatlarına uygun cinsalar yaparak birkaç beyit içinde birer tablo hâlinde çizer. En sonunda "Hatime" başlıklı bir parça ile yapıtı bitirir.

ŞERİAT

İslâm inancına göre, Tanrı'nın insan eylemlerine verdiği yön, insanları izlemeleri için gösterdiği yoldur. Şeriat, insanın, yalnız çevresi ve Tanrı ile olan ilişkiğini düzenler; iç dünyasıyla, inançlarıyla ilgilenmez. İnsani edimler iki türdür. 1) Tanrı'ya karşı olan yükümlülüklerin yerine getirilmesi (namaz kılmak, oruç tutmak vb.), 2) insanların birbirleriyle ve dış dünya ile ilişkileri. Bunları hukuk ve ahlak kuralla-

n düzenler. Her insan, eylemlerinin şeriat a uyup uymadığını bilemez, bilmek için uzmanlık gereklidir. Şeriat uzmanları fikhîçilerdir, gerektiğinde onlara başvurulur. Bu görevi üstlenen fikhîçilere müftü denir. Müftülerin, bir işin şeriat a uyup uymadığı konusundaki sorulara verdikleri yanıtlara da fetva adı verilir. Eskiden, müftüler ve kadılar, çözümedikleri sorunları, başkanları olan şeyhülislâmdan sorarlardı. Türkiye’de şimdi bu görevi Diyanet İşleri Başkanlığı üstlenmiştir. Şeriat, Şii mezheplerde ve tasavvuf tarikatlarında çok değişik anlayışlarla yorumlanır.

ŞEYH

Yaşlı ve saygın kişi anlamında bir sözcüktür. Genellikle, dinî ya da toplumsal birçok kurumun başkanlarını unvanıdır. Kimi Arap boy beylerine de şeyh denir. Genel olarak, bir tarikatın en yüksek aşamasına erenlere, tarikat yöneticilerine, kimi kez tarikat kurucusu pirlere ve tarikatın çeşitli tekkelerinin başında bulunanlara şeyh denir. Tarikat kurucularının ve ulularının, din bilginlerinin, Müslüman saygın kişilerin birçoklarının adlarının başında şeyh unvanı vardır: Şeyh Edebalı, Şeyh Evren, Şeyh Sadi, Şeyh Şamil vb. gibi.

ŞEYHÜLİSLÂM

Osmanlı Devleti’nde en yetkili din görevlisidir. Yapılacak bir iş ya da geçmişi bir olay konusunda şeriat buyruklarına göre yorum yapar, görüş açıklardı. Padişahlar, yapacakları işlerin şeriat a uygun olup olmadığı konusunda şeyhülislâm’dan “fetva” alırlardı. Eskiden şeyhülislâmlara “müftü” denirdi. 1453’ten sonra İstanbul müftüsüne şeyhülislâm denildi. İlk resmî şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi’dir (1503-1526). 16. yüzyılda Ebusuud Efendi’den itibaren şeyhülislâmlar, sadrazamla eş tutulmaya ve Divân’a katılmaya başladılar. Tanzimat’tan sonra eğitim ve adaletle ilgili konularda yetkileri kaldırıldı. Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte şeyhülislâmlik makamına son verildi.

ŞEYTAN

Kutsal kitaplarda adı geçen ve insanları doğru yoldan saptırmaya çalıştığı bildirilen ve kötü olduğuna inanılan varlıktır. Kur’an’da yer yer “iblis” adıyla da anılan şeytan aslında, gece-gündüz Tanrı’ya tapınan ulu bir melekti. Tanrı, Âdem’i yaratıp bütün melekleri ona secde etmeye çağırdığında, yalnız iblis, “Âdem’i topraktan, beni ateşten yarattın. Ateş, topraktan üstün olduğuna göre, ben de Âdem’den üstünüm” diyerek büyüklendi. Tanrı’ya karşı çıktı ve lânetlenip cennetten kovuldu. Şeytan, öç almak için, Âdem ile onun soyundan gelenleri baştan çıkaracağını söyledi, Tan-

rı da ona, kıyamette cezasını çekmek üzere izin verdi. Kur’an’da melekler arasında adı geçen şeytanın cin soylu olduğu ileri sürülür; çünkü cinler ateşten, melekler ise nurdan (aydınlıktan) yaratılmıştır. Şeytan, cinler gibi her kılığa girebilir, her biçimde görülebilir.

ŞİİLİK

İslâm dinine bağlı bir mezheptir. Erkek çocuk bırakmadan ölen Hz.Muhammed’in yerine veraset kurallarına göre Ali’nin ve onun soyunun geçmesi gerektiğini savunan bir akım olarak ortaya çıktı. Ali karşıtlarının oluşturduğu yarı dinî, yarı siyasi Haricilik yanlılarına karşı savaşım verdi. Temel ilke olarak, hilafetin seçime değil, verasetle geçmesi gerektiğini öne sürdüler. Ali’yi ve soyunu halife makamına, imamlığa getirdiler. Şiiler’e göre din ve devlet başkanlığının birleşmesi, şeriatın din ve dünya işlerinde uygulanması vb. temel koşullardır. Halife ya da imam, hiçbir zaman günah işlemez, yanlış yapmaz. Zamanla siyasal ilkelere geçmiş tapımlardan ve düşüncülerden kaynaklanan felsefe ilkeleri eklendi. Kutsal Kitaplardaki gizli gerçeğin, imamin yorumuyla ortaya çıkarılabileceği, Vahdet-i Vücut’tan kaynaklanan varlığın teklifi anlayışı, 12 İmam ve Mehdi yeryüzüne gelene dek hiçbir otoritenin kesin bir geçerliği olmayacağı vb. görüşleri vardır. Mufaddıla, Sâbbe (Tebarrâiyye), Gâliyye (Müellih) diye kollara ayrılan Şiilik, Ali’nin Kербelâ’da öldürülmesinden sonra ortaya çıkan yeni görüş ayrılıklarıyla Keysânîyye, Zeydiyye, İmâmiyye gibi tarikatlara ayrıldı. Anadolu’da Alevîlik vb. inanışlara da yansıyan Şiilik İran’da, Azerbaycan’da egemen olurken, Irak, Suriye, Lübnan gibi ülkelere de yayılmıştır.

T

TAHİR İLE ZÜHRE

Kerem ile Ash’dan sonra en yaygın Türk halk hikâyesidir. Hikâyenin konusu, bir padişahın kızı olan Zühre ile bir vezirin oğlu olan Tahir arasındaki aşktır. Ancak iki gencin evlenmesine Zühre’nin ailesi karşı çıkar. Çeşitli olaylardan sonra Tahir öldürülünce Zühre de kendini öldürür. Sonu acıklı biten aşklarını, mezarlarında biten iki gül fidanı ve iki fidan arasında çıkan karaçalı simgeler.

TANZİMAT EDEBİYATI

1860’da Tercüman-ı Ahval gazetesinin çıkmasıyla başlayan, Divân edebiyatı geleneklerini bir yana bırakarak Batı kültürüne yönelmeyi, Batı düşünümünü ve yazınsal türlerini benimsemeyi amaçlayan edebiyat yönelimidir.

TARDİYE

Divân şiirinde beş mısralık bentlerle kurulan muhammesin özel bir biçimidir. Her bendin ilk dört dizesi kendi arasında yakındır. Bentlerin son dizeleri de birbirleriyle uyaklanır. Buna göre uyak düzeni şöyledir: AAAAX-BBBBX-CCCC... Tard-ı rebk de denilmiştir. Genellikle tekdüzeliği gidermek için mesnevilerin arasında söylenen tardiyeler, mefûlü mefâ’ilün faülün gibi aruzun kısa kalıplarıyla yazılmıştır. Az kullanılan bir biçimdir. En iyi örneklerini, “Hüsn ü Aşk” mesnevisine kattığı tardiyelerle Şeyh Gâlib vermiştir.

TARİH DÜŞÜRME

Arap alfabesindeki harflere verilmiş sayı değerleri temel alınarak ebced hesabıyla bir olayın yılını gösterecek yolda bir cümle, bir dize ya da bir beyit söyleme sanatıdır. İlk örnekleri İran edebiyatında görülmüş, Osmanlılara buradan geçmiştir. Önceleri, bir tamlama ya da mensur bir söz biçiminde tarih düşürülmüş; bu tarihlerin, manzumenin son dizesinde söylenmesiyle gelişmiş, özellikle 17. yüzyıldan başlayarak çeşitli biçimleri olan bir sanat özelliği kazanmıştır.

TARİKAT

Tanrı’ya ulaşmak isteğiyle tutulan yoldur. Arapça yol anlamındaki “tarik” sözcüğünden türemiştir. 9. yüzyıldan sonra tasavvuf yoluna girenlerin oluşturduğu belirli erkân ve adaba bağlı toplumsal kurumlar bu adla anılmıştır. Mutasavvıflara göre şeriat’tan hakikat’a götüren yoldur. Her tarikatla, müride bu manevî yolculukta önderlik eden şeyhe mürsit denir. Yola giren kişiye salik’tir. Hemen her tarikatla aşağıdan yukarıya şu dereceler vardır: Mürit, salik, şeyh, mürsit, halife, pir. Anadolu’da tarikatların gelişmesi Moğolların önünden kaçan şeyhlerin, dervişlerin Anadolu’ya sığınmalarıyla başlamıştır. O dönemde Abdallar, Kalenderîler, Haydarîler vd. yalnız tasavvufu yaymakla kalmamışlar, tarikatların oluşması için gerekli ortamı da hazırlamışlardır. Baba İshak Ayaklanması’nı (1240) izleyen dönemde, karışıklıklar içindeki beyliklere bölünmüş Anadolu, bir anlamda eski yeni tarikatlara beşik olmuştur. Bunlardan en yaygınları Bektaşilik, Mevlevîlik, Kadîrîlik ve Halvetîliktir.

TARİZ

Bir kimsenin kimi niteliklerden yoksun olduğunu belirtmek için bir sözü dolaylı bir biçimde ya da tersini kastederek dokunulmuş sanatıdır.

TASAVVUF

Tanrı’nın niteliğini ve evrenin oluşumunu, varlık birliği (vahdet-i vücüt) anlayışıyla açıklayan din ve felsefe akımıdır.

Tasavvuf, İslâm dininin başlangıcından iki yüzyıl sonra, Arabistan, İran ve Horasan'da ortaya çıktı. Sözcüğün hangi dil den ve hangi kökten geldiği tartışmalıdır. Bir görüş, Arapça suf (yün) sözcüğünden türetildiğini; sufler, suftan elbise giydikleri için sufiye diye ayırt eddiklerini öne sürmüşlerdir. Bir başka görüş ise, Yunanca sophia (hikmet) sözcüğünden türediğidir. Diğer bir görüşe göre ise tasavvuf sözcüğü suffa'dan (Medine'de, Mescid-i Nebevî'nin kuzey yönünde, üzeri hurma dalları ve kille kapatılmış bir bölüm) gelmektedir. Burada barınan yoksul ve kimsesiz göçmenler zamanlarının çoğunu ibadetle geçirirlerdi. Ehl-i Süffa adı verilen bu topluluğun yaşama biçimi tasavvufla uğraşanlar tarafından benimsendiği için kendilerine suffe sözcüğünden türeyen mutasavvıf adı verildi. İslâm tasavvufu, İslâm dininin şeriat kurallarına karşı yeni bir yorum ve anlayış olarak gelişti. İslâmiyet, çeşitli kavim ve uygarlıkları kendi çevresi içine alıyordu. İslâm'da siyasal anlaşmazlık Hz. Muhammed'in ölümüyle başladı. Halife seçiminde kendini gösteren bu anlaşmazlık, düşünce alanında da görüldü ve bunun sonucu İslâm mezhepleri doğdu. Mezheplerin doğuşu sırasında sufiye denilen yorumcular da ortaya çıktı. 9. yüzyılda akım birden hızlandı, adı geçen illerin dışına taşmaya başladı ve bu yüzyıl sonlarında Hallacı Mansur, insanla Tanrı ayrılığını ortadan kaldıran, insanla Tanrı'yı bir öze gören düşüncelerini ortaya atarak tasavvufun temel ilkelerini, ana görüşünü açıkladı. 9. yüzyıl özellikle Bağdat, Basra, Küfe ve Mısır çevrelerinde tasavvuf, şeriat karşısında kesin ölçülere varmış bir düşünce akımı olarak varlığını sürdürmeye başladı. 10. yüzyılda Cüneyd bin Muhammed el-Bağdadi ile daha açık bir anlam kazandı. 11. yüzyılda tasavvuf akımı İran'da ayrı bir akım olarak gelişmeye başladı. İran'da gelişmeye başlayan tasavvuf, Hallacı Mansur, Cüneydel-Bağdadi, Zünnun el-Mısri ve Bayezid-i Bistami'nin görüşlerinin yeni bir yorumla ele alınması, daha ileri götürülmesidir. İmam Gazzali bir yandan felsefeye, bir yandan dine bağlanan, akli bir yana iterek imanı temel ilke diye alan bir görüşle tasavvuf akımına yardımcı oldu. İmana dayanan, gerçeğin kaynağını imanda bulan Gazzali'nin görüşü felsefeden çok tasavvufun işine yarıyordu. 12. yüzyılda Senâi, Attar, daha önce yaşayan Hallacı Mansur ve Cüneydel-Bağdadi'nin izinden yürüyerek, bir yandan da eski İran inançlarıyla beslenerek Tanrı ile insan ayrımını büsbütün ortadan kaldırdılar ve "Ancak Tanrı insanla, insan Tanrı ile vardır. İkisi de birbirinin varlığını gerekli kılar" dediler. 13. yüzyıl ortalarına kadar süren ve yavaş yavaş gelişen tekkeler ve onlara bağlı kuruluşlar 13. yüzyıl ortalarından sonra hızla çoğaldı. Artık tasavvuf, tekkeler aracılığıyla yayılmaya başladı. 14. yüzyıl başlarında tasavvuf yeni bir görüş ve yorum getirmede, yalnız eskilerin ortaya attığı sorunları ele almakla, onları yo-

rumlamakla yetindi. Tasavvuf genellikle Mevlevîlik, Halvetîlik, Bektaşîlik, Rûfâîlik, Nakşibendîlik ve onlardan doğan 400 kadar tarikatın ana düşüncelerini yansıtan bir akım olarak sürdü. Böylece tasavvuf, bir tekke öğretisi niteliğini kazandı.

TA'ŞİR

Divân edebiyatında fazla kullanılan, örneklerine tek tük rastlanan bir nazım şeklidir. Gazelin bir beytinin ya da her beytinin üstüne sekiz mısra ilâve etmek suretiyle onar mısralı bendlerden kurulur. Kafiye düzeni aaaaaaaaaa bbbbbbbba ... şeklindedir.

TAŞLAMA

Halk edebiyatında bir kişiyi, bir yeri, bir şeyi ya da bir olayı acı, alaycı bir dille yeren şiir biçimidir.

TAŞTİR

Tahmis gibi, daha önce yazılmış bir gazelin her beytine aynı ölçü ve uyakta üç mısra ilâvesiyle yazılan, beş mısralık bendlerden oluşan bir nazım biçimidir. Taştirde, eklenen mısralar, gazelin beyitlerindeki mısraların arasına yerleştirilir.

TECÂHÜL-İ ÂRIF

Söyleyişte bir anlam inceliği yaratmak için bildiği bir şeyi bilmeye görünme, bilmezlikten gelme sanatı olup amaç, anlam inceliği yaratmaktır.

TECELLİ

Görünme, belirme. Tasavvuf terimi olarak Tanrı'nın evrende, insanda, nesnelere görünmesi anlamında kullanılır. Tasavvufa göre evrende var olan her şey Tann'nın birer tecellisidir. Vahdet-i vücud (vücudun birliği) görüşü de tecelli düşüncesine dayanır. Tanrı'nın Tur Dağı'nda Musa Peygamber'e görünmesi de tecelliyle ilgilidir.

TEFSİR

"Anlamı açıklamak, bildirmek", anlamına gelen bir sözcük; yorum. Terim olarak, Kur'an ayetlerinin neden, niçin ve nerede indiği, hükümünün kesin ya da geçici olduğu, anlamının neye işaret ettiği gibi konuları açıklama anlamında kullanılmıştır. Bu işi yapanlara da müfessir ya da müfessirin denilmiştir.

TEKERLEME

Ölçü, kafiye, ses taklidi, yineleme ve ikilemeden yararlanılarak oluşturulan söz dizisidir. Halk edebiyatında yaygın örnekleri görülen tekerlemeler, uyaklarla sağlanan ses oyunları ve çağrışımlarla birbirine bağlanarak belirli bir şiir düzeyine uydurulmuş, birbirini tutmaz hayallerle düşüncelerin sıralanmasından oluşmuştur. Tekermelerde düşünceye yalnızca bu şiir öğeleri kılavuzluk eder.

İçerik, öteki halk edebiyatı türlerinden daha kararsız, daha kaypaktır. Tekermelerde aykırı düşünceler, olmayacak durumlar bir araya yığılıp mantık dışı bir takım sonuçlara vararak şaşırtıcı bir etki yaratılır. Bu özellik, örgüsü ve konusu bakımından tekerlemenin başlıca işlevini belirler. Amaç, söz cambazlığına başvurarak beklenmedik hayal oyunlarıyla dinleyeni şaşırtmak, eğlendirmek, keyiflendirmektir. Başlıca tekerleme çeşitleri şunlardır: Mâni tekerlemeleri, oyun tekerlemeleri, tören tekerlemeleri, bağımsız söz cambazlığı niteliğindeki tekerlemeler. Saz şairlerinin aralarında şiir söylemelerine de, tekerleme ya da tekelüm denir. Tekermeler, bir söz oyunu olarak çağdaş şiiri de etkilemiştir.

TEKKE

Bir tarikata bağlı olanların, dervişlerin toplandıkları, zikrettikleri; tarikatın gereklerini yerine getirdikleri yapı ve ekleridir. Farsçada anlamı, "dayanmak, dayanacak yer"dir. Anadolu'nun Türkleşme sürecinde 13. yüzyıldan başlayarak tarikatların kurumlaşması tekkeler biçiminde örgütlenmeyle gerçekleşti. Bu yapılar, toplumun dinî, manevî gereksinimlerini karşılamakla kalmadı, toplumsal, kültürel bir dayanışma kuruluşu işlevini de gördüler. Tekkelerdeki müzikli, rakslı ayimler, sohbetlerde okunan ilâhiler, nefesler, gerek müzikte, gerek edebiyatta, temelde tasavvufla beslenen, çeşitli tarikatların ilkelerinin yön verdiği akımların oluşmasına yol açtı.

TEKKE EDEBİYATI

Konu, dil yönünden İslâm uygarlığının etkilerini taşıyan, tekkelerde gelişen, tasavvuf duygusu ve düşüncelerini aşılama, yaymak amacıyla ortaya konmuş ürünlerin tümüdür.

TEKRİR

Anlatımı güçlendirmek, etkili kılmak amacıyla bir sözcüğü ya da sözcük kümesini yineleme sanatıdır. Tekrar, bir anlatım kusuru olmakla birlikte tekrar, sanat sayılmıştır.

TEKVİN

İslâm terminolojisinde yaratma; yoktan var etme. Tannsal yaratılışı inceleyen teogoni, insanın yaratılışını inceleyen antropogoni ve evrenin yaratılışını inceleyen kozmogoniye bağlıdır. Bu yanılla çok eski ve çeşitli mitolojik, dinî, felsefi kaynakları vardır. Yahudilik'te Musa'ya ait kitabın birinci bölümü de Tekvin adını taşır.

TERCİ-İ BEND (TERCİ-İ BENT)

Bendlerle kurulan musammata denir. Divân edebiyatı nazım şeklidir. Bendlerdeki mısra sayısı 8-20 arasında değişir.

Bend sayıları 5-7 arasında değişmekle beraber daha uzun yazılanlarına da rastlanır. Bendler "tercîhâne", haneleri birleştiren beyitler ise "vâsita" adlarıyla bilinirler. Vâsita beyitlerinin, her bendin sonunda aynen tekrar edilmesi, terci-i bendi terki-i bendden ayrıran birinci özelliğidir. Vâsita beyitlerinin her bendin sonunda tekrarlanmasından dolayı anlam kaynaşması gerektiğinden terci-i bend yazmak güçtür. Terci-i bendlerde değişik konular işlenmiş, en çok mersiye ve medhiyeye yer verilmiştir. Terci-i bendler edebiyatımızda terki-i bende göre daha az yazılmıştır. Nesimî'nin, Şeyhî'nin, Hayalî Bey'in, Şeyh Gâlib'in, Ziya Paşa'nın terci-i bendleri tanınmıştır.

TERKİB-İ BENT (TERKİB-İ BEND)

Divân edebiyatında kullanılan bir şiir biçimidir. Her biri 5-10 arası beyitten oluşan, 5-12 bendin bir araya gelmesiyle kurulur. Bentleri birbirine bağlayan beyite vasita denir. Vasita beyti her bentte farklıdır. Vasita beytinin aynen yenilenmesi durumunda ise terci-i bent oluşur. Terki-i bentle, din ve felsefe konuları ve mersiyeler yazılmış olup en ünlüleri, Bakî'nin Kanunî Mersiyesi ile Bağdatlı Ruhî ve Ziya Paşa'nın terki-i bentleridir.

TEŞBİH

Edebiyatta iki varlık arasında benzetme yoluyla bağlantı kurarak anlamı güçlendirmek ya da ilgi çekici kılmak üzere yapılan bir söz sanatıdır. Divân ve halk edebiyatında genellikle kalıplaşmış benzetmeler kullanılırken; Tanzimat Dönemi'nden başlayarak, yazarın bulunduğu benzetmeler, özgün sanatçı kişiliğinin göstergelerinden biri sayılmıştır.

TEVHİD (bk. MÜNACÂT)

TEVRİYE

İki anlamlı bir sözcüğü her iki anlamıyla birlikte kullanma sanatıdır. "İlham"ın en yaygın biçimidir. Asıl amaç, ilk akla gelen anlamın yanı sıra uzak anlamı da çağrıştırmaktır.

TEZKİRE

Eskiden belli bir meslekteki kişilerin yaşam öykülerinin toplandığı eserlere verilen addır. Tezkireler konularına göre Tezkiretü'l-Şuara (Şairler Tezkiresi), Tezkiretü'l Hattatîn (Hattatlar Tezkiresi) vb. adlar alırlar. Kimi tezkireler, kişilerin yanı sıra, o dönem toplumu üstüne içerdiği bilgilerle de önem taşır. Başlıca tezkireler; Sehi Bey'in Heşt Bihişt, Latîfî'nin Latîfî Tezkiresi, Ahdî Ahmed Çelebi'nin 1563'te yazılan Gülşen-i Şuara, Aşık Çelebi'nin 1566'da bitirdiği Meşâ'irü'ş-Şuara, Hasan Çelebi'nin 1586'da bitirdiği Kınalızâde Tezkiresi, Esrar Dede'nin 1796'da yazdığı Esrar Dede Tezkiresi vb'dir.

TUMTURAK

Sözlü ve yazılı anlatımda yersiz ve gereksizce büyük lâflar, tantanalı sözler etmekten doğan anlatım eksikliğidir.

TUYUG

Aruz ölçüsünün belirli bir kalıbıyla yazılan, dört dizelik nazım biçimidir.

TÜRKÜ

Türk halk edebiyatında ezgiyle okunan ve bentlerden oluşan genellikle yaratıcısı belli olmayan şiir biçimidir. Halk arasında ezgiyle söylenen tüm şiirsel parçalar türkû diye adlandırılır. Türkülerde sözden çok ezginin ağır bastığı görülür. Türküler, halkın kültürel birikiminin dışavurumudur. Halk türkülerinin belirleyici özellikleri, ezginin ve şiirin ulusal olması, sözlü aktarıma dayanması, ezgi ile şiirin niteliği arasında sıkı bir ilişki bulunmasıdır. Türküler ezgilerine, yapılarına ve konularına göre sınıflandırılır. Ezgilerine göre usullü (oyun havaları), usulsüz (uzun havalar); konularına göre ninniler, doğa türkûleri, aşk türkûleri, karşılıklı türkûler; yapı bakımından ise türkûnün asıl sözleri ile her kıtânın sonunda tekrarlanan nakarat olarak ikiye ayrılır. Asıl bölüm bent, nakarat bölümü, bağlama ya da kavuştak adıyla anılır. Hece ölçüsü beşliden başlayıp on altıya dek süren her kalıpta türkû vardır. Uyak düzenleri değişikdir. Bentler ve kavuştaklar kendi aralarında düzenli olurlar. Dörtlülüklerle kurulmuş türküler, kimi zaman mani ve koşmalann türkû ezgisizle söylenmeleri sonucu ortaya çıkarlar.

U

UYAK (bk. KAFİYE)

UYARLAMA

Yabancı bir yapıtı yer adlarından kişi adlarına varıncaya değin değiştirerek, kendi toplum yaşayışına ve ulusal özelliklerine uydurma, adaptasyon. Genellikle tiyatro oyunlarında bu yola başvurulur. Çevirmen, toplumca yadırganmaması için olayı kendi toplumuna uyarlar, halkının dilindeki deyimleri kullanır, gelenek ve göreneklerine aykırı olan durumları değiştirir. Özellikle Tanzimat döneminde bu yola çokça başvurulmuştur. Uyarlama yoluyla Türk tiyatrosunun gelişimine katkıda bulunanların başında Ahmet Vefik Paşa, Âli Bey, Hasan Bedreddin Paşa ve Manastırlı Rifat gelir.

UYUM (AHENK)

Şiir ya da düzyazıda hecelerin ve sözcüklerin ses bakımından uyumlu, bir bütünü verecek biçimde bağdaşmış olması hâlidir, ahenk de denir. Divân edebiyatında ahenk ikiye ayrılır: Umumi ahenk (aheng-i umumi), taklidi ahenk (aheng-i taklidi). Umumi ahenk, hecelerin ses yapısına bağlı kalarak sıralanmasına, sesli ve sessizlerin kaynaşmasına, bu hecelerin oluşturduğu sözcüklerin cümle ya da dize içine, uyumu bozmayacak biçimde yerleştirilmesine, cümle ya da dizeler arasında ses uygunluğunun gözetilmesine bağlıdır. Tanzimat'tan önce feshat kavramının içinde düşünülen ahengin eskilerce daha çok taklidi olanına önem verilmiş, belâgat kitaplarında aheng-i taklidi üzerinde durulmuştur. Burada önemli olan, anlatılmak istenen, sözcüklerin anlamından çok, bir hareketin çıkardığı sesi vererek duyurmaktır. Tanzimat'tan sonra ise, şiirde ahenk önem veren, kimi şiirlerinde sesi bütünüyle öne alan şair Cenap Şahabeddin'dir. Şiirlerinin adı bile onun bu tutumunu yansıtır. En bilinen şiirinin adı "Elhân-ı Şitâ"dır (Kış Müsiki-si). Günümüzde ise, şiirde genel bir uyum gözetilmekle birlikte, eski düzyazının, gücünü "seci"den alan ahenk anlayışı bırakılmıştır. Günümüz yazarı, sözcük seçimine ve cümle yapısı ile cümle kuruluşuna bağlı bir anlayışı sürdürmektedir.

V

VAHDET

Birlik, teklik anlamındadır. Karşıtı çokluk (kesret). Kesrette vahdet ise çoklukta birlik anlamına gelir. Dünyada, varlıklar içinde herkesin, her nesnenin Tann'ın tecellisi olduğunu bilmek, çoklukta Tann'ın teklifiğini görmek demektir. Tek anlamındaki vahit sözcüğü de Tann'ın adlarındandır. Tasavvuf, temelde vahdet inancına dayanır. Vahdet-i vücud, varlık birliği görüşü, felsefe olarak tasavvufun koyduğu ana ilkedir. Buna göre, var olanların kaynağında Tann vardır, her şey Tann'ın varlığından ibarettir. Tann, kendini bütün varlıklarda ortaya koyar, varlıklarda görünür. Tevhit, bir olma inancı da varlık birliğine dayanır. Aşk, tevhitte tutulacak yoldur.

VAHDET-İ VÜCUD

Bütün varlıkların, mutlak vücudun, yani Tann'ın ad ve sıfatı olduğu ve onda tükendiği anlayışıdır. Bu anlayış, Hindistan'da ortaya çıkıp Eski Yunan felsefesi aracılığıyla tüm dünyada yayılmıştır. Parmides, Zenon, Platon, Plotinus gibi düşünürlerin çeşitli biçimlerde açıkladıkları; doğasıyla, insanıyla, Tannı'sıyla evrenin teklifiği düşüncesi, Hegel'ci var sayımda Tann'ın doğallaştığı ve sayısızca çeşitlendiği biçiminde ortaya konur. İslâmcı düşüncede ise; "yaratana ve

yaratılan yoktur, yalnızca Tanrısal varlaşma vardır” biçiminde özetlenir.

VEHHABİLİK

Hanbelî mezhebine bağlı olarak 18. yüzyılda Abdülvehhab bin Muhammed tarafından Arabistan’da kurulmuştur. Deriye Şeyhi Muhammed bin Suud ve onun ölümünden sonra da yerine geçen oğlu Abdülaziz döneminde bütün Arap Yarımadası’na yayıldı. Gerçekte Sünnî inanca bağlı Vehhabîler, Tanrı’ya araçsız tapılması gerektiğine inanırlar. Bu inanışları gereği, peygamber ve evliyadan yardım istemeyi, Tanrı’ya ortak koşma sayarlar. Türbe yapmak, kandil yakmak, ölüleri ziyaret etmek, evliyaıya adak adamak, tesbih çekmek gibi kimi İslâmî geleneklere karşı çıkarlar. Bugünkü Suudi Arabistan kralları, Vehhabî emiri Abdülaziz’in soyundan gelmektedir.

VAHİY (VAHY)

Tanrı tarafından bir buyruk veya düşüncenin peygambere duyurulması. Kaynağı vahiy olan Kur’an sureleri bazen bir bütün olarak, bazen de ayet ayet, Allah tarafından Hz. Muhammed’e gönderilmişti. Vahiy, peygamberlere özellikle Hz. Muhammed’e gelen Tanrısal esin anlamına gelir. Sanatçıları, eserlerini ortaya koyarken kapıldıkları derin coşkunluktan ayrırmak için bu esine vahiy denmiştir. Vahiy, Kur’an’ın bildirdiğine göre, “oku” anlamına gelen “ikra” sözcüğüyle başlamış ve Kur’an tamamlanınca son bulmuştur. Kur’an dışında kalan ve hadis-i kudsi adı verilen hadislerin doğuşu da vahiy yoluyla, Hz. Muhammed’e Allah tarafından ilham edilmiştir. İslâm dinine göre Hz. Muhammed’e peygamberliği Allah tarafından bildirildikten sonra vahiy gelmeye başladı. Bundan dolayı peygamberliğin bildirilişi de bir vahiy niteliğindedir.

VARSAGİ

Koşma türünün kendine özgü bir ezgiyle söylenen biçimine verilen addır. Güney Anadolu Bölgesi’nde Varsak Türklerince söylendiği için bu adı almıştır.

VEZİN

Şiirde kullanılan ölçü. Dünya şiirinde kullanılan vezinler iki bölümde incelenir. Kalitatif vezinler; hecelerinin fonetik değerine dayanan vezinlerdir. Eski Yunan’da ayak, Türk şiirinde aruz adını alan vezinler bu türdendir. Kantitatif vezinler, hecelerinin sayısına dayanan vezinlerdir. Türk şiirinde ve Batıda hece vezni olarak anılır. İslâmiyetten önceki dönemlerde hece vezni kullanıldı. Divan edebiyatı aruzu benimsedikten sonra da, halk edebiyatı hece veznine bağlı kaldı. Aruz vezni, Türk edebiyatına İslâmiyetten sonra İran etkisiyle geçti. He-

celerinin fonetik ölçülerine dayanan bu vezin 13. yüzyıldan 20. yüzyıla dek Türk edebiyatında kullanıldı. Cumhuriyet döneminden sonra şiirde aruz tamamıyla terk edilirken, hece vezni giderek daha az kullanıldı ve serbest nazım adı verilen, mısraların iç uyumuna dayanan bir şiir türü gelişti.

Y

YABGU

Eski Türk devletlerinde hükümdar anlamında kullanılan bir unvandır. Aynı anlamda kullanılan kağan ve hakandan daha eski olan “yabgu”nun en eski kullanılışı Hun İmparatorluğu’nda (M.Ö. 220 - M.S. 426) görülür. Selçuklular, devlet kurduktan sonra, hakan yerine sultan unvanını kullandılar ve yabgu unvanı da melik karşılığı uluğ-yabgu olarak kaldı.

YEDEKLİ KOŞMA

Doğu Anadolu ile Azerî alanına giren bölgelerde saz ozanlarının söyleyip kullandıkları bir koşma türüdür.

YESEVİYYE

Ahmet Yesevî tarafından 12. yüzyılda kurulmuş Sünnî tarikatların biridir. İslâm dininin Asya Türkleri arasında yayılışından sonra Sünnî inançlara bağlı tarikatlar kurulmaya başlandı. Bunlar arasında en büyük ve en yaygını Yesevîyye tarikatıdır. Kur’an ve hadislerle bildirilen bütün emir ve yasakları yerine getirmeyi, bütün ibadet ilkelerini benimsemeyi amaç edinir. Sonraki çağlarda kendisinden birçok kollar çıkan bu tarikat, Anadolu Türkleri arasında da hızla yayılmıştır.

YUSUF

Yakup Peygamber’in on iki oğlundan peygamber olanı. Yusuf, kıskanç ağabeyleri tarafından kuyuya atılmıştı. Bir kervancı tarafından kurtarılıp Mısır’a götürüldü ve köle olarak satıldı. Kendisine âşık olan, efendisinin hanımı Züleyha’nın iftirası üzerine zindana atıldı ve uzun yıllar burada kaldı. Rüya yorumlama sırmı bilen Yusuf, bir gün yedi cılız ineğin, yedi semiz ineği; yedi kurumu başağın, yedi yeşil başağı yediğini gören Mısır hükümdarının rüyasını yorumladı. Yedi yıl süren bolluktan sonra yedi yıl kıtlık geleceğini ve bu arada ürünlerin biriktirilmesi gerektiğini söylemesi üzerine hazine nazım oldu. Kıtlık yıllarında ağabeylerini affetti. Bütün ailesi ile birlikte Mısır’a yerleşti. Yusuf Peygamber ayrıca insan güzelliğinin de simgesidir.

YUSUF İLE ZÜLEYHA

İbramî peygamberi Yusuf ile kendisine âşık olan Züleyha’nın destanlaşmış öyküsü. Yusuf’a âşık olan, ancak ondan ilgi görmeyen Züleyha, ona iftira ederek zindana attırır. Halk arasında anlatılan bu destan birçok ozan tarafından da işlenmiştir.

Z

ZEKERİYA

Kur’an’da adı geçen peygamberlerden biri olup M.Ö. 1. yüzyılda Filistin’de yaşadığı sanılmaktadır. Vaftizci Yahya’nın oğludur. Filistin Valisi Herodes, Zekeriya’nın babasını öldürtmek için emir verir; Zekeriya, babasını kurtarmak için harekete geçerse de bu davranışından ötürü o da ölüm cezasına çarptırılır; kaçıp bir ağaç kovuğuna sığınır da öldürmek üzere onu izleyenler Zekeriya’yı ağaçla birlikte ikiye bölerler.

ZİKİR

Tanrı adını söyleme. Arapça, anma ve söyleme anlamlarına gelmektedir. İslâmiyet’te Tanrı adını ve ona özgü güzel adları (esma-i husnâ) tekrarlamaya zikir denir. Zikrin biçimi yüzünden birçok tarikat birbirinden ayrılmıştır. Bu anma yüksek sesle, mııldanarak ya da içten söylenme biçiminde yapılabilir. Kimi Alevîler ve Mevlevîler müzik ve dansla zikrederler. Yüksek sesle yapılan Zikir-i Cehrî, içten söyleme biçiminde yapılan Zikir-i Kalbî, toplu yapılara da Zikir-i Hafî denir. İnsanın gönlünü Tanrı sevgisiyle doldurmak, dervişin Tanrı bilincini geliştirmek ve olabildiğince dünyasal bağlardan kurtularak Tanrısal benliğe ulaşmak, tüm tarikatlarda zikrin ortak amacıdır.

ZÜMRÜDÜANKA

Dinî ve büyüsel etkileri olduğuna inanılan mitolojik kuş. Kaynaklarını eski Mısır, Çin ve İran mitolojisinden alır. Hristiyan ve İslâm inançlarında da altın renkli, uzun tüylü, büyük ve güzel sesli bir kuş olarak yer alır. Erkek olan bu kuş, dünyada her zaman tek olarak bulunurmuş. Öleceği zaman yuvasını ateşe verip yakarken, yeni ve genç bir anka kuşu meydana gelirmiş. Yüzü insana benzeyen bu kuş, Kaf Dağı’nda yaşamış. Yahudi, Hristiyan ve İslâm inançlarında zümrüdüankayla ilgili birçok dinî öykü vardır. Divân edebiyatında anka yerine, İran efsanelerinde simurg adıyla anılan kuşun adının kullanıldığı da olmuştur.

KÜÇÜK SÖZLÜK

(Sözcükler, şiirdeki anlamına göre açıklanmıştır.)

A

a'dâ : Düşmanlar.

a'mak : Derin.

âb : Su.

âbâ : Babalar, atalar.

âbâd : Bayındır, şen, mâmur.

abd : Kul, köle.

abdâl : Gezgin derviş.

âbdar : Nükteli, zarif, güzel.

abd-i âciz : Aciz kul.

abes : Boş, değersiz, manasız.

âb-gûn : Su renginde; mavi.

âb-ı hayvân : Ölümsüzlük suyu, bengisu.

âb-ı nîsan : Nisan yağmuru.

âb-ı revan : Akarsu.

âb-ı sirişk : Gözyaşı.

ab-ı zülâl bâdesi : Saf, hafif soğuk güzel su.

âbıhayat : Hayat suyu.

âbıkevser : Kevser adlı cennet havuzunun suyu.

âbid : İbadet eden.

aceb : Şaşılacak şey.

acimiyyet : Mâcun halinde olma, yoğurulmuşluk.

acz : Güçsüzlük.

açıcı olma : Anlatma.

adab ü erkân : Eğitim düzeni.

adalet-i seniyye : Yüce adalet.

adam azgını : İriyari adam.

adavet : Düşmanlık.

âdem : İnsan.

adem : Yokluk.

adû : Düşman.

âfak : Dış âlem.

âfet : Çok güzel, bela.

âfif : İffetli, namuslu, temiz.

âfil : Gurub eden, batan.

âftab : Güneş; güzel kimse.

âgâh : Haberli, uyanık.

âgâh olur : Bilinir.

âgaz etmek : Başlamak.

âgûş : Kucak, insan koynu.

ağar : Yükselir.

ağlebî : Ekseriyetle ilgili.

ağyar : Başkaları, yabancılar.

ağyâr-i vatan : Vatan aşkı.

âh u figan : Âh edip inleyerek.

ahadiyyet : Birlik, teklük.

ahcâr : Taşlar.

ahd : Söz verme, ant, yemin.

ahd-ı zâr : Ağlayarak verilen yemin.

aheng-i iştiyak : İstekli olma durumu.

ahfâ : Çok gizli.

ahfâd : Torunlar.

ahî : Kardeş, kardeşim; fütüvvet ehline veya fütüvvet şeyhine Türkler arasında verilen isim.

âh-ı derûn : İçten gelen âh.

âh-ı sehergâh : Seher vaktinde edilen "âh".

âhır nefes : Son nefes.

âhir-i encâm : Son.

ahkâm : Hükümler, kanunlar.

ahlâf : Halefler, öncekilerin yerine geçenler.

ahmer : Kırmızı.

ahrâr : Hürriyetçiler.

ahsen : Pek güzel insan.

âhuvân : Ahular.

ah-ü-zâr : Ah ve inleme.

ahvâl : Durumlar.

ahyâr : Hayırlılar, iyiler.

ahz : Alma, kabul etme.

ahzân : Hüzünler.

âkabinde : Hemen sonrasında.

akaid : Akideler, inanılan hakikatlar.

akâmet : Kısırlık, verimsizlik.

akdes : En mukaddes.

âkibet : Nihayet, son.

âkil : Akıllı kimse.

akılfüruş : Akıllılık taslayan.

âkif : Devamlı ibadet eden.

akim : Sonuçsuz.

akmişe : Kumaşlar.

aksâ : En son.

aktâb : Kutublar, büyük evliyalılar.

akvâ : En kuvvetli.

Al'osman : Osmanlı hanedanı, Osmanlı Devleti.

ala : Hile, kandırıcı, aldatıcı al, karışık renk.

alâim-i semâ : Ebemkuşağı, gökkuşağı.

alarmak : Kızarmak, al rengini almak.

alâyık : İlgiler, bağlar.

âlâyış : Gösteri, gösteriş.

âle : Sığınak.

alel-ıtlak : Genel olarak, mutlaka, rasgele.

alel-umûm : Genel olarak.

âlem : Dünya, cihan.

âlem : Herkes.

âlem-i kevn : Varlık âlemi.

âlem-i tab : Dünyayı aydınlatan.

âlem-sûz : Dünyayı yakan.

âlemşümûl : Âlemi kaplayan, dünya çapında.

âli : Yüksek, yüce.

Al-i Ali : Ali çocukları.

âlicenap : İyilik ve cömertlikte bulunan.

alîm : Çok iyi bilen, tanıyan.

allâm'el-esma : Tann'ın adları, sıfatları.

alp : Yiğit erkek.

âlud, âlûde : Bulaşmış, bulaşık.

âmâde : Hazır.

âmâk : Derinlikler.

amd : Niyet, arzu, istek.

anâsır : Unsurlar, elemanlar.

andelîb : Bülbül.

anı : Onu.

Anka : Kaf dağında bulunduğu söylenen masal kuşu.

ankebût : Örümcek.

ârâf : Cennet ile cehennem arasındaki yer.

arak : Rakı.

ârâm : Durma, oturma; dinlenme, rahat etme.

ârâm-ı cân : Gönlün rahatı.

arasât : Ölümden sonraki dirilme yeri.

ânz : Yanak.

ânz-ı dildâr : Sevgilinin yanağı.

ârî : Arı, temiz, saf.

ârif : Bilen, bilgi sahibi.

âriyet : Ödünç.

arkış : Kervan.

arkun : Aykırı.

arsıma : İhmal etme.

arş : Dokuzuncu gök.

arş : İlahî kudret ve saltanatın tecelli yeri.

arş-ı Hüdâ : Tann'ın tahtının bulunduğu varsayılan en yüksek gök tabakası, 9. kat gök.

arzuhal : Dilekçe, istida.

asâkir : Askerler.

âsâm : Günahlar.

âsân : Kolye.

âsâr : İzler, belirtiler; eserler.

âsetin : Esvap kolu, yen.

asfiyâ : Günahlardan arınmış büyük zatlar; samimi, saf, temiz.

ashâb-ı riyâ : İkiyüzlü insanlar.

asitan : Tekke, eşik.

âsiyâb : Değirmen.

âsmân : Gök.
astâne : Eşik; dergâh; İstanbul.
âsûde : Rahat, tasasız.
Aşere-i Mübeşşere : Cennetle müjdelendi miş on sahabe.
âşikâr : Belli, açık, meydanda.
aşina : Tanıdık.
âşiyân : Ev, mesken; kuş yuvası.
aşk odu : Aşk ateşi.
aşr : On sayısı.
âşûb-ı cihan : Cihamı karıştıran.
ateş-i hicran : Ayrılık ateşi.
avâlim : Âlemler, dünyalar.
âvâre : Başıboş, yersiz yurtsuz.
avânz : Anzalar.
avn-i Hak : Tanrı yardımı.
âyâ : Acaba.
ayân : Belli, açık.
âyân : Görünümler.
âyân : İleri gelenler.
ayet-i seb'ul mesani : Yedi ayet, Fatıha suresi.
âyet-ül-kübra : En büyük âyet.
âyine : Ayna.
ayn : Göz.
ayn-ı cem : Alevi-Bektaşilerin tarikata girme töreni.
ayş : Yeme-içme.
ayyuk : Gökyüzünün pek yüksek yeri.
azâb-ı nâr : Ateş azabı, ıstırabı.
azâb-ı sâir : Derin, büyük, yaygın azap.
âzâde : Kurtulmuş.
azîm : Büyük, ulu.
azîmet : Gitme, gidiş.

B

ba'dehu : Ondan sonra.
bâb : Kapı.
bab : Konu, bahis.
bâd : Yel, rüzgâr.
bâde : Şarap, içki.
bâde-i gülğün : Gül renkli içki, şarap.
bâdelmevt : Ölümünden sonra.
bâdemâ : Bundan sonra.
bâde-nûş : Şarap içen.
bâd-ı âh : Âh rüzgârı.
bâd-ı sabâ : Doğudan esen hafif, hoş rüzgâr.
bâğ-ı behişt : Cennet bağı.
bağ-ı dehr : Dünya bahçesi.
bağır : Göğüs.
bağrı başlı : Gönlü yaralı.

bağven (bağvan), bağban : Bahçıvan.
bahâ : Değer, kıymet.
bahâdur : Cesur, yiğit.
bâhire : Belli ve açık olan.
bahr : Deniz, büyük göl.
bahr-ı muhîr : Her yanı kaplayan büyük deniz.
bahr-i cari : Akan deniz.
baht-ı leîm : Alçak baht.
baîd : Uzak, ırak
bâis : Sebep olan.
bâkî : Kalan, artık.
bakıcak : Bakınca.
bâl : Kol, kanat; boy; gönül, hatır.
bala : Yavru, çocuk.
bâlâ : Yüce, yüksek, üstün.
balaban : Çakır doğan kuşu.
bâlîğ : Ulaşan, olgunlaşmış, yetişmiş, erişmiş.
balkımak : Parlamak, ışıldamak.
banlamak : Seslenmek, ezan okumak.
bâr : Yük, ağırlık.
bârân : Yağmur
bâran-dîde : Yağmuru görmüş.
bârgâh : İzinle girilebilecek yüce makam.
bâr-ı intizar : Bekleyiş yükü, manevi ağırlık.
Bârî'ye başlamak : Tanrı'ya yalvarmak.
bârid : Soğuk.
bârika : Şimşek.
basar : Görme.
basar üleşî : Paylaşmaya başlar.
basübadelmeyt : Ölümünden sonra diriliş.
batâlet : İşsizlik.
bâtıl : Doğru olmayan; boş, geçersiz.
bâtın : İç, ilâhî sır.
bâti : Ağır, yavaş.
bay ü gedâ : Zengin ile fakir.
bâz : Oynayan, yapan.
bâzâr : Pazar, çarşı, alım-satım yeri.
bâzâr-ı vatan : Vatan pazarı.
bazergân : Tâcir.
bâziçe : Oyuncak.
bâzû : Kol.
bedâhet : Apaçıklık.
bedâyi : Yeni icat edilmiş şeyler.
bedelâ : Karşılık.
bedestan : Değerli eşya ve taşların satıldığı çarşı, kapalı çarşı.
bedhah : Kötülük isteyen.
bedî : Benzersiz güzel, üstün, özgün.
bedîhî : Delilsiz bilinen şey, apaçık.
bed-nâm : Kötü adlı, adı kötüye çıkan.

bed-nazar : Kötü bakışlı.
bedr : Sağlık, esenlik.
bedük : Büyük.
behic : Güler yüzlü, şen, güzel.
behişt : Cennet.
bekâ : Devamlılık, kalıcılık, sonsuzluk.
bel : Geçit veren dağ.
beli : Evet, peki, doğru.
belîğ : Düzgün ve adamına göre söylenmiş söz.
belik : Uzun saç örgüsü.
benân : Parmak.
bencileyin : Benim gibi.
bend : Bağlamak.
bende : Birine bağlı, kul, köle.
bendini : Bağımı, bağlılığımı.
benefşe : Menekşe.
beng : Esrar, gizem.
benî : Oğullar.
berceste : Güzel.
berk : Sağlam, sıkı; sert, şiddetli.
berr : Kara, toprak.
berr ü bahr : Kara ve deniz.
berzah : Dünya ile âhiret arasındaki âlem.
beşaret : Müjde, muştı.
beşâşet : Güler yüzlülük.
beşer : İnsan.
beşîr : Müjdeci.
bev vâb : Kapıcı, men edici.
beyânî : Açıklanıp bildirilen.
beyân-ı hâl : Durumu dile getirmek.
beyn : Ara, arasında.
Beytullah : Tanrı'nın evi.
Beytülharam : Kâbe'nin etrafı.
beytülmal : Devletin hazinesi.
bezirgân : Tacir, tüccar.
bezl : Kendiliğinden verme, esirgmeden harcama.
bezm : İçkili, eğlenceli meclis.
bezme çerâğ : Meclise ışık, çıra.
bezm-i ahbâp : Dost meclisi.
bezm-i âlem : Dünya meclisi.
bezm-i âşikân : Âşıklar meclisi.
bezm-i mey : İçki meclisi.
bıldır : Geçen yıl.
bî-bekâ : Devamsız, sebat etmeyen.
bîçare : Çaresiz.
bîd : Söğüt ağacı.
bîdar : Uykudan uyanma.
bîgâne : Yabancı, tanımaz.
bî-hemâl : Eşsiz.

bî-hicâb : Utanmama.
bihîşt : Cennet.
bî-hod : Kendine.
bîhûde : Beyhûde, boş yere.
bik : Bey, mevki sahibi, asil, soylu.
bîkes : Kimsesiz.
bîkeyf : Keyfsiz.
bilâd : Beldeler, memleketler.
bile : Beraber.
bilîş : Bildik, dost.
bilîşmek : Tanışmak.
bîm : Korku.
bîmâr : Hasta.
bin : Oğul, oğlu.
bî-nevâ : Mahrum.
bî-nihayet : nihaysiz, sonsuz.
bint : Kız.
bîperva : Korkusuz.
bî-rahm : Merhametsiz.
birem birem : Birer birer, tek tek.
birin : Birer, bir.
bî-riyâ : Riyasiz.
biryan : Püryan, et kebabı.
bisât : Kilim, seccade.
bî-vefâ : Vefasız.
bizâr : Bıkılmış.
börü : Kurt.
bûd : Uzaklık.
bulısar : Bulur.
bun : Sıkıntı.
bunalamak : Cezbeye kapılmak.
bunda : Burada.
burhan : Delil, ispat.
büs : Öpme; öpüş; öpücük.
büy : Koku.
bühtan : İftira.
bükâ : Ağlama.
bülbül veş : Bülbül gibi, bülbül misali.
bülbül-i şûride : Bülbüle tutkun.
büldân : Şehirler.
bülend : Yüksek, yüce.
bürçek : Saç, kâkül.
bürde : Hırka.
bürhan : Delil, ispat, tamk.
bürhân-ı kudret : Gücünün belgesi, kanıtı.
büşrâ : Müjde.
büt : Put gibi güzel.

C

câ : Yer.
câh : İtibar; mevki, makam.
câhid : Din için savaşan.
Cahîm : Cehennem dördüncü katı.
câil : Yapan.
câlib : Çekici.
câm : Bardak, şarap kadehi.
câme : Elbise.
câme-hâb-ı harîr : İpekten gecelik.
câme-i sabr : Sabır elbisesi.
câm-ı Cem : Cem kadehi.
câm-ı mey : Şarap kadehi.
cânân : Sevgili.
cân-bahş : Can veren.
cân-efrûz : Can aydımlatan.
cân-güdaz : Can alan; candan geçirici; öldürücü.
cânîp : Yön, taraf, yan.
car : İmdat, yardım, sığınak.
carh, burç : Yıldız kümesi.
cârî : Akan, yürüyen.
câvid, câvidan : Sürekli, sonsuz.
cây, caygâh : Yer.
cây-i ihtirâz : Çekimme noktası, korkma sebebi.
cebânet : Korkaklık.
cebe : Zırh.
cebel : Dağ.
cebîn : Alın.
cebîn : Korkak, yüreksiz.
cebîn-i mâder : Annenin alını.
cedîd : Yeni.
cefa-pîşe : Zalim; işkence eden; sevgili.
cefâ-şîâr : Eza cefa eden.
cefne : Büyük su kabı.
cehd etmek : Çalışmak, uğraşmak.
cehd : Çaba, çabalama.
cehd : Çalışma, çabalama.
cehl : Bilmezlik, cahillik.
celâl : Ululuk, yücelik.
celb : Kendine çekme, getirme.
celî : Belli, açık.
cem : Tarikata girme toplantısı.
cemâdât : Cansız cisimler.
cemâl : Güzellik, yüz güzelliği.
cemâl bağı : Bir gül bahçesi, çiçek bahçesi kadar güzel olan yüz.
cemel : Deve.
cemre : Isı.
Cenab-ı İzzet : Yüce Tanrı.

cenâh : Kanat.
cenân : Yürek, gönül.
cerbeze : Süslü sözlerle aldatma.
ceren : Âhu, ceylan.
cerh : Çark.
cerîha : Yara.
cevâb-ı mukadder : Takdir olunmuş cevap, ezelde takdir olunan cevap.
cevlân, cevlân : Dolaşma, dolanma, gezinme.
cevr : Eziyet, haksızlık, zulüm.
cevr-i firâvân itmek : Çok eziyet çekmek.
Cevşen : "Zırh" mânâsında Peygamberimizin emsalsiz duası.
Cevvâd : Sınırsız cömertlik sahibi Allah.
ceyb-i kabâ : Cübbenin cebı.
ceyş : Asker, ordu.
cezîre : Ada, yarımada.
cezme : Kesin karar.
cıda : Mızrak, kargı..
cımk : Uzun boylu.
Cibril : Cebrail.
cidâl : Zorlu çekişme, uğraşma.
cidd ü cehd it : Ciddiyetle çalış.
ciğer-pârem : Ciğerimin parçası, köşesi... gibi sevgi ifadesi.
cihâd : Savaş.
cihan : Dünya, âlem.
cihan-efrûz : Dünyayı aydımlatan.
cihan-nüma : Dünyayı gösteren.
cihâr : Dört.
civegâh : Görünme ve gözükmeye yeri.
cim : Eski yazıda bir harf.
cinan : Cennetler.
cirm : Varlık, hacim.
cism : Beden, gövde, madde.
cism-i zâr : Zayıf vücut.
cisr : Köprü, geçiş.
civan : Genç.
ciyergâh : Ciğerin bulunduğu yer.
ciye : Müslüman olmayanlardan alınan vergi.
cûd : Cömertlik.
cumhur : Topluluk.
cur'a : Esrar kabı.
cura : Küçük saz.
cûş : Coşkunluk.
cûş eylemek : Coşmak.
cûşa gelmek : Coşmak, taşmak.
cûyibâr : Irmak.
cüdâ : Ayrılmış, ayrı düşmüş.
cümûd : Cansız, donuk.

cünd-i islâm : Islâm askeri.

cünun : Delilik, delirme.

cüz'i mesağ : Bir parça izin, açık kapı.

Ç

çah : Kuyu, çukur.

çah-ı zenâhdân : Çene çukuru.

çâk çâk : Parça parça.

çâk etmek : Yırtmak.

çâker : Kul, köle, bende.

çâk-i girîbân : Yaka yırtığı.

çalâk : Atik, çabuk.

Çalap : Tanrı, Allah.

çapar : Ulak, haber taşıyan.

çâr kisvet : Toprak, su, yel ve ateş.

çar köşe-i devranî : Dünyanın dört bir köşesi.

çarh : Çark, gök.

çarkı-ı felek : Gök kubbesi, gök yuvarlağı.

çarkın kırılır : Tıkırında giden işlerin bozulur.

çarnâçar : İster istemez.

çelebi : Görgülü, terbiyeli, olgun. Bektaşî ve Mevlevî pirlerinin en büyüklerine verilen unvan.

çelen : Sivri uç.

çemen : Çimen, yeşillik; bahçe.

çeng, kanun : Müzik enstrümanlarından.

çerağ : Mum, fitil; otlak.

çerh : Felek.

çerh : Yaralayan, yara açan.

çerh-i bî-vefâ : Vefasız felek.

çeri : Asker.

çeşm : Cöz.

çeşmân : Gözler.

çeşm-i a'dâya nihân : Düşman gözünden saklı.

çeşm-i bi rahm : Acımasız göz.

çeşm-i gamze : Süzgün bakışlı göz.

çeşm-i gazâlî : Karaca gözlü, ceylan gözlü.

çeşm-i hûn : Kanlı göz.

çeşm-i insan : İnsan gözü.

çeşm-i mest : Sarhoş göz.

çeşm-i mestâne : Mahmur, baygın göz.

çeşm-i nergis : Nergis gözlü.

çeşm-i sâkî : Sakinin gözü.

çeşm-i şeb-reng : Gece renkli göz; siyah göz.

çevgân : Cirit oyununda atlıların kullandığı değnek.

çevgân : Tanrı'nın ezeldeki takdiri.

çığah : Sorguçlu.

çırağ : Lamba, mum, kandil.

çığdem : Türlü renklere çiçek açan bir kır bitkisi.

çîn : Buruşukluk.

çiz : Şey.

çöngce : Zayıf.

çün : Çünkü, mademki

D

dâ : Dert, hastalık.

dâ'vi : Dava, sorun.

dâbbe : Yürüyen yaratık.

dâd : Adalet.

dâd : Sızlanma, şikâyet, feryat.

dâfi : Defeden, savan.

dâğ : Yara, ateşle meydana getirilmiş yara, yanık yarası.

dağ ber-dağ etmek : Yara bere içinde bırakmak.

dağdağa : Gürültü patırtı.

dağdâr : Kızgın demirle dağlı, yaralı.

dâğ-ı derûn : Gönül acısı.

dahî : Daha, başka, dahi.

dahl : Girme, etki.

dâi : Duacı, dua eden; davet eden.

dakı : Daha, bundan başka, başka, aynı zamanda.

dakik-âsâ : Un gibi.

dalâlet : Doğru yoldan çıkma; şaşkınlık; bilmezlik.

dâll : Delil olan, yol gösteren.

dâm : Tuzak, ağ.

dâmân, dâmen : Etek.

dâmen-gir : Eteğinden tutulan.

dâm-ı zülfünde : Zülfün tuzağında.

dânâ : Bilgili, âlim.

dâniş : Bilim, bilgi.

dânişmend : Bilgin (Farsça).

dâr : Adam asılan kazık, darağacı; Abdallarda, Bektaşilerde, meydan denen ve tören yapılan odanın orta yeri.

dâr : Ev; darağacı.

darb ile : Kılıç ile, savaş ile.

dâreyn : Her iki dünya.

dâr-ı bekaa : Sonsuzluk âlemi.

dâr-ı fena : Geçici âlem, dünya.

dâr-ı rihlet : Göçüş evi.

Dar-ı selâm : Esenlik yurdu, cennet.

dârû : İlâç.

dâr-ül bekâ : Ölümsüzlük yurdu, ahiret.

Dârüsselâm : Kurtuluş ve güven yeri, cennet.

daş : Diş.

dâussilâ : Vatan hasreti.

davı : Konu, konuşulan şey, dava.

dâye : Bakıcı.

dazında : Düzünde.

deccâl : Kıyametten önce ortaya çıkarak yandaşlarıyla birlikte dini yıkmaya çalışan azgın kimse.

defî : Bir anda.

defter-i şî'r : Şiir defteri.

değmelerin : "Değmelerini" anlamında.

dehen : Ağız, dudak.

dehr : Zaman, devir, cihan, dünya.

dehr-i bî bünyâd : Asılsız dünya.

dekaik : İncelikler.

dem : Zaman, vakit; nefes, soluk.

dem çekmek : İçki içmek.

dem çekmek : Nefesini çekmek.

dem urmak : Söz açmak.

demâ : Her zaman.

demâdem : Zaman zaman.

dem-be-dem : Vakit vakit.

demevî : Kanlı.

dem-i eşk : Kanlı gözyaşı.

demir don : Zırh.

demsâz : Arkadaş, dost, sırdaş.

denâet : Alçaklık.

denî : Aşağı; adi.

densiz : Söz ve hareketlerinde ölçsüz, patavatsız olan.

der : Kapı.

der âguş : Kucağıma.

der-akab : Hemen.

derdmend : Tasalı, dertli.

derd-mendan : Dertliler.

dergâh-ı mu'allâ : Padişah sarayı.

derkar : Açık, ortada.

der-kemin : Tuzakta.

dermek : Derlemek, toplamak, devşirmek.

dermeyan : İleri sürme.

der-pey : Ardi sıra.

deruhte : Üzerine alma.

derun : Gönül, kalp, iç.

derûnî : İçten.

derûnunda : İçinde.

dervîşan : Dervişler.

desise : Hile, kuşku.

dest : El.

dest-bûs : El öpen.

dest-i gayb : Gizli el.

dest-i hâr-ı sitem : Sitem dikeninin eli.

dest-i kudret : Kudretli el, Tanrı eli.

dest-i şeb : Gecenin eli.

dest-mal : Mendil.

deşirdi : Yeri eştî.

deşt : Çöl; bozkır; ova.
deşt-i cünûn : Çılgınlık çölü.
devâ : İläç.
devir günü : Mutlu gün.
devr : Devir, dönem, dönme, dolaşma, ak-tarma.
devrân : Dünya, talih, kader; devir.
deyi : “Diye” anlamında.
deyr-i âlem : İnsanlık âlemi.
dibâce : Önsöz, başlangıç.
didâr : Yüz, çehre.
Didâr : Yüz, sevgilinin yüzü (Tann’ın yüzü).
didâr defteri : Tanrı’nın yüzünü görenle-rin yazıldığı defter.
dide : Göz.
dide pür hûn : Gözü kanla dolu.
didebân : Gözcü, gözleyen.
dide-i giryân : Ağlayan göz.
dide-i hunhâr : Kan içen göz.
dil : Gönül, yürek, kalp.
dilâ : Ey gönül.
dil-âgâh : İşten anlayan, geniş kavrayışlı, gönlü uyanık.
dil-âra : Gönül süsleyen.
dilâver : Yürekli, yiğit.
dilber : Gönül alan güzel.
dilber-i meh : Ay yüzlü dilber.
dilber-i râna : Hoş görünen dilber.
dilcû : Gönül arayıcı, gönül çeken.
dil-dâde : Gönül vermiş.
dildâr : Gönül alan, sevgili.
dil-figân : Gönlü yaralı.
dil-firib : Gönül aldatıcı.
dil-hıraş : Yürek parçalayan, acıklı.
dil-i divâne : Divâne gönül.
dil-i haste : Hasta gönül.
dil-i mecruh : Yaralı gönül.
dil-i mestâne : Sarhoş gönül.
dil-i nâşat : Neşesiz gönül.
dil-i pür dert : Dertli gönül.
dil-i süzân : Yanık gönül.
dil-i şeydâ : Sevdalı gönül.
dil-i üftâde : Âşık gönül.
dil-i vîrân : Yıkık, harap gönül.
dil-i vîrâne : Virane gönül.
dil-i zâr : İnleyen gönül.
dil-pezir : Gönül alan.
dil-riş : Yüreği yaralı.
dilrübâ : Gönül alan.
dilsîr : Gözü doyma, mutlu olma.
dilşâd : Gönülü hoş olmuş.
dimag : Beyin; akıl, şuur.

dîn-perver : Dine hizmet eden.
dirîğ : Esirgeme.
div : Şeytan, cin, ifrit; dev.
divâne : Deli, budala.
divâne meşreb : Deli mizaçlı, deli huylu.
diyik : Darlık, sıkışıklık.
dolu : İçilecek şey, içki, içki doldurulmuş bardak.
don : Elbise, kılık-kıyafet.
dölek : Düzlük.
dön oldu : Öldü, dönemedi.
dûd : Duman.
dûd-i âh : Beddua.
dûd-i siyah : Siyah duman.
duhan : Tütün, duman.
duhter : Kız çocuk.
dulda : Kuytu, yer, ağaç gölgesi.
dûn : Alçak, soysuz.
dûr : Uzak.
durûbuemşâl : Atasözleri.
düş : Omuz.
dü : İki.
dü çeşm : İki göz.
dücâ : Karanlık.
Düldül : Hz. Ali’nin atının adı.
dün ü gün : Gece-gündüz.
dürdâne : İnci tanesi.
dürr : İnci.
dürr-i kıymet : Kıymetli inci.
dürr-i meknûn : Dizili inci.
düstûr : Yasa, kural, kaide.
düşvâr : Güç, zor.
düvel : Devletler.

E

eb : Baba.
ebced : Arap harflerinin diziliş sırası, bu harflerin rakam olarak değerlerinden yola çıkılarak yapılan hesap.
ebkem : Dilsiz.
ebnâ : Oğul, evlât.
ebr : Bulut.
ebrâr : Hayır sahipleri, özü sözü doğru olanlar.
ebr-i bârân : Yağmur bulutu.
ebrû : Kaş.
ebsem durmak : Susmak, sır vermemek.
ebter : Gündük, kesik.
ebyât : Beyitler.
ecîr : Ücretle çalışan.
ecmâ : En toplu.
ecsâm : Cisimler.
edgü : İyi, üstün.
edik : Eskiden giyilen bir çeşit ayakkabı.
edna : Alçak, en bayağı, çok alçak.
efâl : İşler, eylemler.
efgân : İstirapla haykıрма, bağırıp çağırma.
efilemek : Rüzgârdan hafifçe sallanmak.
efkâr : Fikirler, görüşler.
efkâr-ı vatan : Vatan fikri.
eflâk : Gök.
efrâd : Bireyler, insan tekleri.
efsane : Masal.
efsürde : Donmuş, donuk.
efşan : “Saçan” mânâsında son ek.
efzâ : “Artıran” mânâsında son ek.
efzûn olmak : Artmak, çoğalmak, ziya-deleşmek.
eğerci : Gerçi, her ne kadar.
eğîn : Omuz, sırt.
eğlemek : Eğlendirmek, oturtmak, engel olmak.
eğme : Kıvrık saç, büklüm.
eğrice : Saç örgüsü.
ehbâr : Âlimler.
ehibbâ : Ahbaplar, sevilenenler.
Ehl-i beyt : Peygamberimizin neslinden olan.
ehl-i dil : Gönül adamı.
ehl-i irz : Namuslu insanlar.
ehl-i kemâl : Olgun kimseler.
ehl-i nâmûs : Kendi hâlinde insan.
ehl-i sühan : Ozan.
ehvâl : Korkular.
ejder : Büyük yılan.
ekdâr : Kederler, üzüntüler.
ekrem : Daha kerim, en iyi.
ekvân : Varlıklar, var olanlar.
el-amân : Aman diliyorum!
elân : Şimdi, hâlâ.
elest bezmi : Değil mi meclisi anlamına gelir. Ruhların toplantısında Tanrı’nın sorusundan ad alan bir meclis.
el-fakru fahrî : Yokluk övüncümdür (Hadis).
elfaz : Kelimeler, sözler.
el-hayâü minel iman : “Hayasız olanın imanı olmaz” anlamına gelen bir hadis.
elsine : Diller.
elvan : Renkler.
elyevm : Bugün.
emr-i ilâhî : Tanrı emri.
emtar : Yağmurlar.
emtia-i köhne : Eskimiş mal.
emvâc : Dalgalar.

enbiyâ : Peygamber.
encâm : Son.
endaz : "Atan, atıcı" mânâsında son ek.
Enelhak : Hallac-ı Mansur'un "Ben Hakk'ım" anlamındaki sözü.
enfûs : İç âlem.
engüş : Parmak.
enîn : Feryat, inilti.
enîs : Yakın, dost.
enîs-i cân : Can dostu.
enmûzec : Nümune, örnek, model.
ensar : Mekke'den Medine'ye göç eden Müslümanlara yardım eden Medineliler. Yardımcı.
envâr : Işıklar, aydınlıklar, nurlar.
envâr-ı feyyâzâne : Feyz veren nurlar.
enzâr : Bakışlar, bakmalar.
erbab : Uzman, usta.
erbâb-ı dil : Gönül erbabı.
erbâb-ı hevâ : Nefsine düşkün olanlar.
erbab-ı kemâl : Olgunluk erbabı.
erbâb-ı ma'rifet : Marifetli kimseler.
erbâin : Kırk.
erganûn : Org.
erkân : Esaslar.
ermek : Varmak.
ervâh : Ruhlar.
erzânî : Uygun, lâynk.
esâmî : İsimler, adlar.
esb : At.
esbak : Daha önceki.
esed : Aslan.
esfel : Pek alçak.
esîr-i bâde : Şarabın esiri.
eslâf : Selefler, öncekiler.
esmâ-i hüsnâ : Allah'ın adlarından.
esmar : Meyveler.
esrâ : Pek çabuk.
esrar : Aklın eremeyeceği işler, gizlenen ve bilinmeyen şeyler.
Esrar-ı Hakk : Tanrı sırrı.
esrimek : Sarhoş olmak, coşmak, kendinden geçmek.
esvâk : Sokaklar.
eş'ar : Şiirler.
eşcâr : Ağaçlar.
eşhas : İnsanlar.
eşk : Gözyaşı
eşkâl : Şekiller.
eşkin : Atın, tınsıla rahvan arası yürüyüşü.
etfal : Çocuklar.
etvâr : Tavırlar, davranışlar.

evâmir : Emirler.
evc : En üstün derece.
evc-i illiyyîn : Cennetin en kutsal, en yüksek doruğu.
evtâr : Tek, eşsiz.
evzâ : Durumlar.
eyâ : Ey, hey anlamında.
eyitmek : Söylemek.
eytam : Yetimler, babaları ölmüş çocuklar.
eyvân : Köşk, saray, bunların ön cephele-
 rindeki geniş teras.
eyyâm : Günler, gündüzler.
eyyâm-ı gül : Gül mevsimi.
ezdâd : Karşıt, aksi, ters.
ezhâr : Çiçekler.
ezkâ : Anlayışlı, çok zekî.
ezkâr : Zikirler, anmalar.
ezvâc : Eşler.

F

fâdil : Üstün nitelikli.
fağfûri fincan : Çini fincan.
fahâmet : Anlayışlılık.
fahr : Övünç, övünmek.
fahriye : Övünme.
fâik : Üstün.
fâkih : İslâm hukukunu bilen.
fakr : Fakirlik, yoksulluk.
fânî : Ölümlü, gelip geçici, yok olma.
fânûs-veş : Fanus gibi.
fârîg : Vazgeçmek.
fârîğ : Devreden, geçiren, çekilen.
fanmak : Yaşlanmak; yorulmak; usanmak.
Fârisî : İran dili, İranla ilgili.
farizath : Usta, kurnaz, talimli, eğitimi,
 işini bilir.
fart-ı sûzişle : Yakışımın aşırılığıyla.
fasîh : Düzgün ve güzel konuşan.
fasl : Bölüm, mevsim.
fâş : Açığa çıkarma, açıklama.
fazl : Fazilet, iyilik.
Fazl-ı Rahman : Tanrı'nın keremi.
fecr : Tan yeri.
fecr-i handezâd : Gülümsemeden do-
 ğan sabah.
fehîm : İyi anlayan, anlayışlı.
fehîm : Görme, gözetme, anlama.
fehîm eden : Anlamaya çalışan.
fehîm etme : Anlama.
felâh : Tam kurtuluş.
felek : Gök; sema; zaman; dünya.
fem : Ağız.
fenâ : Yokluk.
fenâfillâh : Dünyayı kalben terkedip ta-
 mamen Allaha yönelmek.
fenâ-hâh : Kötülüğünü isteyen.
fenâ-yı âlem : Dünyanın ölümlülüğü.
fendini : Hileni, yalanımı.
ferâce : Bütün vücudu kaplayan bir cins
 elbise.
feragat : Vazgeçme.
feramûş : Unutma, hatırdan çıkarma.
ferâset : Anlayış.
ferdâ : Yarı.
ferîd : Eşi ve benzeri bulunmayan, yekta.
ferişte peyker : Melek yüzlü.
ferş : Yeryüzü.
fertut : Yaşlı.
feryâd-ı cehr : Yüksek sesli feryat.
ferzâne : Bilgin; benzerlerinden farklı.
fetva : Din adamlarının, herhangi bir işin
 İslâmîyete uygun olup olmadığı konu-
 sunda verdikleri karar.
fevâhiş : Fahiş şeyler.
fevc : Bölük.
fevt-olma : Vefat etme.
feyz : Bolluk, bereket, mânevî gıda.
feyz ü nûr : İlerleme ve aydınlık.
fitrat : Doğuş.
fi : İçinde, içine, hakkında, üzere, dair.
fida : Feda.
figan etmek : İnlemek.
figan-ı bî-usûl : Usulsüz feryatlar.
figan-ı bülbül : Bülbülün inlemesi.
fil tarikat : Tarikat eylemi.
Fir'avn : Mûsâ Peygamber zamanında
 Mısır kralı olan ve Mûsâ'nın ardına dü-
 şüp ordusuyla Kızıldeniz'de boğulan
 kişi; firavun.
firâk : Aynlık, ayrı düşme.
firâk : Aynlık.
firâvân : Çok, bol, fazla.
Firdevs : Cennette bir tabaka.
firkat, fûrkat : Aynlık.
fitne-i âlem : Fitne dünyası.
fizâr : İnilti, inleme.
fuzûl : Geveze; ağzına geleni söyleyen.
fünûn : Bilimler, fenler, teknikler.
fûrkat-i yâr : Yâr aynlığı.
fürûg : Işık, aydınlık.
fûsûn : Büyü.
fûtade : Düşmüş, düşkün.

G

gabi : Anlayışı kıt.
gaffar-üz zünüb : Günahları affedici.
gaflet : Boş bulunma, dalgınlık.
Gafûr : Günahları daima ve pek çok affeden, Allah.
gâh : "Yer" mânâsında son ek.
gâhi : Ara sıra, bazen.
gâh-ü bigâh : Zaman zaman.
galat : Yanlış.
galebe : Yenme, üstün gelme.
galiz : Çirkin.
gam-efzâ : Gam artıran.
gam-gîn : Kederli, hüznü, tasalı.
gam-güsâr : Dert ortağı.
gam-hâr : Kaygı çeken.
gam-ı dehr : Dünya gamı.
gammaz : Fitneci, arkadan çekiştiren.
gamze : Yan bakış, bazı insanlarda bulunan yanak ya da çene çukuru.
gamze hançer-derkef olmuş : Gözün yan bakışı (göz ucuyla gizli bakış) hançeri eline almış.
gamze-i bi-dîn : Acımasız gamze.
gamze-i tîr : Bakışının oku.
garâib : Şaşılacak şeyler.
gark : Suya batma, boğulma, boğma.
garrâ : Parlak.
garrah olmak : Bol ganimet almak.
garsalanmak : Örselenmek.
gar-yer : Garip yer.
gasy : Kendinden geçme.
gavs : Büyük evliya.
gavvâs : Dalgıç.
gayb : Gizli, görünmeyen.
gayr : Başka.
gâyur : Çalışkan.
gayz : Dalgınlık.
gazâ : Din uğruna savaş.
gazâl : Ceylan; geyik yavrusu.
gazûbâne : Hiddetle.
gazve : Savaş.
gecin : "Geç gelsin, geciksin" anlamında.
geçe : Taraf, yaka.
geda : Dilenci, yoksul.
gedâ : Kul.
geh : Gâh, bazı, kimi.
gelû-gîr : Boğazdan geçmesi güç olan.
genc : Hazine, define.
genc-i nihân : Gizli hazine.
gencine : Hazine.
ger : "Eğer" sözcüğünün kısaltılmışı.

gerd : Toz, toprak.
germ : Sıcak.
geşt ü güzâr : Gezip tozma, gezme.
gevher : Elmas, inci gibi değerli taş, mücevher.
gevher : Öz.
gevher-i kân : Maden cevheri.
gıyâse'l-müstagi : Yardım dileyenlerin yardımcısı.
gıybet : Arkadan söylenen gerçek dışı, kötü söz.
gird : Toz; yuvarlak.
gird-i mâh : Yuvarlak ay.
girgin deve : Kızgın şahin, doğan gibi bir alıcı kuş.
girîbân : Yaka.
giriban-ı baht : Talihin yakası.
giriftar : Tutulmuş, düşkün.
giryân : Ağlayan.
giryebâr : Ağlayan, gözyaşı dökten.
giry-e hasret : Hasret gözyaşı.
giry-e mestâne : Sarhoşun gözyaşı.
gîsû : Omuza dökülen saç.
gîsûvân : Zülüfler, saçlar.
gonce leb : Gonca ağızlı, gül dudaklı.
gonce-dehân : Gonca ağızlı.
gonce-fem : Gonca gibi küçük ağızlı.
gög : Yeşil.
gönmek : Mutlu, mesut olmak, rahat bir hayat sürmek.
görk : Güzellik.
görüktü : Göründü, gözüktü.
gövel : Yeşil başlı ördek, suna.
göynümek, göyünmek : Kendi kendine içten yanmak.
gubâr : Toz.
gufrân : Affetme, merhamet etme.
gukkuğu : İbibik kuşu.
gulâm : Genç, esir, çocuk.
gülyabânî : Masallarda sözü edilen hayâli varlık, umacı, dev.
güne güne : Türü türü.
gussa : Tasa, sıkıntı, keder.
güş : Kulak.
guş etmek : Dinlemek.
güşe-i ebru : Kaşının köşesi.
güşe-i uzlet : Yalnızlık köşesi.
güyem : Diyorum.
güyyâ : Sanki, sözgelimi.
güft : Söz.
güft-ü gû : Dedikodu.
güher : Cevher.
güher-bâr : Cevher yağdırıcı.

güher-pâş : Cevahir saçan.
gül ü bülbül-i şeydâ : Gül ve çılğın bülbül.
gülbang : Yüksek sesle okunan mürettep dua.
gül-berg : Gül yaprağı.
gül-endâm : Gül fidanı.
gül-fem : Gül renkli.
gül-geşt : Gül gezintisi.
gül-gün : Gül renkli.
gül-i dibâ : Kırmızı gül.
gülistan : Gül bahçesi.
gül-izar : Çiçek bahçesi, gül yanaklı.
gülşen : Gül bahçesi.
gülşenserâ-yı hüsn : Güzelliğin güllük yeri.
gül-ü pirhen : Gül desenli gömlek.
gülgâr : Gül bahçesi.
gülgâr-ı vatan : Vatan gül bahçesi.
güman : Sanma, sezme.
gümrah : Gelişmiş, büyük.
gürûh : Kalabalık.
güvah : Şahit, delil, tanık.
güzîn : Seçen, seçme.

H

hâb : Uyku.
habâb : Sudaki hava kabarcıkları.
habbe : Tane.
hâb-ı gaflet : Gaflet uykusu.
habîb : Sevgili, sevilen.
habîr : Haberli, bilgili.
habnâme : Anlatılanların rüyada gibi anlatılması.
hacâlet : Utanç verici.
hâce : Hoca.
hacer : Taş, kaya parçası.
hâcet : İhtiyaç.
hacîl : Utanmış.
haçan : Ne zaman.
had : Yanak.
hadd-ı gülgün : Gül yanaklı.
hadeka : Gözbebeği.
hadeng : Ok.
hadeng-i gamze : Gamze oku.
hadeng-i tîr : Kayın ağacından yapılmış ok.
hadika : Bahçe.
hadra : Yeşillik, yeşil.
hâfa : Köşe, gizli yer.
hâfi : Gizli.
hâhiş : Arzu.
hail olmak : Engel olmak.

Hak : Tanrı.
hâk : Toprak.
hakâyık : Gerçekler.
hâk-i ecdâd : Ata toprağı.
hâk-i hakaret : Hakaret toprağı.
hak-i vatan : Vatan toprağı.
hakikatfeşân : Hakikat saçan.
hakkaa ki : Gerçekten de, hakikaten, hak olanı budur ki.
hâk-sâr : Toz toprak.
halâs : Kurtulma.
hâlât : Haller, durumlar.
hâlât u sûz u şevk : Yanmayı arzulama hâli.
hâle : Ay çevresinde görülen parlak daire, ayla.
hâle-i mâh : Ay'ın halesi.
hâlet : Durum, nitelik.
hâli : Boş.
hâl-i diğer-gûn : Değişmiş hâl, bozuk.
hâl-i dil : Gönül hâli.
hâl-i ferâğ : Kurtuluş hâli (gamdan).
halîfe : Birinin yerine geçen.
Hâlik : Yaratıcı, Tanrı.
halk etmek : Yaratmak.
halûk : İyi huylu.
halvet : Tenha yerde yalnız kalmak.
Hâmân : Fir'avn'ın veziri.
hamâset : Kahramanlık.
hambeham : Büklüm büklüm.
hamd : Övgü.
hâme : Kalem.
hâme-i gûyâ : Söyleyen kalem.
ham-ı zülfün : Zülfünün büklümleri.
hâmil : Yüklenen, gebe.
hamse : Divân edebiyatında aynı şair tarafından yazılan beş mesnevinin toplandığı kitap.
hamuşâne : Sessizce.
handân : Gülen, neşeli.
hande : Gülüş.
hande-nâk-i şevk : Neşeyle gülerken.
hangâh : Tekke.
hâr : Diken.
har : Eşek.
har : Hararet, sıcaklık.
harâb-âbâd : Oldukça harap.
harâbât : Meyhane.
harâbât mülkü : Dünya.
harâbende : Yıkıntı.
harâmi : Yol kesen, hırsız, eşkiya.
harap : Viran.

harc etmek : Harcamak.
hâre : Yanar-döner kumaş.
hâr-ı vatan : Vatan sıcaklığı.
harîdâr : Satın alan.
harim : Gizli; haram.
harîr : İpek.
harîsâne : Hırsla.
has-bahçe : Saray bahçesi.
hasbî : Karşılık beklemeyen.
hasir : Hasır.
haslet : Huy, tabiat.
hasnâ : Güzel kadın.
hasret-i nâr : Hasret ateşi.
hâs-ül-hâs : Çok güzel.
hâşir : Toplayan, haşreden.
hâşîye : Sayfanın altındaki açıklama yazısı.
haşret : Topla.
haşr-ı sûri : Görünüştaki toplanma; Sûr'un üflenmesiyle olan toplanma.
haşyet : Sevgiyle karışık korku.
hatem : Mühür; yüzük; son.
hâtim : Son.
hatırdan gönülden geçici olma : Hatır gönül kırıcı olma.
hâtir-ı uşşâk : Âşıkların hatırı.
hâtir-nişân : Hatırlanan.
hatm-i kelâm : Sözü tamamlama.
hatt : Yüzdeki tüyler.
hatve : Adım.
havf : Korku, korkma.
havf çekmek : Korku çekmek, korkmak.
havf eylemek : Korkmak.
hayâl-i sefid : Beyaz hayâl.
hayâl-i vasil : Sevgiliye kavuşma hayali.
hayat ehli : Sağ olanlar, yaşamakta olanlar.
Hayder-i Kerrâr : Saldıran (Hz. Ali'nin vasıflarından).
hayfâ : Haksızlık, yazık ki, heyhat.
hayfım aldı : Öcünü aldı.
hayret : Şaşkınlık.
hayret-âver : Hayret taşıyan.
hayret-fezâ : Hayret uyandıran.
hayrül-beşer : İnsanların hayırlısı; Hz. Muhammed.
hayvân : Ahmak adam.
hayvân : Canlılık, dirilik.
hayy : Allah'ın adlarından, diri, canlı.
hazân : Sonbahar, güz.
hazer : Sakınma, çekinme.
hâzık : İşini iyi bilen, uzman.
Hazret : Hz. Muhammed.

hazz : Hoşlanma.
heccâv : Hicveden, yeren.
hece : Ağzın bir hareketiyle çıkan ses, söz.
hecr : Ayrılık.
hedm : Yıkma.
heft kişver : Dünyanın yedi bölgesi.
helâk : Çok yorulma, mahvolma, ölme.
hemdem : Arkadaş.
hemîşe : Daima, her zaman.
hem-pâ : Arkadaş.
hem-rah : Yol arkadaşı.
hengâm : An, sıra, zaman.
herc ü merc : Karmakarışık.
hergiz : Herkes.
hergiz : Hiçbir zaman.
hersinen : Hırsla, kızgınlıkla.
hevâ : Hava; heves, nefse düşkünlük.
hezar : Bülbül.
hezar pâre : Bin parça.
hezâr-ı gülşen : Gül bahçesinin bülbülü.
hezeliyât : Ciddî olmayan sözler.
hıfz eylemek : Korumak, saklamak.
hırızma : Hızma. Azgın hayvanların burununa takılan halka.
hısn : Kale, sığınak.
hırâm : Salına salına gidiş.
hırâman : Naz ve eda ile yürüyen.
hışm : Kızgınlık.
hicâb : Utanma, perde.
hicr : Ayrılık, bırakma.
hiç-â-hiç : Bomboş.
hidâyet : Doğru yola varma; olgunluk.
hikmet : Gizli, bilinmeyen.
hil'at : Elbise.
hil'at : Kaftan, üstlük. Padişah ve sadrazamlar bir kimseye rütbe verecekleri zaman "hil'at" giydirirler ve başlarına çelenk koyarlardı.
hilkat : Yaradılış.
hilkaten : Yaradılıştan.
himar : Eşek.
himdi : Şimdi.
hiredmend : Öğrenci.
ho demek : Saldırmak, ho'lamak.
hod : Kendi.
hopuru çıkmak : Dağılmak, perişan olmak.
hoş-reftar : Güzel yürüyüşlü.
hoyuk : Korkuluk.
hörü : Huri, Cennetteki güzel kızlar.

hû : Tanrı anlamındaki zikir sözcüğü, Tanrı'nın yetkinliğini, yüceliğini, ululuğunu, aşkınlığını dile getirir. Aynı zamanda Tanrı anlamına da gelir.

hû çekmek : Tanrı'nın adını anmak.

hub : Güzel, hoş, iyi.

huban : Güzeller, iyiler.

Hudâ : Tanrı.

hufre : Çene çukuru.

hulk : Ahlâk, huy.

hulle : Cennet elbisesi.

humâr : İçki sonrası sersemliği, sersemlik, başağrısı.

hûn : Kan, öldürme, oç.

hûn eylemek : Öldürmek.

hûn-âb : Kanlı su.

hûn-âlûd : Kanlı.

hûn-bâr : Kan saçan, kan yağdıran.

hûn-i ciğer : Ciğer kanı.

hun-i sirişk : Kanlı gözyaşı.

hure : Deriden yapılmış büyük heybe.

hurrem : Neşeli.

hurşîd-i aşk : Aşk güneşi.

hûrşit : Güneş.

hüccet : Delil.

hük-m-i kaza : Allahın emri.

hümâ kuşu : Efsanevi bir kuş.

hüsn : Güzellik.

hüsn-i edâ : Güzel tavırlı.

hüsn-ü bâbaha : Güzelliğine değer biçilmez.

hüsûf : Ay tutulması, sönme.

hüveydâ : Görünme.

I - İ

ılgıt ılgıt : Kesik kesik ve serin esen rüzgâr.

ıras gelmek : Rastlamak.

ıskat : Ölenlerin kılınmamış namazları ve tutulmamış oruçları için verilen sadaka.

ıstîlâhat : Terimler.

ışk : Aşk.

ıtknâme : Köle ve cariyelerin bağışlandığını gösterir belge.

ıyân : Açık, belirgin.

ıztırâr : Mecburîyet, çaresizlik, ihtiyaç.

ıztırârî : Mecburî.

i'tilâ : Yükselme.

ibâ : Çekinmek.

ibdâ : Yaratma, meydana getirme.

ibhâm : Kapalı bırakma, açıklamama.

iblâğ : Ulaştırma.

ibn : Oğul, oğlu.

ibrâm : İsrar etme, üstüne düşme.

ibretfeşân : İbret saçan.

ibretnümâ : İbret gösteren.

ibtida : Başlangıç, ilk.

icâz : Az sözle çok mânâ anlatma.

icbâr : Zorlama, zorlanma.

iclâl : Büyüklük, ululuk.

ictinab : Sakınma, çekinme.

îd : Bayram.

idadî : Eskiden, yaklaşık olarak lise derecesindeki okullara verilen ad.

idbâr : Talihsizlik.

ifnâ : Yok etme.

ifrat : Aşırılık.

ifşâ : Meydana çıkarma, gizli bir şeyi yapma.

igbirar : Kırılma, gücenme.

igmaz : Görmezlikten gelme.

igva : Azdırma, baştan çıkarma.

ihâta : Çevirme, kuşatma, kavrayış.

ihdâ : İman yolunu gösterme, hediye etme.

ihfâ : Saklama, gizleme.

ihlâs : Her işi Allah için yapmak.

ihlâs-ı delil : Dürüstlük kanıtı.

ihrâm : Büyük yaygı; çarşaf.

ihân : Bağışlama, iyilik etme.

ihlâf : Aynılık, uymama, anlaşmazlık.

ihlisab : Vergi denetleyicisi.

ihliyâr : Seçme, seçilme, katlanma.

ihliyârî : İsteğe bağlı, istemekle.

ihlizâz : Titreme.

ihlizâz-ı hâsir : Ölüm titreyişi.

ihvân : Kardeşler.

ikâd : Yanma, tutuşma.

ikbâl : İşlerin doğru gitmesi, iyi talih.

ikdâm : İlerleme, ilerlemeye çalışma.

ikrâh : Tiksinme, öğrenme.

ikrar : Söylemek, söz vermek, kararlaştırma; dil ile söyleme.

ikrarsız : Tanrı yoluna girmemiş.

iktidâ : Uyanma.

il : Ülke, yurt, el, başkaları.

ilâyık : Lâyık, uygun.

ilca : Gereklilik, zorlama.

ilel : Sebepler, hastalıklar.

ilen : İle.

ilga : Yürürlükten kaldırma.

illiyân : Cennetin en yüksek yeri.

ilmelyakîn : İlim yoluyla kesin bilgi.

ilticâ : Sığınmak.

ilzâm : Susturma, sözle üstün gelme, yenme.

imâle : Meylettirme, uzun okuma.

imam ü pişüva : İmam ve yol gösteren.

imâret : Fakirlere yemek dağıtılan yer.

imdi : Şimdi.

imhâl : Erteleme.

imtinân : Başa kakmak.

imtizâc : Uyuşma, uygunluk.

inâbe : Günahı terkedip hakka yönelme.

inâs : Kadımlar.

incizâb : Cezbedilme, çekilme.

ind : Yan, yön, taraf.

indinde : Yanında.

infîâl : Gücenme, darılma.

infisâl : Aynılma.

inhitat : Düşme, çökme.

inkılâp : Biçim ve nitelik değiştirmek, devrim.

inkisar : Kırılma.

insâ : Unutma.

insicam : Düzgünlük.

insilâh : Sıyrılıp çıkma.

inşa : Nesir, düzyazı.

inşâd : Şiir okuma.

inşirâh : Ferahlanma, açılma.

intibâh : Uyanma, uyanış.

intihâ : Sona erme, bitme.

intihal : Çalma.

intizar : Bekleme, gözleme.

inzâl : İndirme, inme.

inzimâm : Eklenme.

irâb : Düzgün söz söyleme.

irâe : Gösterme.

irâğ : Uzak.

irâz : Yüz çevirme.

ire : Ere, geldiğimde.

iregör : Er.

irfan : Seziş, anlayış.

irşâd : Hak yolu gösterme.

irtihâl : Göçme, ölme.

irtika : Yükselme.

isâl : Ulaştırma, iletme.

İsâ-yı Ruhullah : Tanrı ruhu İsa, Hz. İsa.

ismet : Masumluk, temizlik.

İsrâfil : Sur borusunu üflemeyle görevli büyük bir melek.

issi : Sahip.

istiâne : Birinden yardım umma, isteme.

istiğfâr : Af dileme.

istihfâf : Hafife alma.

istikâmet : Doğruluk.

istimâl : Kullanma.

istimdâd : Yardım isteme.

istinâd : Dayanma, dayanak.

istivâ : Eşit olma, denk olma.

işâr : Sezdirme.

işret : İçki; içki içme.

iştîyakât : Şiddetli istekler.

îtizâr : Özür bildirme.

ivaz : Bir şeye karşılık verilen nesne.

ıyan, âyan : Açık, meydana.

îyd : Bayram.

izâr : Yanak.

izhâr : Gösterme, meydana çıkarma.

izmihlâl : Yok olma, bozularak bitme.

izz : Değer, yücelik, güçlülük.

izz ü şân : Yücelik ve şeref.

J

jâle : Çiy, şebnem, kırağı.

jeng : Pas, kir.

jîyân : Kükremiş.

jülide : Perişan, dağınık.

K

Ka'be-i uşşâk : Âşıkların Kâbesi.

kaal : Söz.

kabâ : Giysi.

kâbiz : Tutan, sıkın, kavrayan.

kabl : Önce.

kada : Kaza, belâ.

kadd : Boy.

kaddi-i bâlâ : Uzun boylu.

kadem : Ayak.

kadem basmak : Ayak basmak, gelmek, içeri girmek.

kadîb : Kılıç.

kadîd : Çelimsiz.

kadi-l-hâcât : Allah, şeriat hâkimi.

kadîm : Eski.

kadir : Değer.

kâdir ü kayyûm : Tanrı sıfatlarından, güç sahibi ve kendiliğinden var olan.

kadr-i vatan : Vatanın değeri.

Kaf : Dünyayı çepçevre kuşattığı söylenen efsanevi bir dağ. Şiirdeki anlamı, "kaf-tan kafa"nın karşılığı olan "baştan başa, bir uçtan öbür uca kadar"dır.

kâffe : Bütün.

kâfûr : Bir madde ismi, cennette bir kaynak.

kail : İnanmış.

kaim : Ayakta durabilen.

kâkül-i müşgîn : Misk kokulu kakül.

kalâk : Gönül sıkıntısı.

kalb-i mecruh : Yaralı yürekle.

kalb-i nâlekâr : İnleyen kalp.

kalb-i zulmette : Karanlığın yüreğinde.

kalender : Derviş.

kalgımak : Sıçramak.

kafil : Az.

kalkan döşlü : Geniş göğüslü.

kaltağ : Özeni, ata binişte ayak konulan yer.

Kalûbelâ : Allahın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sorması ve ruhların "evet" demeleri olayı.

kâm : İstlenen, arzulanan, mutluluk.

kâm almak : Dileğine, muradına ermek.

kamalak : Bir tür çam ağacı.

kamber tay : Bazı halk hikâyelerinde adı geçen ünlü at.

kamer : Ay.

kamet : Boy bos.

kâm-ı dil : Gönül dileği.

kâmil : Olgun, kemale ermiş.

kâm râ'n : Kâm sürücü, mutlu.

kamu : Bütün, hep.

kâmurânî : Mutluluk, kutluluk.

kân : Kaynak, menba.

kanara : Mezbaha, hayvan kesilen yer.

kanda (kande) : Nerede.

kanı : Hani.

kânûn : Yasa; bir çeşitli teklî saz.

kanun-ı aşk : Aşk töresi, aşk çalgısı (kanun).

kâr : İş, kazanç.

karâbet : Yakınlık.

karçılanmak : Karla ağarmak.

kargımak : Kötü dua etmek.

karımak : Yaşlanmak.

karîb : Yakın.

karîha : Düşünme melekesi.

karîn : Yakın, komşu.

karsıma : Aç bırakma.

kasâid : Kasideler, övgü için yazılan şiirler.

kasâvet : Tasa, kaygı.

kase-i fağfur : Aşk kadehi.

kasr : Köşk, saray.

kâşâne : Köşk, konak.

kat : Yan.

kat'-ı menâzil : Menzile varma.

katre : Damla.

kavâid : Kurallar.

kavânin : Kanunlar.

kavî : Kuvvetli.

kavl : Söz.

kavl-i şeriat : Şeriat sözü.

kayd : Kaygı.

kayd-ı ikbâl ü saâdet : Yüksek mevki ve saadet bağı.

kazâ : Kader, talih.

kâzib : Yalancı.

kebe : Yünden yapılmış aba.

kebîr : Büyük.

kebk (kebg) : Keklik.

kebûd : Gök, mavi.

kebûter : Güvercin.

kef : Avuç.

kefâet : Denklik.

kefere : Kâfirler, Müslüman olmayanlar.

kehf : Mağara.

kelâm : Söz, konuşma.

kelâm-ı Hakk : Allah sözü.

kelb, kelp : Köpek.

kelîle : Az gören, çakal.

Kelimullah : Sina dağında Tanrı ile konuşan Musa'nın lâkabı.

kem : Fena, kötü.

keman : Ok yayı.

kemankeş : Ok atan.

kemlik : Kötülük.

kemter : Aciz, hakir.

kenâre : Kıyı, kenar.

kepenek : Yünden, aba veya kebeden yapılan kolsuz ve kol yenleri açık üst giymi. Çobanların, Hurufî ve Abdalların üst giysileri.

kepir : Çorak.

kerem-kâr : Bağışlayan, eli açık, cömert.

kerih : Tiksindirici.

kerîm : Cömert.

Kerîm : Kerem sahibi; büyük, cömert; Allah.

kerrât : Kerre'ler.

kesân : Kimseler.

kesb : Kazanma, edinme, işleme.

kesret : Bolluk, çokluk.

keşan-ber-keşan : Zorla, sürükleye sürükleye.

keşf : Açma, meydana çıkarma.

keşşaf : Kesfeden, açan, bulan.

kevkeb : Yıldız.

Kevser : Cennette bir ırmak, sonsuz.

kezâlik : Bu da öyle.

kible-i can : Can kiblesi.

kıdve : Önder.

kılısar : Kılar.

Kırklar : Kırk kişilik evliya, ermişler topluluğu.

kıssa : Hikâye; rivâyet, söylenti.

kışlamak : Bir yerde kışı geçirmek.

kıyâs : Bir şeyi başka bir şeyle karşılaştırmak.

kiçi : Küçük.

kîl ü kâl : Dedikodu.

kîlk : Kalem.

kîm : Ki.

kimeci : Kimlere.

kimesne : Kimse.

kinâye : Dolayı, dolaylı.

kîne : Kin, düşmanlık.

kirâm : Ulular, cömertler, kerimler.

kiriş : Saz teli.

Kirmanî : Kirman'da yapılan ünlü eğri kılıç.

kisvet : Kutsal giysiler, özel giysi.

kişver : Ülke.

kitiret : Kin.

kizb : Yalan.

ko : Bırak.

kocamak : Yaşlanmak, ihtiyarlamak.

koçak : Yiğit, kahraman.

kokuşlu : Kokulu.

kolum yazılı : Eskiden kollara dua yazılı muska takılırdı. Bu deyim o anlamda kullanılmıştır.

kolunc : Omuz.

koma : Koyma, bir tutma.

konur : Koyu kırmızı.

kop : Hep.

kostak : Kıvrak yürüyüş, işveli yürüyüş.

koygun : Dokunaklı, acıklı.

könlüm : Gönlüm.

kös : Büyük savaş davulu.

köz : Ateş kuru.

kuçmak : Kucaklamak.

kudemâ : Eskiler.

kuğret : Kuvvet, güç; Tanrı.

kuğret : Tahammül.

kuğret lokması : Tanrı yemeği, Tanrı'nın verdiği besin.

Kudretu'llah : Kudretli Allah.

kuğüm : Çifte nâra; dümbelek.

kûh : Dağ.

kulkul : Şen, çevik.

kulu : Gri renkli at.

kulun : Yeni doğmuş kısrak yavrusu.

kumri-i dil ârâm : Gönül okşayan kumru.

kûn : Ol.

kurb : Yakınlık.

kûs : Davul.

kûs-ı râhil : Göç davulu.

kûşe-i vîrâne : Virane köşe.

kûy : Sevgilinin bulunduğu yer.

kûy-i habîb : Sevgilinin köyü, yeri, semti.

kûze : Topraktan yapılmı testi.

kûhen : Eski.

kûlâh : Taç, başlık.

kûlbe : Kulübe.

kûn : Gün.

kûnc : Köşe, bucak.

kûnh : Asıl, öz, kök.

kürsî-nişîn : Kürsüde oturan.

küşâd : Açma.

küşâde-çehre : Gülelyüzlü.

L

lâ : Yoktur, hayır.

lâ cerem : Şüphesiz, kuşkusuz.

lâ'l : Kırmızı renkli değerli taş.

la'l-i meygûn : Şarap renkli dudak.

la'l-i nâb : Kıpkırmızı dudak, saf dudak.

lâ-akal : En az.

lâdini : Din dışı, dinsiz.

lâedri : Kendi varlığından bile şüphe eden felsefeci.

lâfz : Söz.

lâhd : Mezar.

lâhûti : Tanrı âlemiyle ilgili.

lahza : An, en kısa zaman.

lâin : Lanetlenmiş, Tanrı'nın rahmetinden mahrum edilmiş.

lâl : Dilsiz.

lâle-i nûmân : Bir tür lâle, dağ şakayığı.

lâlezâr : Lâle bahçesi.

lâ-mekân : Mekânsızlık.

lâmise : Dokunma.

lâne : Yuva.

lâta : Cübbe altına giyilen üstlük.

lâtif : Güzel, ince.

lâyüad : Sayısız.

leb : Dudak

leb-i meygûn : Şarap rengi dudaklı.

leb-i ümmîd : Umut kırmıtısı.

ledüni : İlâhî, Tanrısal.

lem'a : Pırıldı.

lemyezel : Bâki, kalıcı; Allah'ın sıfatlarından.

lenterani : "Göremezsın" anlamında bir âyet.

lerzân : Titrek.

leşker : Asker.

letâfet : Güzellik, sevimlilik, incelik.

levh : İnsanların kaderinin yazıldığı yer.

levn : Renk.

leyl : Gece.

leyl ü nehâr : Gece-gündüz.

leyle-i muzlim : Karanlık gece.

Leyli : Leylâ

leyl-i giran : Ağır gece.

leyl-i yâd : Gece hatırası.

li maallah : Allah benimle.

libâs : Elbise.

lîk : Lâkin.

likâ : Yüz; görme.

Lillâhî : Allah için.

lisân-ı hâfi : Gizli dil.

lokma : Yemek, aş.

lûb : Oyun.

lûtf : Hoşluk, güzellik; iyilik.

lü'lü-i dürdâne : İnci tanesi.

lü'lü-i gevher : Mücevher taneleri.

M

ma : Su.

ma'beyn : İki şey arası; sarayın selâmlık dairesi ve harem arasındaki oda.

ma'mûr : Bayındır, şenlikli.

ma'rifet : Uсталık, yetenek.

ma'ruf : Tanınmış.

ma'siyet : İsyân ediş, suç işlemek, suç.

ma'suk : Sevilen, sevilmiş.

maâd : Ahiret.

maânî : Mânâlar, anlamlar.

mâcid : Yüce, şerefli.

mâder : Anne.

mağrib : Batı, akşam.

mağrur : Kibirli.

mâh : Ay.

mah cemâl : Ay gibi parlak yüz.

mahana : Bahane.

mahbûb : Sevilen, sevgili.

mahcûr : Kısıtlı.

mağfi : Gizli.

mâhiyyet : Nitelik.

mahlâs : Şairlerin kullandıkları takma ad.

mahmur : Baygın, süzğün.

mahrem : Gizli.

mahşer : Müslümanların inanışına göre, kıyametten sonra bütün insanların dirilip bir araya toplanacağı yer.

mâide : Sofra.

makber : Mezar.

makber-i sükûn : Mezar sessizliği.

makbul : Beğenilen, en geçerli.

makdem : Geliş, ayak basış.

maksud : Dilenen, istenen şey.

maktel : Öldürülen yer.

mâkûs : Ters.

mâ-melek : Nesi var nesi yok, dünya malı.

manend : Benzer, eş.

mansûr : Allah'ın yardımıyla galip gelmiş.

Mansur : Enel-Hak (Ben Tanrı'yım) sözü ile ün salan ve şeriata aykırı düştüğünden 10. yüzyılda Bağdat'ta öldürülen Hallac-ı Mansur adlı sofi.

mansûr : Yardım görmüş, zafere ulaşmış.

manzûm : Nazımlı, dizili, düzenli, şiir.

maral, meral : Dişi geyik.

marîz : Marazlı, hasta, hastahklı.

mâsivâ : Tanrı'dan başka bütün varlıklar.

maslahat : İş, meşgale, uğraş.

mâşer : Topluluk.

maşrik : Doğu.

mâşûka : Sevilen kadın.

matem ayı : İmam Hüseyin'in şehit edildiği Muharrem ayı, Hicri senenin ilk ayı.

matlâ : Güneşin doğduğu yer.

matlab : İstenen şey, dilek.

mâverâ : Perde arkası.

mazhar : Tecelli yeri.

mazmûm : Eklenmiş.

me'yûs : Ümitsiz.

meâl : Mânâ, anlam.

mebâhis : Konular.

mebnî : Kurulan, dayanan.

mecal : Güç, kuvvet, takat.

mecbur olmak : Aşık olmak.

meclis-i sahbâ : Şarap meclisi.

Mecnun'leyin : Mecnun gibi.

mecrûh : Yaralı.

medd : Çekme, uzatma.

meddah : Yöresel taklitlerle hikâye anlatan.

meded, medet : Yardım, imdat.

medh, medih : Övmek, övgü.

medhuş : Tanrı aşkıyla sarhoş olan.

medyûn olmak : Borçlu olmak.

mefhar : Övünmeyi gerektiren.

mefkud : Kayıp.

mefkûre : Ülkü, ideal.

mef'tûn olmak : Hayran kalıp gönül vermek, tutulmak.

meh : Ay.

mehâlik : Korkulu işler.

mehâsin : Güzellikler.

mehcûr : Ayrılmış.

meh-i tâbân : Parlak ay.

mehveş : Ay gibi.

mekân : Yer, durak.

mekkâre : Düzenci kadın.

mekşûf : Açılmış, açık.

melâhat : Yüz güzelliği.

melâl : Üzüntü; usanmak.

melâmet : Ayıplama, kınama.

melâmet : Azarlamak, kınamak.

Melâmîlik : Kendini kınamayı esas alan bir tarikat.

melfûz : Söylenmiş.

melhûz : Düşünülebilen.

melih : Güzel, şirin.

melik : Hükümdar.

melul : Usanmış, bıkmış, bezmiş.

memâlik : Köleler.

memalik : Ülke, ülkeler.

memdûh : Övülen insan.

memlûk : Birinin malı olan.

menâzil : İnilen yerler.

menevşe : Menekşe.

menfâ : Sürgün yeri.

Mennan : İhsan eden, veren, Tanrı'nın sıfatlarından.

mensûh : Hükümü kaldırılmış.

menzil : Konak yeri; uzaklık.

meram : İstek, niyet.

merbût : Bağlı, irtibatlı.

merâ-i Hudâ : Tanrı dostu.

merdûm : İnsan.

merdûm-küş : İnsan öldüren.

mertebe : Mevki.

mes'ele : Soru sorulan konu.

mesâcid : Mescitler.

mesrud-ı muhayyel : Secde edilen hayali varlık.

meserret : Sevinç, şenlik.

meskenet : Yoksulluk, miskinlik.

mesmû : Duyulmuş, işitilmiş.

mest : Sarhoş.

mest etmek : Sarhoş etmek.

mestan, mestâne : Sarhoş.

mest-i harâb : Harap olmuş, yıkılacak derecede sarhoş.

mest-i istiğnâ : Umursamazlığın sarhoşu.

meş'ale-efrûz : Meşale yakan, meşale gibi parlayan.

meşayih : Şeyhler, ulular.

meşbû : Doymuş.

meşk : Alıştırma, örnekleme.

meşveret : Danışma, fikir alışverişi yapma; toplantı.

metâ : Mal, mülk, esya.

mêvâ : Yer, mekân.

mevâlid : Mevlidler, doğumlar.

mevc : Dalga.

mevc-i derya : Denizdeki dalga.

mevîza : Ögüt, nasihat.

mevt-i sagir : Küçük ölüm.

mey : Şarap.

mey ü minâ : Şarap ve şarap şişesi.

meygûn : Şarap renginde.

meyil aldirmek : Aşık olmak, gönül vermek.

meyil vermek : Bir kimseyi sevmek.

meykede : Meyhane.

meyyit : Ölü.

mezâyâ : Üstünlük vasıfları, meziyetler.

mezc : Karıştırma, katıştırma.

mezellet : Alçaklık.

mezher : Çiçeklik.

mızrâb-ı ta : Mızrabın bükümü.

micmer : Tütsü kabı.

mihman : Konuk, misafir.

mihnet : Gam, keder, sıkıntı.

mihr ü mâh : Güneş ile ay.

mihri cihân : Cihan güneşi.

mihri nâz : Nazlı güneş.

mihri tâbân : Parlak güneş.

milki hüsn : Güzellik ülkesi.

mimâr-ı ten : Vücut mimarı, vücudu onaran.

min : Bin.

minâ : Cam, billur, sırça, parlak.

mir'at : Ayna.

mir'ât-ı dil : Gönül aynası.

mîrâc : Merdiven.

Mîraç : Göğe çıkma.

miyan : Bel, orta.

mizân : Ölçü.

mizân : Terazi.

mizân-ı hikmet : Akıl, bilgi terazisi.

mu'în : Yardımcı.

muacciz : Rahatsız edici.

muahhar : Sonraki.

muâriz : Karşı gelen, karşıt bulunan.

muâşaka : Sevişme.

mû-be-mû : Kıl kıl, tel tel.

muciz : İzin veren.

muganni : Nağmeyle okuyan.

mugâyir : Uymaz.

mûgân : Ateşe tapanlar.

muhâcim : Saldıran.

muhâl : Mümkün olmayan.

muhannes : Korkak, alçak.

muhannet : Tahnit eden, mumyalayan.
muharrem : Arabî ayların ilki.
muhıbb : Seven, dost, sevgi besleyen.
muhkem : Sağlamlaştırılmış.
muhtedî : İmana gelen.
muhtefî : Saklanmak, gizlenmek.
muhteriz : Çekinen, sakınan.
Muhyî : Hayat veren, dirilten, Allah.
muin ü zâhir : Yardımcı ve koruyucu.
mukadder : Kader, Tanrı hükmü.
mukarrib : Yaklaştıran, yaklaştıran.
mukassî : Sıkıntılı.
muksim : Yemin eden, yemin edilecek yer.
mukteza : İktiza eden, gerek.
mû-misâl : Kıl misali.
mûnis : Sıcakkanlı, canayakın.
muntazır : Bekleyen.
musaffâ : Tertemiz.
musahip : Tarikatta manevî kardeş, yol kardeşi.
musikâr : Dervişlere mahsus bir saz.
müşk-bû : Mis kokulu.
muştı : Müjde.
mutrib : Çalgıcı.
muvaahhid : Tevhit ehli, varlığın birliğine inanan.
muztarib : Sıkıntı içinde bulunan.
mü'min : İman etmiş, Allah'a inanmış.
mübâriz : Münakaşaya girişen, dövüşen.
mübeddel : Değişmiş, değiştirilmiş.
mübtedi : Acemi, yeni başlayan.
mübtelâ : Tutkun, âşik.
mücedded : Yeni.
müdâm : Devam eden, süren.
müddei : Davacı.
müfred : Tek, tekil.
müfsit : Karıştırıcı, ara bozucu, münafik.
müjgân : Kirpik.
mükedder : Bulanık, kederli, üzüntülü.
mülâhaza : Düşünce.
mülâkî : Kavuşan.
mülâzım : Bir kimseye tutunup kalan, ayrılmayan.
mülâzım : Birine, bir şeye düşmek, birisinin yanında bulunmak.
mültecâ : Sığınacak yer.
münâcât : Dua, kurtuluş için Allaha yalvarma.
münâcât : Allah'a yalvarma.
münâdi : Tellâl.
müncî : Kurtarıcı.
Münif-i hâkir : Alçakgönüllü, mütevazı.

münkesir : Kırılmış.
münkir : İnkâr eden, kabul etmeyen.
münkir Haricî : İnkârcı, tarikat dışı kişi, Ali düşmanı.
münşeat : Divân edebiyatında nesirlerin toplandığı kitap.
müptela : Âşik, tutkun.
mürd : Cansız.
mürde-i şuaat : Ölü ışıklar.
mürekkebât : Birkaç parçadan yapılmış.
mürg : Kuş.
mürgân : Kuşlar.
mürg-i cân : Can kuşu.
mürşid : Doğru yolu gösteren, kılavuz.
mürüvvet : Yardım, ihsan, bağışlama.
müsavât-ı beşer : İnsanlar arasındaki eşitlik.
müsel sel : Zincir gibi birbirine bağlı.
müstağrak : Dalmış.
müstakilen : Bağımsız olarak.
müstazil : Birinin himayesi altında bulunana.
müşabih : Benzer.
müşrik : İslâmîliği kabul etmeyen, Allah'ın birliğine inanmayan kimseler.
müteâl : Yüce.
mütehammil : Tahammül eden.
mütemevviç : Dalgalı.
müyesser : Kolaylıkla bulunup yapılan.
müzâheret : Koruma, yardım.
müzeyyen : Süslü, bezenmiş, güzel.
müzhir : Açığa çıkan.

N

na'ra-i mestâne : Sarhoşça nâra.
nâ-bedid : Görünmez olan, görünmeyen, görülmeyen.
nacak : Büyük balta.
nâcî : Kurtulan.
nâcâr : Çaresiz.
nâçiz : Değersiz.
nâdân : Câhil, bilmez; kaba, terbiyesi kıt.
nâdim : Pişman.
nâfe : Bir çeşit misk.
nâfi : Faydalı.
nâgâh, nâgehan : Vaksiz, ansızın, birdenbire.
nağmesaz : Şarkı söyleyen.
nahcîr : Av.
nahl : Hurma ağacı.
naıl : Muradına eren.
nâiliyyet : Ele geçirme.
nâ-kâm : Mahrum, yoksun.
nakd-i dil : Gönül hazinesi.
naks : Eksik, noksan.
nakş : Nakış, bezek.
nâlân : İnleyen, ağlayan.
nâlân eylemek : Ağlatmak.
nâle : İnleyiş.
nâle vü zâr : İnleyip ağlamak.
nâle-i dil : Gönül iniltisi.
nalekâr : İnleyen.
nâliş : İnleyiş, inleme.
na-mahrem : Nikah düşmeyen, yabancı.
nâme : Mektup, sevgili mektubu.
nan : Ekmek.
nan-hâne : Ekmek evi, ekmek pişirilen yer.
nâr : Od, ateş, cehennem.
nâre-geh : Nara atılan yer.
nâr-ı hecr : Ayrılık ateşi.
nâsih : Lağveden, battal eden.
nasihat : Öğüt.
nâşâd : Hüzünlü.
nâşî : İleri gelen.
nâtik : Konuşan.
nâtüvân : Zayıf, kuvvetsiz, zavallı.
nazar : Bakma, göz atma.
nazar kılmak : Bakmak.
nazarbâz : Şuhlukla, neşe ile bakan.
nazîr : Benzer, eş.
nazm : Düzen, şiir, nazım.
nazzel-el fûrkan : Ayet.
nebî : Peygamber.
necât : Kurtuluş.
neciyullah : Tanrı sırdaşı.
necm : Yıldız.
nefi : Faydacı, çıkarla ilgili.
nefes : Söz, şiir.
nefy : Nefiy, yok sayma, sürme, sürgün.
nehâr : Gündüz.
nekâl : Şiddetli azap.
nemnâk : Nemli, ıslak.
Nemrud : İbrahim Peygamber'i ateşe atıran Babil hükümdarı.
nesim : Hoşa giden rüzgâr.
nesim-i nev-bahar : İlkbahar rüzgârı.
neş'eyab : Neşe bulan.
neşât : Sevinç.
neşide : Şiir.
neşve : Sevinç.
neşve-i sahbâ : İçki kadehinin keyfi.
netice-pezîr : Sonuçlanma.
nevâ : Ses, sada, ahenk, nağme.
nevbahâr : İlkbahar.

nev-bave : Turfanda, taze.

nev-be-nev : Yeniden yeniye, tazedan tazeye.

nev-civan : Taze, genç, delikanlı.

nevk : Uç.

nevk-i müjgan : Kirpiklerin ucu.

nevm-i gaflet : Gaflet uykusunu.

nevrestegân : Yeni yetişen.

nezd : Yan.

nezîr : Doğruyu gösterici.

nısf-şeb : Gece yarısı.

nî : Ne.

nice : Nasıl.

nigâh : Bakış, bakma.

nigâh etmek : Bakmak.

nigâr : Resim gibi güzel sevgili.

nigeh : Bakış, bakma.

nigeh etmek : Bakmak.

nihâl-i nâzenin : Nazlı fidan.

nihân : Gizli, saklı; bulunmayan, görünmeyen; kaybolmak, silinmek.

nikâb : Peçe, yüz örtüsü.

nîm : Yarı.

nisâ : Kadın, hanım.

nısyân : Unutma.

nıyaz : Dua, yalvarma.

nöker : Ortak.

nûn : Arap alfabesindeki (n) harfi.

nur-i celi : Parlak nur.

nur-ı cernal : Güzellik nuru.

nur-ı dide : Göz nuru.

nusret : Yardım; başarı, üstünlük.

nûş : İçki.

nûş : Tath.

nûş etmek : İçmek.

nutk : Söz, konuşma.

nücûm : Yıldızlar.

nücûm-ı tâlî-i millet : Milletın talih yıldızı.

nümâyan : Görünen.

nüvid-i vasl : Kavuşma müjdesi.

O - Ö

od : Ateş.

oflaz : Çok iyi, usta, olgun.

okıgan : Okuyan.

ol : O.

olısa : Olunca.

on sekiz bin perde (âlem) : Arapların son sayıları olan bin ile anlatımları sonucunu Tannı'nın farklı görünümüne alma durumlarını temsil eden on sekiz evren.

onulmak : Yaranın iyileşmesi.

orta : Yeniçeri Ocağı'ndaki her bölüğe verilen ad.

ög : Akıl, hatır, zihin.

ögmüş : Özenmiş.

öküş : Çok.

ölenece : Ölene kadar.

ömr-ü güzest : Hayat serüveni.

ören : Eski yapı ve şehir kalıntısı, harabe, virane.

özge : Başka.

P

pâ, pây : Ayak, kadem.

pâ-beste : Ayağa bağlı.

pâkize : Temiz, lekesiz.

pâmâl : Ayaklar altında kalmış, çiğnenmiş.

pâre : Parça.

pâre pâre : Parça parça.

pâyân : Son, nihayet, sınır.

pâyidâr : Devamlı, süreklî.

pâyimal : Ayak altında kalmış, çiğnenmiş, değersiz.

pehlû : Vücutun iki yanından biri, yan.

pehnâ : Geniş.

pek, pekçe : Sert, sertçe.

penah : Sığınma, sığınacak yer.

pend : Ögüt, nasihat; söz.

per : Kanat.

perde-dâr : Arsız, perde yırtıcı.

perde-i elfâz : Sözlerin perdesi.

perde-i sâz-ı şekîb : Sabırsız sazın perdeleri.

perde-i zulmet : Karanlık perdesi.

pergâr : Pergel.

peri-peyker : Peri yüzü.

perîrû : Peri yüzü.

perî-sîmâ : Peri yüzü.

perişan : Dağınıklık, karışıklık.

perîzad : Peri gibi, çok güzel.

perr : Kanat.

pertev : Parlaklık, pırıltı.

pertev-i ruhsâr : Yanağının ışığı.

pervâne : Gece keleşbeği.

pervâne-veş : Gece keleşbeği gibi.

pervâz : Uçma, uçuş.

pervâz urmak : Uçmak, kanatlanmak.

Perverdîgâr : Tann.

pes : Arka, geri, öyle ise.

pesend : Beğenme.

peşmîne-pûş : Yünden yapılmış elbise.

peyâm : Haber.

peykân : Okun ucundaki sivri demir, temren.

peymâne : Büyük kadeh.

piç ü tab : İstirap, sıkıntı, telâş, şaşkınlık.

pinhân : Gizli, gizlenmiş.

pîr : Yaşlı kişi, tarikat ulu'su.

Pîre-zen : Kocamış.

pîr-i mugan : Meyhaneciler eskisi, ihtiyar.

pîr-i tâze-edâ : Yaşlı (ama) genç edalı, tarzlı.

pister : Yatak.

piş : Ön.

pişânî-i vekâr : Gururlu alın.

piyâle : Kadeh.

post : Alevîlerle Bektâşîlerde bir makamın adı.

pür-hâr : Diken dolu.

pür-hûn : Kan içinde.

pür-nûr : Nurla dolu.

pür-vecd : İlâhî aşka tümüyle dalmış.

pür-zer : Altın gibi.

R

Rabb : Allah.

rabb : Efendî, sâhip.

rabian : Dördüncüsü.

râci : Geri dönen.

râd : Gökğürültüsü.

rad ü berk : Şimşek ve gökğürültüsü.

Rafizi : Hz. Ali taraftarlığı.

râgîb : İsteyen, özleyen.

rah : Kaygı, keder.

râh : Yol.

râhim : Merhametli.

rahm'etmek : Acıamak.

Rahmân : Tanrı.

rahmet, rahm : Acıma, esirgeme, koruma.

râh-nümâ : Yol gösterici.

rahşan : Parlak.

raiyyet : Uyruk, teba.

râm : Boyun eğme.

rânâ : Güzeli, hoş.

râşe : Titreme.

ratbü'l-lisân : Yumuşak sözlü.

ravza : Bahçe, mezar.

râz : Sır.

râz âşnâ : Sırrı bilen, sırdan haberli.

rebâb : Bir çeşit kemençe.

recâ-yi vasl : Buluşma (için) rica.

ref : Giderme, kaldırma; yukan kaldırma.

ref'et : Çok acıma.

rehâ şüde-i ye's olmak : Yeis derdinden kurtulmak.
reh-güzâr : Geçit, geçecek yol.
reh-i aşk : Aşk yolu.
rehrev-i aşk : Aşk yoluna giden.
remz : Rümuz, işaret, işaretle ve kapalı şekilde söylemek.
renc : Eziyet, sıkıntı.
renc ü kelâl : Eziyet, yorgunluk, bitkinlik.
reng-i leb : Dudağın rengi.
reng-i rû : Yüzün rengi.
reng-i rû-yi âlin : Yüce yüzünün rengi.
reng-i ye'si şeb : Gecenin yas rengi.
rengin : Renkli, güzel.
resen : İp, urgan, halat.
Resûl-ı ekrem, Resulullah : Hz.Muhammed.
revan : Sürüklemek.
revân : Yürüyen, akan.
revzen : Pencere.
reyyân : Suya kanmış.
rez : Asma, bağ kütüğü.
Rıdvân : Cennetin bekçisi olan melek.
nhlet : Göçmek.
ridâ : Belden yukarıya örtülen örtü, hırka.
rişat : Yüce.
rind : Dünya işlerini umursamayan.
rindân : Kalender.
rindâne : Rendlere yakışır şekilde, hoşgörülü, aldırış etmezcesine.
risalet : Elçilik, peygamberlik.
rişte : İplik, bağ.
riya : İkiyüzlülük.
rû : Yüz, çehre.
rûh-i kudsi : Kutsal ruh.
rûh-ı nâliş-ger : İnilmeyen.
rûh-i revân : Akan, çoşan, dolaşan ruh.
rûh-i şehidân : şehitlerin ruhu.
ruhsâr : Yanak.
rumûz : Remizler, manası tam açık olmayan sözler.
rumûzat : Remizler (çoğulun çoğulu).
rû-nümûn : Yüz gösterici, meydana çıkan.
rûşen : Aydın, parlak, açık.
rûy : Tunç.
ruy : Yüz, çehre.
rû-yı huşûnet : Sert yüz, çatık kaş.
rûy-i zemîn : Veryüzü.
rûz : Gün, gündüz.
rûz u şeb : Gündüz ve gece.
ruzgâr : Zaman, devir.
rûz-ı mahşer : Mahşer günü.
rûyet-i manzur : Bakıp görme.

S
sa'y : Çalışıp çabalama.
sabâ : Sabah rüzgârı.
sabâhat : Güzellik, lâtiflik, yüz güzelliği.
sabâ-yı neşve-efzâ : Sevinç artırın sabâ yeli.
sabi : Çocuk.
sabi-i mâsum : Günahsız çocuk.
sabr-efken : Sabırsız.
sabûh : Sabahleyin.
sad hezarân : Yüzbinlerce.
sada : Ses.
sadeş-vâr : Sedef gibi.
sademât : Vuruşlar.
sad-pâre : Yüz parça.
safâ : Saşlık, berraklık.
safâ-âver : Safa veren.
sâgar, sâger : Kadeh, içki bardağı.
sâgar-ı mey : şarap kadehi.
sağarı : Gençleri.
sahâbe : Sahipler, Peygamberimizin arkadaşları.
sâha-i cevlâmıma : Doladığım alana.
sahâvet : Cömertlik.
sahn : Sıcaklık, hararet.
sâid-i simîn : Gümüş benzeri kol.
sâki-i bâki : Ağlayan sâki.
sâki-i devrân : Zamanın seçkin, tanınmış, güzel içki dağıtıcısı.
sâl : Yıl.
salâh : Doğruluk, düzelme.
salât : Namaz.
salim : Sağ, sağlam.
salta : Başörtüsü.
sâlûs : Sünepe anlamında.
sâmân : Servet.
samt : Susma.
sanem : Put, heykel.
sanem-i dilsitân : Gönül alan güzel.
sarir-i şetâret : Geçici sevinç.
sav : Atasözü.
savlet : Saldırma.
savmâ : Tekke, ibadet yeri.
savran : Kûme, öbek.
savt : Ses.
say : Çamurlu, geniş sazlık.
sayf : Kılıç.
sayha : Bağırma.
sayru : Hasta.
Seb'almesâni : Yedi âyet, Fatiha sûresi.
sebahat : Suda yüzme.

sebil : Dağıtma.
sebil : Yol, pek bol.
secdegâh : İbadet edilecek, namaz kılınacak yer.
seğirtmek : O yöne doğru yönelmek.
seha : Cömert.
seher : Tan yeri ağarmadan önceki vakit.
sehl-i mümteni : Kolay söylenmiş.
sekahüm rabbühüm : Ayet.
seki : Yayla, düzlük.
sekiz cennet : Hadislerde cehennemin yedi, cennetin sekiz olduğu bildirilmiştir.
selb etmek : Gidermek, götürmek.
selki : Dağ yamacı, yaka.
sem : Kulak, dinleme, işitme.
sema : Dönme.
semâvât : Gökler.
semenbü : Yasemin kokulu.
semender : Ateş içinde yaşadığı varsayılan bir kertenkele cinsi.
semir : Dost, arkadaş.
semt-i yâr : Sevgilinin semti.
senâ : Övgü.
seng-i hâre : Sert kayalık.
ser : Baş.
serâpâ : Baştan ayağa.
serâser : Baştanbaşa.
ser-âzâd : Serbest.
ser-bölük : Bölükbaşı.
ser-çeşm : Baş kaynağı.
ser-çeşme-i hûn : "Ağlamaktan gözü kan dolu" anlamında.
ser-encâm : Başa gelen olaylar.
ser-i küy : Sevgilinin bulunduğu yer.
serir : Taht, yatacak yer.
sermed : Sürekli, ebedî ve ezeli, Allah.
sermest : Sarhoş.
ser-nigûn : Başaşağı olmuş.
ser-rişte : İpucu, tutamak.
serteser : Baştanbaşa.
server : Baş, başkan, reis, başbuğ.
serv-i hirâmân : Nazlı nazlı sallanan selvi.
serv-i kamet : Selvi boylu.
serv-i revân : Yürüyen selvi.
serv-kad : Selvi boylu.
setr : Örtme, kapama.
Settâr : Allah.
sevâd-ı a'zam : En büyük karaltı, büyük şehir.
sevi : Sevgi, aşk, muhabbet.
seyl : Sel.
seyl-i eşk : Gözyaşı seli.

seyrân : Gezinme, gözden geçirme, bakıp görme.

seyran eylemek : Dolaşmak, gezmek.

seyr-i billâh : Allah'la manevî yolculuk.

seyr-i büstân ettiğim : Çiçek bahçesini seyrettiğim.

seyyah : Turist, gezginci.

sezâ : Lâyık.

sıdk-ı derûn : Yürek temizliği.

sıfât : Sıfatlar; Tannî niteliği.

sıfâtullah : Tannî'nin nitelikleri.

sıla : Yurdu, hısım akrabayı gidip görme.

sımcak : Kırılacak.

sırr : Gizli şey.

sırr-ı kemâlî : Olgunluğun sırrı.

sıtk : İnançla, içten.

siyânet : Korunma.

sıdre : Yedinci kat gökte bulunan bir makam.

sihâm : Ok.

sihir, efsun : Göz bağlayıcılık, sihir ve büyü.

sîli : Tokat, şamar.

silsile : Soy, sop.

sîm ü zer : Gümüş ve altın.

sîm : Yaş, diş.

sîme : Göğüs, mecazî olarak gönül.

sîme-sîmin : Gümüş beyazlığında göğüs.

sipah-sipâhî : Atlı asker.

sîret : İç hâli, tavır, gidiş, ahlâk.

sirişk : Gözyaşı.

sitare : Yıldız.

sitem : Dert, eziyet.

sitemger : Zalim, zulmeden.

sitemkâre : Kırıcı, üzücü.

sitem-tirâz : Zulüm artıran.

sivâ : Ayrı, başka.

siyer : Gidişler, yollar, Peygamberimizi anlatan kitap.

softa bozgunu : Kendini hoca gösteren, bilgisiz.

soyunmak : Halk elbisesini çıkarıp derviş elbisesi giyinmek.

subh : Sabah, sabah vakti.

subh ü mesa : Sabah-akşam.

Subh-dem : Sabah vakti.

sudâ : Başağrısı.

sûfi : Tasavvuf ehli, derviş.

suhan : Söz.

suhandân : Güzel söz söyleyen.

sunûf-ı acz : Aciz sınıflar.

sur : Diriltici güç.

suret : Biçim, görünüş, tarz.

Surheser : Kırmızı baş (Kızılbaş).

sûri : Görünürde olan; Sûr'a ait olan.

sûzen-i müjgan : Kirpiğinin oku.

sûz-i dil : Gönül yakıcı.

sûziş : Yanma, yakma.

sûziş-i firkat : Ayrılık ateşi.

sühan : Söz, lâkırdı.

sühan-verân : Düzgün konuşan.

sümûm-ı kahr : Keder zehri.

sürûr : Sevinç.

süyûf : Kılıçlar.

Ş

şâd : Sevinç, neşe, sevinçli.

şâd-mân : Sevinçli.

şagirt : Çıracak, talebe.

şâh-ı iclâl : Yüce şah.

şâhid-i server : Baş şahit.

şâhım : Büyüğüm, sevdiğim, saydığım, efendim.

şâile : Şule, meşale.

şâm : Akşam.

şar : Belde, şehir.

şarâb-ı kevser : Cennetteki Kevser ırmağının suyu.

şâyân : Yakışır.

şâyeste : Yaraşır, uygun.

şe're de manune de : Kötüye de iyiye de.

şeb : Gece.

şebâb : Gençlik.

şebân : Geceler, gençler.

şebb : Şap.

şeb-efrûz : Geceyi aydınlatan.

şeb-i yelda : Yılın en uzun gecesi 22 Aralık.

şebnem : Çiy, nem.

şeh : Şah, padişah.

şeh-i hüsn : Güzellik şahı.

şeh-râh : Büyük rol.

şehrâyin : Şenlenmiş şehir, şenlik.

şehristan : Şehir, kent.

şehr-yâr : Hükümdar.

şekvâ : Şikâyet, sızlanma.

şem' : Mum.

şem'a : Muma batırılmış fitil.

şem'-i emel : Umut ışığı.

şem'-i tecellâ : Tecellâ mumu.

şem'-i şebistân : Gece mumu, gece kandili.

şerîf : Mübarek, şerefli.

şerik : Ortak.

şeş : Altı.

şestâr : Eskiden Türk müziğinde kullanılan, tanbura benzeyen bir telli saz.

şetâret : Şenlik.

şevk : Arzu, keyif, neşe, ışık.

şeyâtin : Şeytanlar.

şeyda : Sevgiden aklını yitirmiş, divâne.

Şeytan-ı lâin : Lânetli Şeytan.

şıvga : Taze fidan.

şî'r-i dilsuz : Gönül yakıcı şiiir.

şikâr : Av, avlanan.

şikeste : Kırık, kırılmış.

şinâh : Suda yüzme.

şinâver : Suda yüzücü, yüzgeç.

şitâb : Segirtme, çabukluk.

şitâbân : Koşan, acele eden.

şive : Naz, eda.

şol : Şu.

şorlamak : Akmak.

şu'le : Alev, ateş.

şu'le-i elfâz : Sözcüklerin ateşi.

şuara : Şairler.

şûh : İşveli, cilveli, oynak güzel, sevgili.

şûm : Uğursuz.

şûriş : Karışıklık, kargaşalık.

şükûfe : Çiçek.

T

ta'ad : Saldırı.

ta'cil : Çabuklaştırma, sıkıştırma.

ta'zir : Azarlama, takdir etme.

taaccüb : Şaşkınlık.

taalluk : İlişik, bağılılık.

taâm : Yemek.

tâat : İtaat etme, ibadet etme.

tâb : Güç, ışık; parlak; büyükm, kıvrım.

tab : Tabiat, huy.

ta-be-sabah : Sabaha kadar.

tabîb-i sâde-dil : Saf gönüllü (bön) doktor.

tabîş : Parlama.

tâbiş-i dil-sûz : Gönülü yakan parlaklık.

tabuğ : İlâhî.

taganni : Zenginleşme.

tagayyür : Bozulma, biçimini yitirme.

tagyîr : Başkalaştırma, değiştirme.

tahattur : Hatırlatma.

tahir : Temiz.

tahiyyât : Selâmlar, hayır dualar.

tahkîr : Hakaret etme.

tahrîr : Kaydetme, kayda geçirme.

tâib : Tövbe eden.

takrîr : Sözle anlatma.

taksîr : Kısaltma, bir işi eksik yapma; kusura.
takvâ : Günahlardan sakınma.
tâli'-i pür-kîn : Düşmanlık ve gazap dolu talih.
tâlib : İstekli.
tamâ : Açgözlülük, tamah.
tamu : Cehennem.
tân : Yeme, ayıplama.
tanlamak : Şaşırıp kalmak, yermek, sövmek.
tannâz : Herkesle eğlenen, alaycı.
tapu kılmak : Hizmet etmek.
târ : Tel, iplik.
tarab : Sevinçli.
târik : Yol.
târümâr : Perişan.
tavaf : Ziyaret etme.
taya : Dadı.
tayr : Kuş.
tayyib : Güzel, hoş.
tazarru : Dua.
teâlî : Yücelme.
tebdil : Değiştirme.
teber : Kılıç.
teb-lerze : Sıtma titremesi.
tebyîn etmek : Belli etmek, meydana çıkarmak.
teceddüd : Yenileştirme.
tecellî : Görünme, belirme; Allah'ın kudretinin esya ile insanda görünmesi.
tedâi : Çağrışım.
teeddüb : Utanma.
teemmül : Etraflıca düşünme.
tefâvüt : Aynılık, fark.
teferrüc : Açılma, ferahlanma.
tefhim : Anlatma, anlatılma.
tefrîk : Ayırt etmek.
tefsîr : Kur'an'ın anlamında yapılan açıklamalar.
tegâfül : Anlamamazlıktan gelme.
tehasür-ü ebedî : Sonsuz üzüntü.
tehi : Tenha, ıssız.
tehyîc : Heyecanlandırma.
tekâsül : Üşenme, kayıtsızlık.
tekye : Zikir evi, tekke.
telef : Yok olma.
telh-kâm : Acılaştırma, acı çektirme.
temâşâ : Bakıp seyretme.
temessül : Bir şekil ve surete girme.
tenevvür : Parlama.
tenezzül : Gönül alçaklığı, kibirsizlik.
tenfir : İğrendirme, tiksindirme.

teng : Dar.
tennûre : Yemek pişirmek için giyilen elbise. Dervişlerin giydikleri yakasız, üstü dar, kolsuz, etekleri belden itibaren geniş giysi.
terahhum : Merhamet etme, acıma.
ter-dâmeni : Namussuzluk.
terk-i cihan : Dünyayı terketmek, ölmek.
terk-i vücud : Vücudu terketmek, ölmek.
terkib-i hafî : Gizli, bileşik.
terkin urmak : Terketmek, bırakmak.
teshir : Ele geçirme, büyüleme.
teşbih : Benzetme.
teşne : Susuz, arzulu, çok istekli.
tetvîc : Taç giydirme.
teveccüh : Çevrilme, yönelme, doğrulma.
tevekkeltü teâlallah : Tanrı'ya dayanma.
tevekkül : İş Tanrı'ya bırakıp kadere razı olma.
teverrüm : Verem olma, vereme tutulma.
tevfîr : Çoğaltma, artırma.
tevhid : Birliğine inanma, bir sayma.
tevhid-i muhabbet : Karşılıklı sohbet.
tevil : Yorum.
tezele : Tedavi, tımar, pansuman yapmak.
tezeyyün : Süsleme.
tıfl : Çocuk.
tıfl-ı nazenîn : Nazlı çocuk.
tımar : Hükümet tarafından geçim için verilen arazi.
tımâr : Tedavi.
tınâb : İp, destek.
tiyg-ı gazez : Gazap kılıcı.
tiynet : Maya.
tîg, tiğ : Kılıç.
tig-ı zerrin : Altın kılıç.
tîl : Dil, deniz kıyısı, denize uzanmış kara.
tingiz : Deniz.
tîr : Ok.
tîr-i gamze : Gamze oku.
tirveş : Ok gibi.
tor : Yüze bakmayan, yabancı halli.
tozmaç : Toz gibi savrulmak.
Tûba : Cennette bir ağaç.
tûde : Yiğîn.
tuğ çekmek : Gösteri yapmak, sevinmek.
tuğrâ : Tura.
tuğyan : Taşkın.
tuhfe : Yeni şey, armağan.
turaç : Bir tür kuş.
turfa : Yeni.
tûtî : Papağan.

tûtî-i tâb : Parlak papağan.
tümen-tümen : Takım-takım.
tün : Dün, gece.
türâb : Toprak, toz.
tüz : Doğru.

U - Ü

ubûdiyet : İbadet, kulluk etme.
uçmak : Cennet.
ufk-ı itilâ : Yükselme ufku.
uğru : Önu.
ukalâ : Alimler, akıllılar.
ukbâ : Öteki dünya, ahiret.
ukûl erbâbı : Akıllı, anlayışlı kişiler.
ulûm : İlimler.
ulüvv : Büyüklük, yücelik.
umde : Güvenilecek şey; dayanak.
ummân : Büyük, ulu, engin deniz; okyanus.
ummân-ı hayret : Hayret denizi.
un : Ağlama.
unmak : İyileşmek.
Urum : Anadolu.
uryân, üryân : Çıplak.
usul : Ölçülü, mevzun, uzun (boy).
uş : İşte.
uşşâk : Aşıklar.
Uşşak, Ferahnâk, Sûz-i dil : Türk müziğindeki bazı makamlar.
uşşak-ı zâr leyl ü nehâr : Gece-gündüz ağlayıp inleyen aşıklar.
uşşak-ı zâre : İnleyen aşıklar.
uyanış : Halk şairinin şiir söylemeye başlaması.
uyarmak : Uyandırmak, kandili yakmak.
uyur idik : Gerçekleri görmezlik, tarikat bilgilerinden uzaktık.
uzlet : Yalnzılık köşesine çekilme.
uzmâ : Büyük.
üftâde : Biçare; düşkün; âşık.
üftâde olmak : Aşka tutulmak, aşka düşmek.
ülfet : Konuşma, görüşme; dostluk.
ünlemek : Seslenmek, ötmek.
üstâd : Usta, hüner sahibi, bilgin.
üvez : Sivrisinek.
V
vâfi : Tam, yeter.
vâhasretâ : Ah özledim!
vahdet : Birlik, teklîk; Allah'a ulaşma.
vahdet badesi : Birlik kadehi içkisi.
vahy : Tanrı buyruğu.

vâiz : Vaaz eden.
vâlâ : Yüksek, yüce.
vâpes : En sondaki, en gerideki.
vâreste : Uzak olmak, aldırmamak.
vasl : Ulaşma, kavuşma.
vâveyla : Çığlık, yaygara.
vaz'-ı zıddiyet-nümâ : Karşıtlığı koyan, bildiren.
ve lekad Kerremnâ : "Her ne arar isen âdemde, insanda bulunur" anlamında Kur'an'da bir âyet.
vecd : Kendinden geçme.
vech : Yüz.
vechullah : Tanrı'nın yüzü.
vedîa : Emanet.
Vehbî veş : Vehbî gibi.
verak : Kâğıt veya kitap yaprağı.
verd : Gül.
veyl : Vay hâline, yazık!
vır : Ver.
virân : Yıkık.
virđ : Belli zamanlarda okunması âdet olan dualar.
visal : Sevgiliye kavuşma.
vuslat : Birleşme, kavuşma.
vü : Ve.
vücûb : Lüzumlu ve bırakılması mümkün olmayan.
vüs'at : Genişlik, bolluk.

Y

yâ : Ey, hey!
yabız : Zayıf.
yad illere : Yabancılar, düşmanlara.
yâd olmak : Sevdiğinden uzak düşmek.
yâd-ı mâzî : Maziye anma.
yadlı : Yabancı.
yagı : Düşman.
yahşi : İyi, güzel.
yakasız don : Kefen.
yâl ü bâl : Boy bos.
yalman : Eğri.
yaman : Kötü, fena.
yarağ kılmak : Hazırlanmak, hazırlık yapmak.
yâran : Dostlar.
yardak : Yardımcı (Şah'a).
yâre geçmek : Sevgiliye (kendisini) kötülemek.
yâr-ı gâr : Mağara dostu (Hz. Ebubekir), vefalı.

yaşın : Gizli.
yaşın yaşın : Gözyaşları döke döke.
yatır : Yatar, yatmaktadır.
yaver : Yardımcı.
yavu kılmak : Kaybetmek.
yaylak : Otlak, yapılacak yer, yayla.
yazi : Ova.
ye's : Üzüntü.
yed : El.
yeğîn : İyi.
yek : Tek, bir.
yek dane : Bir tane, biricik.
yekke-tâz : Yiğit.
yeksan : Yerle bir.
yekta : Biricik, tek, eşsiz.
yel : Esinti, rüzgâr.
yeldâ : Uzun.
yelmek : Koşmak, ardından gitmek, salınmak.
yeltemek : Teşvik etmek.
yerinmek : Pişman olmak.
yetmek : Yetişmek.
yettik : Vardık, geldik.
Yezid : Hüseyin'i Kerbelâ'da öldürten Emevî hükümdarı.
yıkışmak : Güreşmek.
yîr : Yer.
yoklan : Yoklamak.
yol azdırmak : Yol kaybettirmek.
yol, erkân : Eğitim, düzen.
yol-erkân : Tarikat ve temelleri.
yom : Hayır, kutluluk.
yumak : Yıkamak.
yümn : Uğur, bereket.

Z

zâd : Azık.
zâde : Oğul, çocuk.
zâhid : Dinî emirlere aşırı bağlı, sofu.
zahid ü abid : Mümin-sofu.
zâhidân : Sofular.
zâhir : Açık, belirgin, ortaya çıkmak.
zahm-ı şemşîr : Kılıç yarası.
zahm-ı şemşîr-i tegafül : Bilmezlikten gelme kılıcının yarası.
zâil : Geçici, son bulan.
zâkir : Zikreden.
zâr : Ağlama, inleme.
zâr u giryân : İnyerek ağlayan.
zâr u sefil : Ağlar hâlde ve yoksul.
zarp : Darbe.
zât : Öz, kendi, asıl, Tanrı'nın özü.
zayi olmak : Kaybolmak.
zebân : Dil.
zebûn : Zayıf, güçsüz.
zem : Aleyhinde bulunma.
zemîn : Yer, toprak.
zemm : Ayıplama, yerme, çekiştirme.
zemzeme : Hoş ses, nağme.
zemzeme-pîrâ : Ezgiyi süsleyen.
zer : Altın.
zer endûd : Altın yaldızlı.
zerfişan : Altın kakmah.
zerkâr : Altın işleme, sırma işlenmiş.
zer-nişanlı : Altın benekli, çok değerli.
zerrak : Riyakâr, ikiyüzlü.
zerrîn : Altından yapılmış; parlak.
zevâl : Yerinden ayrılmış gitme, yok olma, sona erme.
zevrâk : Kayık.
zeyn : Süs.
zill-i hirâs-âver-i memât : Ölümün korkutucu gölgesi.
zîb : Süs, bezek.
zîbâ : Parlak.
zikir : Anma.
zilâl : Gölgeler.
zilâl-i dâr-i ecel : Ecelin gölgesi.
zindegân : Diriler.
zinhâr : Sakın!, Aman!
zîr-i müjgân : Kırpığın altı.
zî-ruh : Canlı.
zî-sükûn : Suskun, durgun.
zî-şân : Şerefli.
ziynet-i dünya : Dünya zenginliği.
zu'm-ı fâsîd : Bozuk zan, kötü işkil.
zu'm-za'm : Zan, sanı.
zuhur : Çıkış.
zulmet : Karanlık.
Zü'l-fekâr : Hz. Ali'nin kılıcı.
zübde : En seçkin.
zühđ : Kendini ibadete verme.
zülף, zülûf : Sevgilinın saçı; yüzün iki yanından sarkan saç lülesi.
zülף-i dildâre : Sevgilinın saçı.
zülף-i hümayûn : Kutlu, mübarek zülף.
züll ü ye's : Alçalma ve ümitsizlik.
züvvâr : Ziyaretçiler; görmeye, hatır sormaya gidenler.